

My dear Sir

Dear Sir

9(47.925)
K-81

1910

21.1(9).542
2-79

24 JAN 2006 2011

✦ ՀԱՍԱՐԱԿԱԳԻՏԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ, ԹԻԻ 2 ✦

Ա Տ Ո Մ

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԻԾԵՐ ՄԵՐ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

ՊԼՏՄԸԿԱՆ ԵՒ ԳՆՆԱԴՐՄԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

1. ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ
2. ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԻՒՆԸ
3. ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄԸ
4. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻԾԵՐԸ
5. ԲԱՐԵՓՈՒԵԼԻ ԿԵՏԵՐԸ
6. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԵՆԸ ԵՆՆ.

Հրատարակող թիւն
ԱՐԾԻԻ ԺՈՂՈՎՐԻԱԿԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՊԱՆՈՑԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ
1914

9 (47.325)

Ա Տ Ո Մ

Ա - 81

այլ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

ԳԻՇԵՐ ՄԵՐ ՄՇԱԿՈՅԻ ՊԱՏՄՈՒԹԵՆԷՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՒ ՔՆՆԱԿԱՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

218

1007
30469

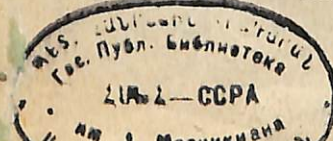
3196

1. ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ
2. ԻՆՉՊԵՍ ՀԱՍՏԱՏՈՒԵՑԱԻ ՊԱՏՐԻԱՐՔՈՒԹԻՒՆԸ
3. ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ
4. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՇԵՐԸ
5. ԲԱՐԵՓՈՒԵԼԻ ԿԵՏԵՐԸ
6. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՃԵՆԸ

Հրատարակող թիւ 6

ՄԵՐԵՐ ԺՈՂՈՎՐԹՅԱՆ ԳՐԱՎԱՅՈՒՍՆՈՅԻ

Կ. ՊՈԼԻՍ
1914

Ն Ե Ր Ա Ծ Ո Ւ Յ Ի Ի Ն

Այս աշխատքեան նշանակութիւնը բովանդակութեան ծանօթանալէ յետոյ միայն կը յայտնուի:

Եւ ինձի կը բուի թէ նոր է իր տեսակին մէջ:

Պատրիարք, Պատրիարքաւան, Ազգային իշխանութիւն, Սահմանադրութիւն—իրենց ծագումովն ու պատմութիւնովը դեռ եւս մութի ու խորհրդաւորութեան մէջ մնացած գաղափարներ են, նոյն իսկ մատուցածն ստուար մեծամասնութեան համար:

Սահմանադրութեան կամ հայ. ներքին ինքնավարութեան օրէնքի ծագման մասին քիչ ու շատ պատմական ուսումնասիրութիւններ կան, բայց ասոնք աւելի դէպքերու պարզ արտայայտութիւն, պատմութիւններ են, եւ ոչ քննադատական ուսումնասիրութիւն:

Ազգային օրէնքի հաստատութեան եւ պետութեան վաւերացման քուականներէն, 1860—63էն ի վեր յանախ է յուզուած թերութիւններու ու վերակենդանութեան հարցը: Քանիցս թէ՛ վերակենդանութեան որոշումն է տրուած եւ թէ՛ բարեփոխութեան նախագիծեր են առաջարկուած. բայց գրեթէ չկայ. կամ գէթ յայտնի չէ՛ ո՛չ մէկի նիւնական քննադատութիւնն ու պատճառաբանութիւնը:

Եթէ իմ այս աշխատքիւնը լրիւ գործ մը չէ, գէթ իբրեւ առաջին փորձ, վերլուծաբար լոյս աւելտի կը բերէ Սահմանադրութեան կամ Օրէնքի խրճազիրներու ներսեւած ու պատկանած ուղղութիւնն ու սկզբունքները, Պոլսական Պատրիարքական իշխանութեան ազգային ու եկեղեցական աւանդութիւններու եւ բարեքերու հակասութիւնը, բռնազրոյսիկ ներմուծումն ու վնասակարութիւնը, հայ հոգեւորականութեան կողմէ սիւղեմատիկ կերպով լաւինական բարեքերու եւ օրէնքներու ներմուծումը:

Յանկալի էր որ այս առաջին փորձը գրգիռ ըլլար պատմութեան մասնագիտաբար նետեւողներուն՝ առանձնապէս կանգ առնելու այս երեւոյթներուն վրայ եւ մասնաւոր աշխատասիրութեամբ ու բազմաթիւ փաստերով հրապարակ դրուելին պատմական դառն իրողութիւնները:

Այս ցանկութիւնը՝ կրօնական կամ եկեղեցական խնդիրներ ստեղծելու, արժարձելու համար չէ՛: Ընդհակառակը: Միակ միաբարութիւնը որ արդէն ունինք, այն է որ այլ եւս կրօնական—դասական խնդիրներու, վէճերու շրջանը փակուած պիտի համարենք մեր ազգին համար:

Բայց անհրաժեշտ է որ ազգային գոյութեան պատկանութեան համար հոգեւորականութեան ունեցած դերի մասին նախապաշարունակներ փերուին ու դառն իրականութիւնները մերկացունին: Անհրաժեշտ է որ Հայաստանեայց եկեղեցիի անուկով կուրծք ձեռողներուն՝ հոգեւորականութեան ու անոնց

Տպագր. Տ. ՏՕՂՐԱՄԱՃԵԱՆ
Կ. Պոլիս, Պատր-Ալի ճատտէսի. Թիւ. 49

պատկաններուն կեղծիքը մերկացուելով, ժողովրդական բոլոր խաւերն ալ համոզուին թէ հոգեւորականութիւնը ինչ դաւադրական դեր է կատարած Հայ Եկեղեցիին դէմ:

Անհրաժեշտ է որ առանձնապէս բնութիւն պատմական փաստերը, պարզելու համար անմխտիկ իրականութիւնը թէ վերջին դարերուն, երբ Պատկան սիրապետութեան սակ էջմիածնական-Կարողիկոսական արողը, Թրեական սիրապետութեան սակ Պոլսի պատրիարքութեան ու Սոսի Կարողիկոսութեան արողները իրարու ձեռքէ կը յափեսակէին, Հայրենիքի մէջ անհրաժեշտ ժողովուրդը խմբովին մասնատեալութիւնը ընդունելով կը ստիպուէր կրօնափոխութեանը իր գլուխն ազատել: Անհրաժեշտ է պարզել որ այսօր Հայաստանի մէջ մասնատեալական Հայերը՝ բոլոր կրկնապէս աւելի օտար են քան Բրիտանեայ Հայերը, եւ հետեւաբար ազգային մեծամասնութիւնը աւելի մասնատեալութեան մէջ է՝ քան Բրիտանեայ Եկեղեցիի, ուստի եւ այդ մեծամասնութիւնը ազգային տեսակէտով վերջնական կորուստ ազատելու համար միակ դարձանն է բաժնէ ազգութիւնը կրօնէն, անդէլ այն առատելը կամ նախապատարուը թէ Եկեղեցին է որ պահեր է ազգութիւնը:

Իմ նիւթս դուրս էին այդ հարցերը: Ես գտնուի շատ անգամ այն չափով որ համոզում գոյանայ. թէ Գում-Գարուի Պատրիարքարանը ազգի մեծամասնութեան հիմնարկութիւնը չէ՝, թէ Սահմանադրութիւն կոչուած օրէնքը կրօնական կամ Եկեղեցական առանձնաշեղծում մը չէ՝, այլ գոտ ներքին ինքնավարութեան բնական իրաւունք, թէ այդ իրաւունքը ո՛չ 1860ին եւ ո՛չ 1863ին է հաստատուած՝ այլ երեք դարերու ժողովրդական պայտարով ժառանգուածն է որ օրէնքի ձեւ է ստացեր, թէ այդ իրաւունքը ազգային ըլլալու համար Եկեղեցիի ու Եկեղեցականի վարագոյրը վար առնելով՝ առանց դաւանական խտրութեան, ազգի բոլոր հասուածները գոտ ներքին մշակոյթի (culture) եւ յարակից հիմնարկութիւններու շուրջ բոլորելը հրամայական սահմանափակութիւն մըն է, թէ այդ անհրաժեշտութիւնը մեր նախորդ սերունդները աւելի լաւ էին զգացած ու գաղափարը նուիրագործելով, միութեան իրագործումը մեզի ձգած էին իրեն ժառանգութիւն:

Ժամանակ է որ այս հարցերը լուրջ ու բովանդատմանի ուսումնասիրութեամբ հրատարակ դուրսին ու ընդհանուր ժողովրդական համոզում, սեփականութիւն դառնան:

Երկու տարի առաջ լոյս տեսաւ Կովկասցի Պ. Ա. Սարուխանեանցով մէկ աշխատութիւնը՝ որ պատմական հառափոյք մըն է Հայկական Հարցի եւ որուն կցուած է նաեւ Ազգ. Սահմանա դրութիւնը: Իբրեւ դիւանագիտական իրագործութիւններու հառափոյք մը, այդ աշխատութիւնը իր արժէքն ունենալով հանդերձ. ինձի կը բուռն թէ մեծագոյն սխալն է այդ պատմութիւնը կապել Սահմանադրութեան՝ Թուրքիոյ ազգային ինքնավարութեան օրէնքի եւ հիմնարկութիւններուն հետ, ինչպէս չպիտի կրնային կցել Կովկասի Հայոց ազգային ինքնավարութեան օրէնքը՝ Պոլսեանի:

Եթէ Հայկական Հարցը ծնունդ է Բաղախաղիական-Բաղախական տարակական իրաւունքներու, ազգային գոյութեան, այդ իրաւունքներու գոյու-

թեան պատկանութեանը եւ նուաճման ուժը պէտք է փնտռել Բաղախական հիմնարկութիւններու, կազմակերպութիւններու մէջ եւ ո՛չ թէ կուլտուրական հաստատութիւններու մէջ: Այս տեսակէտէն առաջնորդուելով, Պ. Սարուխանեանցի աշխատութիւնը չի ներկայացներ պատմական-գիտական արժանիքներ:

Իմ բնօրհասական տեսութիւններու ընթացիկն, կրկնած եմ որ այս աշխատութեան մէջ յայտնուած մտքերը ո՛չ իմ ամբողջական համոզումներն են ձգտումներ կը ներկայացնեն, եւ ո՛չ ալ պատկանած կուսակցութեան, Հ. Յ. Գաւակցութեան հայեացքները: Իմ տեսութիւններս սահմանաւորուած են այն չափով՝ ինչ չափով որ կ'ենթադրեմ թէ հայկական մշակոյթի ընդհանուր մակարդակն ու մշակութիւնը կրնան քոյաւրել:

Կուսակցութիւնը չի կրնար անտարբեր մնալ ազգային մշակոյթի հանդէպ: Այդ կեանքին հանդէպ կուսակցութեան դիրքը երկու տեսակ պարտականութիւն կը թելադրէ:—Մէկ կողմէ ազգել բնաւարտութեան ընթացիկն վրայ, հարթել ներքին զարգացման համապարփը՝ համապատասխան հիմնարկութիւններու վերակազմութիւնովը, ազգային միութեան իրագործում ին առաջնորդելով, եւ մ'իւր կողմէ այդ հիմնարկութիւններուն մէջ գործօն մասնակցութիւններէն խոյս տալով՝ հիմնել իր իսկ նախաձեռնութեամբ իր սեփական կրթական հիմնարկութիւնները, անկախ ազգային պատկանական հաստատութիւններէն:

Այս ալ առանձինն նիւթ է կուսակցական գրականութեան համար, որ կարօտ է մշակուելու, վերջնականապէս որոշելու համար Կուսակցութեան դիրքի սահմանները դէպի ազգային հիմնարկութիւնները եւ սեղծելու համար ուրոյն կրթական ծրագիր ու հաստատութիւններ:

Այս ջանկութիւնը, սակայն, չեն խանգարեր իմ այս աշխատանքիս հրատարակութիւնը, որ նուիրուած է անխիտ բոլոր ողջամիտ հայ մտաւորականութեան դատերուն, եւ նկատի ունի մ'իսկ օրուայ անմիջական անհրաժեշտութիւնները:

ԱՏՈՄ

Վ. Պոլիս, 5 Ապրիլ 1914

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ. Ս. Մ

«ՊԱՏՐԻԱՐՔԱՐԱՆԻ ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ»

Աչքի առջև ունիմ 1863ի Ազգային Սահմանադրութեան հայերէն և հայատառ թուրքերէն բնագիրը, որ Պատրիարքարանի պաշտօնական հրատարակութիւնն է:

Այս բնագրին սկիզբը կայ Հիմնական Սկզբունքներ կոչուած մաս մը, որուն ճակատը գրուած է «Նիզամնամեի Միլլերի էրմենեան», — «Հայ Ազգի Կանոնադրութիւն»: Բայց գրուած հայերէնն է «Ազգային Սահմանադրութիւն Հայոց», որուն չի համապատասխաներ թրքերէն ստոացի թարգմանութիւնը:

Այս թարգմանութիւնը ոչ միայն չի համապատասխաներ հայերէն բնագրին, այլ և Պետութենէն հաստատուած ու Բ. Դոնէն հաղորդուած Սահմանադրութեան մասն ալ չի կազմեր:

Կանոնադրութիւնը՝ որ մտցուած է Պետական օրինադրքերու երկրորդ հատորին մէջ, ո՛չ մէկ ընդհանուր վերտառութիւն չի կրեր և միայն ցուցուած են գլուխներու բաժանումները, իսկ նոյն հատորի 938րդ էջը «Ընտրութիւն Պարլարբի» գլուխէն կը սկսի: Օրինագրքի կամ հատորին վերջը գրուած ցանկի մէջ ալ «Հայոց Պատրիարքարանի Կանոնադրութիւնը» անուանով է նշանակուած:

Ակներեւ է ուրեմն որ Պետութենէն հաստատուած եւ չհաստատուած մասերու թուրքերէններուն միջեւ ալ Սահմանադրութիւն բազմ կամ բացատրութիւն գոյութիւն չունի:

Պետութեան համար այս օրէնքը, կամ Կանոնադրութիւնը Հայոց Պատրիարքարանի, առ առաւելն թուրքիոյ հայ ազգի Կանոնադրութիւնն է:

Իւրաքանչիւր օրէնք իր բովանդակութեամբ կը բնորոշուի: Այս տեսակէտէն՝ մեր Ազգային Օրէնքը կամ Կանոնը

ԱԶԳԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Կ Ա Մ

«ՊԵՏՐՈՒԲԵՐՍԿԻ ԿԱՆՈՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ»

Աչքի առջև ունիմ 1863ի Ազգային Սահմանադրութեան հայերէն և հայատառ թուրքերէն բնագիրը, որ Պատրիարքարանի պաշտօնական հրատարակութիւնն է:

Այս բնագրին սկիզբը կայ Հիմնական Սկզբունքներ կոչուած մաս մը, որուն ճակատը գրուած է «Նիզամնամեի Միլլեթի Էրեկեեսե», — «Հայ Ազգի Կանոնադրութիւն»: Բայց գրուած հայերէնն է «Ազգային Սահմանադրութիւն Հայոց», որուն չի համապատասխաներ թրքերէն ստուացի թարգմանութիւնը:

Այս թարգմանութիւնը ոչ միայն չի համապատասխաներ հայերէն բնագրին, այլ և Պետութիւնէն հաստատուած ու Բ. Դոնէն հաղորդուած Սահմանադրութեան մասն ալ չի կազմեր:

Կանոնադրութիւնը՝ որ մտցուած է Պետական օրինադրքերու երկրորդ հատորին մէջ, ո՛չ մէկ ընդհանուր վերապահութիւն չի կրեր և միայն ցուցուած են գլուխներու բաժանումները, իսկ նոյն հատորի 938րդ էջը «Ընտրութիւն Պատրիարքի» գլուխէն կը սկսի: Օրինադրքի կամ հատորին վերջը գրուած գանկի մէջ ալ «Հայոց Պատրիարքարանի Կանոնադրութիւնը» անուանով է նշանակուած:

Ակներև է ուրևն որ Պետութիւնէն հաստատուած եւ չհաստատուած մասերու թուրքերէններուն միջև ալ Սահմանադրութիւն բառը կամ բացատրութիւն գոյութիւն չունի:

Պետութեան համար այս օրէնքը, կամ Կանոնադրութիւնը Հայոց Պատրիարքարանի, առ առաւելն թուրքիոյ հայ ազգի Կանոնադրութիւնն է:

Իւրաքանչիւր օրէնք իր բովանդակութեամբ կը բնորոշուի: Այս տեսակէտէն՝ մեր Ազգային Օրէնքը կամ Կանոնը

հիմնուած ըլլալով հանդերձ սահմանադրական սկզբունքներու վրայ, զուտ սահմանադրական-վարչական հիմքը դնող հիմնական օրէնք չէ:

Քաղաքական լեզուի մէջ Սահմանադրութիւն բառը ընդունուած է իբր բացատրութիւն պետութեան մը, ժողովուրդի մը, երկրի մը, ազգի մը կազմակերպման հիմնական օրէնքներու:

Այն օրէնք երբ սահմարձակ միապետներու, միապետութիւններու դէմ ժողովուրդները կռիւ մղելով, դասակարգերը միապետէն կամ միապետութենէն խլեցին կարգ մը իրաւունքներ, իշխանութիւնը բաժնեցին միապետութեան եւ իրաւասիրած դասակարգերու միջեւ, այդ բաժանումը կամ իրաւատիրութիւնը, փոխ-յարաբերութիւնները, անոնց սահմանները որոշող հիմնական օրէնքներ զծուեցան, որոնք յատկանշուեցան Սահմանադրութիւն բառով:

Ընդունելով որ ազգի մը քաղաքակրթական-կրօնական կեանքի վարչութիւնն ալ կը կազմէ Պետութեան քաղաքական յօրինուածքին մէկ մասը, ընդունելով որ այդ վարչութիւնը կամ բանք նոյն իսկ իշխանութիւնն ալ կրնայ միապետական, սահմարձակ կամ սահմանաւորեալ—սահմանադրական ըլլալ, ինչպէս եղած են Պատրիարքարաններու կամ Պատրիարքներու հեղինակութիւնը, երբ այդ սահմարձակութիւնը, այդ միապետութիւնը սահմանափակող, իշխանութիւնը բաժնող կամ չեզոքացնող իրաւունքներ կը խլուին՝ ինչպէս եղած է դարձեալ Պատրիարքարաններու, Պատրիարքներու մասին, ընական է՝ որ իշխանութեան, հեղինակութեան այդ բաժանումը կամ չեզոքացումը որոշող, սահմանաւորող, հիմնական օրէնքն ալ կոչուի Սահմանադրութիւն, իսկ ոչ ժողովուրդի սահմանադրական:

Բայց մեր Սահմանադրութիւն կոչած Ազգային Օրէնքը կամ կանոնադրութիւնը հազիւ թէ կարելի է համարել այդպիսի հիմնական օրէնքի մը խմբագրութիւնը: Ան կազմուած է ա՛յն ոգիով ու զօրութեամբ՝ թէ արդէն հիմնական օրէնքները, Սահմանադրութիւնը էպպէս գոյութիւն ունին: Իսկ այդ գոյութիւն ունեցածն ալ կարելի է համարել այն հիմնական

սկզբունքներն ու պատմութեան ընթացքին ազգին նուաճուած իրաւունքները, որոնք մաս չեն կազմեր թուրքերէն բնազդին:

Թերեւս շատերու համար մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը խառնուրդ մըն է հիմնականի ու կազմական կանոններու եւ իսկպէս այդ խառնուրդն աստիճան մը գոյութիւն ունի: Բայց հիմնականին պատկանող չնչին խառնուրդը ապահովաբար հեռուանք է առանձնապէս խնամուած խմբագրութեամբ վաւերացեալ Սահմանադրութեան մը չգոյութեան:

Թէ ինչո՞ւ այդպէս է եղած, ինչո՞ւ հիմնական օրէնքները առանձնապէս չեն կազմուած: Այդ մասին մեզ աւանդուած ոչինչ չգիտենք: Եւ այս անոր համար որ թուրքերոյ Հայոց ո՛չ միայն մեր՝ Ազգ. կանոնագրի բազմակողմանի լուրջ ուսումնասիրութիւնն ու համապատասխան պատմութիւնը կը պակսի, այլ եւ չկան կամ մեզ ծանօթ չեն յիշատակագիրներ շարք մը իրադարձութիւններու, փաստաթուղթեր՝ որոնց վրայ հնարաւոր ըլլար ճշգրտապէս հիմնաւորել սետութիւնները:

Ալպոյաձեան (Ընդարձ. Օրացոյց Ս. Փ. Հիւանդանոցի, 1910) իր պատմական տեսութեան մէջ մեր Ազգ. Օրէնքի շարք մը թերութիւնները, սրբագրութիւնները, ապա ուրեմն հիմնական օրէնքներու եւ կազմական կանոններու խառնուրդը կը վերադրէ նրեական ա՛յն շրջանի արամագրութեան, օրէնքի հիմնուած թուականներու, 1860-1863ի ոգիին՝ որ ըլլալով միապետական, չէր կրնար հաշտուիլ սահմանադրական կարգերու հետ: Անչու չա այս պարզ ենթադրութիւն է:

Եթէ Բ. Դուռը որոշ բացատրութիւններու, օրինակ, Սահմանադրութիւն, սահմանադրականութիւն բառերու դէմ ըլլար, եւ կամ դեռ կ'ըլլայի կասկածանքով ու հաւանակաւորութեամբ այդ բառերու դորձածութիւնը անյարմար դատուէր, իմ կարծիքով, ո՛չ մէկ անպատեհութիւն եւ դժուարութիւն, ընդդիմութիւն չէր ներկայացներ «հիմնական օրէնք», «հիմնական կանոններ» բացատրութեան դորձածումը, ուստի եւ օրէնքի ըստ այնմ խմբագրութիւնն ու դասաւորումը: Այդպէս վարուելով, թէեւ Սահմանադրութիւն բառը դորձածուած չէր ըլլալ, բայց հիմնական օրէնք բացատրութիւնը

ատոր կը փոխարինէր, պաշտօնական լեզուի մէջ կը մտնէր եւ դասաւորոււմը բնական կ'ըլլար:

Լուսաբանող արձանագրութիւններ չունենալով, կրնայինք օգտուիլ օրէնքի խմբագրութեան մէջ պաշտօնական կամ անպաշտօն՝ զործնական մասնակցութիւն ունեցող, եւ կամ անոնց շատ մօտ տնօրէնութիւններու բերանացի վկայութիւններէն, յուշատետրերէն:

Տարսրադրարար դեռ կը պակսին այդ կարգի վաւերական վկայութիւններ, հաւաքածոներ, հրատարակութիւններ:

Ես կը կարծեմ թէ, ընդունելով որ օրէնքի հաստատութեան թուականին, պետութիւնը՝ իբրեւ բացարձակ միապետութիւն, հեշտութեամբ չպիտի հաւանէր Սահմանադրութիւն բառին գործածութեան, բայց աչքի առաջ ունենալով որ նոյն բացարձակ միապետական կառավարութիւնը թոյլատրած է հպատակ ոչ-մահմետական ազգերու ներքին կեանքի ինքնավարութեան համար էազէս սահմանադրական կարգերու օրէնագրութիւնը, որ նոյն ժամանակի ղեկավար պետական գործիչները՝ Րէչիտ, Ֆուատ եւ Այի փաշաները շատ աւելի լայնամիտ էին կամ կ'ուզէին երեւալ հպատակ ազգերու հանդէպ եւ այն ժամանակի պայմանները՝ շատ աւելի նպաստաւոր էին քան այժմ, անկարելի չպիտի ըլլար այդ նոյն կառավարութեան ընդունիլ տալ օրէնագրուած կարգերու յատկանիշը՝ Սահմանադրութիւն բառի գործածութիւնը: Դժուար չպիտի ըլլար մանաւանդ, այդ բառին՝ հիմնական սկզբունքներու թուրքերէն թարգմանութեան, այսինքն՝ պաշտօնական բնագրին մէջ ներմուծումը:

Այս նկատումներով, մենք կը մզուինք ենթադրելու թէ օրէնքի հայերէնի ու թուրքերէնի թարգմանութեանց մէջ եղած տարբերութիւնը աւելի մտաւախութեան արդիւնք է, քան պետական լուրջ ընդգիմութեան:

Օրէնքի, այսինքն Սահմանադրութեան խմբագրիչ կազմը՝ որ Խառն Յանձնաժողով մըն է եղած, կէսը Պատրիարքարանէն եւ կէսը Բ. Դուռնէն ընտրուած, սակայն բոլորն ալ Հա-

յերէ բաղկացած, մեզ չի կրնար կասկածիլ տալ որ օրէնքի բնագիրը հայերէն է խմբագրուած եւ թուրքերէն թարգմանութիւնն է վաւերացման ենթարկուած. հետեւաբար թարգմանութիւնը հայերէն բնագրին պիտի հպատակէր, բնագրին հաւատարիմ պիտի մնար՝ եւ ո՛չ թէ բնագիրը թարգմանութեան:

Այդպէս է եղած Յունաց Պատրիարքարանի օրէնքը: Այդ օրէնքի յունարէն բնագրին թուրքերէն թարգմանութեան հաւատարիմ մնալուն այնքա՛ն է հոգ տարուած, որ զանազան զուխներու վրայ առանձնապէս յիշատակուած է յունարէն բնագրէն վաւերական թարգմանութիւն ըլլալը:

Ամէն պարագայի մէջ, ինչ որ ալ ըլլան մեր նկատած տարբերութեանց պատճառները, մինչեւ միջազգային բանակցութեանց լեզուին մէջ ընդունուած «Հայոց Սահմանադրութիւն» յատկանունը այնքա՛ն է կրկնուեր եւ գործածուեր աւելի քան կէս դարէ ի վեր, որ թղթի վրայ տարբերութիւնը էապէս ջնջուած է եւ «Սահմանադրութիւն» յատկորոշումը նուիրագործուած եւ քաղաքացիական իրաւունք է ստացած:

Ասկէ զատ, այս ներքին ինքնավարական օրէնքը դարերու ընթացքին հայ ժողովրդի նուաճած բնական իրաւունքը ու նուիրագործումն ըլլալով, այդ օրէնքին հիմնական եւ կազմական մասերու խմբագրութիւնը կամ ամբողջականութիւնը ինչքան ալ թերութիւններ ունենան, էութիւնը անբռնարարելի է, ուստի եւ հայ ժողովուրդը լիակատար իրաւունք ունի իր օրէնքի «Սահմանադրութիւն» յատկորոշումը պահպանելու, պայմանաւ որ պետական Սահմանադրականութեան այս շրջանի մէջ սրբազրուին տարբերութիւնները եւ դարմանուին թերութիւնները: Եւ եթէ մենք այսքան կանգ առինք այս պարագաներուն կամ տարբերութեանց վրայ եւ դեռ եւս մեր ուսումնասիրութեանց ընթացքին պիտի զբաղինք, մեր նպատակն է միայն վերլուծումներու միջոցով հարկել ճանապարհը սրբազրութեանց ու լրացումներու:

Եւ արդէն օրէնքի մէջ գոյութիւն ունեցող թարգմանական տարբերութիւնները միայն Օրէնքի այս որոշիչ անուա-

նումին մէջ չեն: Ինչպէս ըսինք, առիթը պիտի ունենանք ցոյց տալու որ մեր այն շրջանի գործիչներուն համար այդ կարգի գանցատու թիւներ կամ շեղումներ ինքնաթուղատու են եղած օրէնքի կարգ մը կէտերու մասին ալ, որոնք անկասկած վնասած են օրէնքի կիրառութեան ընթացքին:

Այս գանցատու թիւները կամ շեղումները անշուշտ չափամասութեամբ չեն եղած: Կասկած չկայ որ անոնք թէև կատարուած են մտաւարութեամբ՝ այլ գաղափարական յատուկ բարեմասութեամբ մը, որ ուրիշ բան չի՛ կրնար բլլալ, բայց եթէ կազմել տայ ազգային և տայնորիւնը հայերէն քարգնա-նորեան ինստիտուտը եւ ո՛չ օրէնքի պաշտօնական տառական ըմբռնումովը:

Սակայն նոյն նպատակին համնելու միջոցն ու ճանապարհը այդ չէր: Ու այդ սխալն է որ բնականաբար իրեն հետ բերած է ձախող հետեւանքներ:

ՊԼՏՄԵԿԵՆ ԾԱԳՈՒՄՆ ՈՒ ԶԱՐԳԱՅՈՒՄԸ

Քիչ առաջ ըսի որ Աղգային Օրէնքը աւելի ճիշդ՝ արդէն գոյութիւնը ենթադրուած Սահմանադրութեան վրայ կրթնող օրէնսդրութիւն է:

Եւ արդարեւ այդ Սահմանադրութիւնը իրապէս, գոնէ կեդրոնը, Պատրիարքարանի շրջափակին մէջ շատոնց գոյութիւն ստացած է եղեր: Այդ սահմանադրականութիւնը 17րդ դարու առաջին կէսէն, 1641ական թուականներէն է գոյութիւն ստացեր նոյն իսկ գրաւոր, պետութենէն ընդունուած ու ճանչցուած կերպով:

Այդ սահմանադրականութեան սկզբնական ծագումը կը ձգտի Պատրիարքներու սանձարձակ իշխանութեան սահման դնել, Պատրիարքներու ընտրութեան մէջ մայրաքաղաքի հայ գաղութէն որոշ դասակարգի մը մասնակցութեան իրաւունքը ազանովել, իրաւունք մը որ ժամանակի ընթացքին կը զարգանայ եւ կը նուաճուի կեանքի զարգացման հետ մայրաքաղաքի հայ առանձնաշնորհեալ կամ հարստացող, տիրող դասակարգերու կողմէ:

Պատրիարք կամ Պատրիարքութիւն հայ եկեղեցական կամ քաղաքական կեանքի, պատմութեան ծնունդը չեն: Հայ Եկեղեցիի եւ քաղաքական կեանքի պատմական շրջաններուն մէջ այդպիսի հիմնարկութիւններ գոյութիւն չեն ունեցած:

Հայ քաղաքական կեանքի անկումէն, հայութեան բզիկ բզիկ յօշոտուելէն յետոյ, անոր ստրկական շրջանին, հետեւելով օտար եկեղեցիներուն, լատինականին եւ մանաւանդ յունականին, հայ հոգեւորականութեան կողմէ ստեղծուած պաշտօն ու հիմնարկութիւն է Պատրիարքութիւնը:

Փաթիւնի Կ. Պոլսին տիրելէն յետոյ, 1461ին մայրաքաղաքի մէջ հաստատուած Պատրիարքութիւնը իր էութեամբ Առաջնորդութիւն կամ եպիսկոպոսական թեմ միայն եղած է:

Փոքր Ասիոյ մէջ Օսմ. տիրապետութենէն առաջ, զանազան ժամանակներու մէջ հաստատուած են զանազան եպիսկոպոսական թեմեր կամ Առաջնորդութիւններ, որոնցմէ Կուտինայի եպիսկոպոսը օսմանեան պետութեան ընդարձակման, առաջխաղացման հետ կը տեղափոխուի, և Քէօթանեայէն Պրուսա, Պրուսայէն ալ Կ. Պոլիս փոխադրուելով Փաթիհէն կը ստանայ պատրիարքական տիրոջոս և իրաւունք:

Այս տեղափոխութիւնը մէկ թեմի եպիսկոպոսի իր իսկ եպիսկոպոսական թեմի մէջ իր բնակութեան, աթոռի տեղափոխութիւնը չէ՛, այլ մէկ եպիսկոպոս՝ իրեն չպատկանող ուրիշ թեմի մը եպիսկոպոսական կամ առաջնորդական իրաւունքը դրաւելը, տիրանալը, աւելի ճիշդը չափշտակելն է, որովհետեւ բնւորական մայրաքաղաքի և իր արուարձաններու հայ գաղութը այդ ժամանակներուն կը պատկանէր Կիլիկիան թեմին:

Եպիսկոպոսութիւնն ալ, ըստ եկեղեցական աւանդութեան ու կանոններու, եկեղեցական-վարչական նուիրապետութեան մէկ հեղինակութիւնն ըլլալով, եպիսկոպոսին իր թեմին հետ պատկանէր, ընտրութիւնն ու օծումը նմարկուած է թեմական ժողովրդի ընտրութեանն ու Եկեղեցիի Պետի՛քահանայապետի կամ եպիսկոպոսապետի ձեռնադրութեան պայմաններուն և օրէնքներուն:

Կուտինայի Առաջնորդ Յովակիմ եպիսկոպոսի իրեն չպատկանող թեմի գրաւումը տեղի չէ ունեցեր այդ ընդունուած կանոններու և պայմաններու համաձայն, այլ իրագործուեր է Փաթիհի սուլթանական բարեհաճութեամբն ու հրամանովը:

Պարզ է որ Յովակիմ եպիսկոպոս՝ փոխադրուելով Պրուսա, Սուլթան Մուհամմէտ Բ-ի մայրաքաղաքը, աշխատած է գրաւել ու վայելել անոր համակրութիւնը որոշ նպատակով, և յաջողեր է իր հաճոյակատարութեան վարձատրութիւնը ստանալ յաղթողէն:

Որքան ալ մեծ ըլլար Փաթիհի ձգտումը Հայերը գրաւելու, կրօնի ազատութեան երաշխիքներ տալու, անոր քաղաքագիտական նրբութիւնը չպիտի թողարարէր իրեն միջամտել

Քրիստոնեայ Եկեղեցիի մը ներքին կեանքին ու կազմին և իր կողմէ նոր կարգեր սահմանել, պաշտօններ բաշխել, եթէ այդ միջամտութեան խնդրանքը չդար ուղղակի նոյն Եկեղեցիի մէկ ղխաւոր ներկայացուցչէն:

Այդ պատրիարքական տիրոջոսն ու հեղինակութիւնը ա՛յնքան օտար է եղած Հայերու համար որ, Յովակիմ եպիսկոպոսի Կ. Պոլիս հաստատուելէն յետոյ ալ, երկար ժամանակ գործածական չէ եղած ազգային տարեգրութիւններու մէջ, և մինչև 1612էն կը սկսի իր իսկական կիրառութիւնն ու հեղինակութիւնը:

Ուրեմն մէկ դար ու կէս ժամանակամիջոց է պէտք եղեր, մինչև որ Կ. Պոլսի Պատրիարք տիրոջոսաւոր առաջնորդները կրցեր են իրենց իշխանապետական ձգտումները իրականացած տեսնել, ու զանազան առաջնորդութիւններ իրենց ստորադասել:

Յունականի հետեւողութեամբ, Յովակիմ եպիսկոպոսի սոնձգութեամբ ու խնդրանքով, կայսերական հրահանգով ու ընտրութեամբ ստացուած իրաւունքները՝ որոնք յատուկ են եղեր եկեղեցիի Պետին վերաբերող նուիրապետական իրաւունքներուն, կը կայանան անոր մէջ որ Պատրիարքը կարենայ ընտրել, նշանակել, պաշտօնանկ ընել, պատժել կամ վարձատրել բոլոր հոգեւորականներն և այդ բոլորին համար սուրբեր սահմանել ու գանձել, համաձայն իր կամքին ու քրմահաճոյքին:

Ուշագրութ ենէ չպիտի վրիպեցնենք որ հայ եկեղեցիի իրաւական կարգը չէ՛ր թողյատրեր իւրացնել այնպիսի իրաւունքներ՝ որոնք եկեղեցիի Պետին՝ Կաթողիկոսին միայն կը պատկանին:

Պէտք չէ նաև ուշագրութենէ վրիպեցնել որ մայրաքաղաքը՝ իբրև գաղթավայր, եթէ առանձինն թեմ մը կազմելու հարկին մէջ իսկ գտնուած և արածուած ըլլար, թեմակա-նէն աւելի և յունականի հետեւողութեամբ իրաւասութիւններ անոր յատկացնելը իրաւական չէր այն պարզ պատճառով որ, Յունական Պատրիարքութիւնը Կաթողիկոսութիւն, Օրթո-տոքս Եկեղեցիի քահանայապետութիւնն է:

Պատմութեան հետեւողներուն ծանօթ է Հոռոմէական Կայսրութեան մայրաքաղաքի տեղափոխումէն եւ բաժանումէն յետոյ, Արեւելեան եւ Արեւմտեան Եկեղեցիներու մրցումները՝ գերիշխելու համար, Հոռոմէական Եկեղեցիի ճիգէրը եւ յաւակնութիւնները՝ քաղաքական իշխանութիւններն ու գահերը իրեն ստորադասելու համար, ինչպէս եւ Արեւելեան Եկեղեցիի յաւակնութիւնները՝ արեւմտեանի ամբողջ փառքն ու հեղինակութիւնը ժողովուրդէն համար:

Ահա՛ այդ ամբողջ ողբերգական պատմութեան մանրանկարին հետեւող Յովակիմ Պատրիարք եւ յաջորդները երկար ժամանակ ընտրուելով Պետութենէն, գնելով իրենց պաշտօնը կառավարութենէն, նոյն կարգով կը վաճառէին, կը փոփոխէին, կը վարձատրէին միապետարար առաջնորդները, վաճառարները, վարդապետները, բահանաները, իրարու ձեռքէ կը խլէին, կը յափշտակէին եկեղեցական այս պաշտօնեաները: Ո՛վ որ չատ կը վճարէր, ան էր ընտրեալն ու արժանաւորը, եւ ի հարկէ այդ բոլոր կարգի վճարումները կ'ըլլային ի հաշիւ ժողովրդի, եկեղեցիներու եւ վանքերու, որոնք կը կեղբուէին, կը թալանուէին ու կը յափշտակուէին անխնայ:

Օսմ. տիրապետութենէն առաջ, Կ. Պոլսի հայ վաղութիւն Սսի թեմի իրաւասութեան տակ է եղած, եւ իբր այդ Սսի Կաթողիկոսներն ալ մէկ կողմէ իբր յափշտակութիւն իրենց իրաւունքի եւ միւս կողմէ իբր իւղոտ պատառ նկատելով Պատրիարքութիւնը, երբ որ հնարաւորութիւնը գտեր են, դրաւեր են նաեւ Պոլսի Պատրիարքութիւնը: 1550էն մինչեւ 1600՝ յիսուն տարուայ շրջանին երկու անգամ իրենք են ուղղակի ձեռք ձգեր եւ հինգ անգամ իրենց եպիսկոպոսներուն են յանձնել տուեր:

1660էն 1715 յիսնամեայ շրջանին, 55 տարիներու ընթացքին, 21 եկեղեցականներ 34 պատրիարքական փոփոխութիւն են կատարեր իրենց անձին վրայ կուսով, վէճով, դաւով, կաշառով, թալանով:

Պատմութեան այս իրողութիւնները երեւակայութեան ծնունդ չեն, յերևրանքներ, թշնամի, հակառակորդ կողմերէ ամբաստանութիւններ, զրպարտութիւններ չեն: Այնքան ան-

վիճելի իրողութիւններ են եղած որ, պատմութեան ուսումնասիրողներն ու պատմութիւն գրող ու վերլուծողները ստիպուել են արձանագրել ու ընդունիլ Պատմական բոլոր աղբիւրներն ու վկայութիւնները փոխանակ մէկ մէկ յիշելու եւ մէջբերումներ կատարելու, ես կը բաւականամ այդ ամէնը ամփոփող Ալպոյաճեանով (Ընդարձակ Օրացոյց Ս. Փրկչեան Հիւանդանոցի, 1910):

Պատմական փաստերէ շատ քիչ-բան յիշեցի. միայն ընդհանուր գծերը տուի այն չափով՝ ինչ չափով որ անհրաժեշտ էր իմ տեսութիւններս հիմնաւորելու համար:

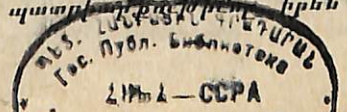
Փաստերու, իրականութեան նախն ուրեմն վէճ չի կրնար ըլլալ: Միայն այդ փաստերէն, իրականութենէն հանուելիք եզրակացութեան մէջ է իմ տարբերութիւնս՝ որ առաջին անգամը ըլլալով հրապարակ կը գնեմ:

Մինչեւ հիմա ո՛չ մէկը չէ՛ քննադատած Յովակիմ եպիսկոպոսի ընթացքը, որ հակառակ է նոյն իսկ եկեղեցական-վարչան կարգերուն, նուիրապետութեան:

Էթմէքճիներու, Զեհեհեհեմ մերձիկեի յորջորջուած արգանքերու, ոճրագործներու պատրիարքական աթոռ բարձրանալը քննադատելով, կաշառումներն ու կաշառակերութիւնները յիշատակելով հանդերձ՝ այդ ամէնը վերագրուել են միայն անոնց անհատական անարժանութեանը, տգիտութեանը: Ո՛չ մէկը չէ՛ անդրադարձած չարիքի արմատին: Չէ՛ պարզուած աթոռի ծագման դրդիչ հիմնապատճառը, տիրապետութիւնն ու շահագործումը եկեղեցիի, ժողովուրդի, բոլոր սրբութիւններու:

Ինչպէս առ հասարակ մեր պատմագիրներն ու ուսուցիչները, նոյնպէս եւ Ալպոյաճեան, յայտնելով հանդերձ՝ թէ — «հոգեւոր տեսակէտով Կ. Պոլսոյ Հայոց Պատրիարքութիւնը իբր կրօնական նուիրապետութիւն չունի ո՛ր եւ է նշանակութիւն . . . : Առաջնորդներու վրայ իրաւասութիւնը պետական կարգադրութիւն մ'էր պարզապէս . . .», — բնորոշելով հանդերձ՝ թէ «Իրական պատրիարքութիւնը կը սկսի 1612էն, իբր Կ. Պոլսոյ պատրիարքութիւնը իրեն ստորադաս կ'ուրե-

1607
20466

նայ ուրիշ առաջնորդութիւններ, որոնց առաջնորդական հանգամանքը կառավարութեան առջեւ պաշտօնապէս միայն Կ. Պոլսոյ Պատրիարքին միջնորդութեամբ կրնար ճշգրտիլ...» թէ՛ ԺԶ. դարէն մինչեւ ԺԹ. դարուն սկիզբը հեղձեալէ կը շեշտուի Կ. Պոլսոյ պատրիարքութեան նշանակութիւնը իբր պետ առաջնորդութեանց, — Կ. Պոլսոյ Պատրիարքութեան հաստատութիւնը կը վերագրէ միայն Յաթիւնի մէկ բաղձանքին, Հայերը սիրաշահելու, մայրաքաղաքին մէջ Հայերութիւր բազմացնելու, օսմանեան պետութիւն մէջ կրօնապէս անկախ հայ հասարակութիւն մը կազմելու քաղաքականութեան:

Հայերը սիրաշահիլ: Այո՛, բայց ո՞ւր: Մայրաքաղաքին մէջ Հայերութիւր բազմացնել: Այո՛, բայց ի՞նչպէս: Հայրենիքէն դո՛ւրս . . . : Ինչպէս ինչո՞նք մէջ հաստատուած Պատրիարքութիւնը չէր կրնար պետութեան մէջ կրօնապէս անկախ հայ հասարակութիւն ստեղծել, որովհետեւ պետութեան մէջ այդ հասարակութիւնը արդէն գոյութիւն ունէր, կրօնապէս ուրիշէն կախուած չէր: Հայրենիքի մէջ գոյութիւն ունեցող այդ հասարակութիւնը ո՛չ թէ իր կրօնական անկախութիւնը ապահովեց Կ. Պոլսո՛ր՝ գաղթավայրին մէջ հաստատուած Պատրիարքութեան շնորհիւ, այլ բնաջնջման վտանգի եզրը հասաւ:

Եւ այս ամենամեծ չարիքը աստիճանաբար առաջացաւ ու շեշտուեցաւ, իբ սկզբնական ծագման մէջ սկսած Յովակիմ Պատրիարքէն, շնորհիւ հայ կղերի աշխարհային փառասիրական, տրրպետական տենչերուն:

Պատմութեան միջոցաւ վերլուծելով եւ առաջին անգամ հրապարակ գնելով այս չարիքը, բնաւ նպատակ չունիմ կրօնական խնդիր հանելու կամ եկեղեցին քննադատելու: Կրօն եւ եկեղեցի տարբեր հայեցողութիւններ են, ինչպէս տարբեր են եկեղեցի ու եկեղեցական: Մէկը կրօնային, բարոյական հիմնարկութիւն մըն է, միւսը այդ հիմնարկութեան պաշտօնէութիւնը: Պաշտօնէին յատուկ քննադատութիւնը հիմնարկութեան էութեան, վարդապետութեան հետ ո՛չ մէկ առնչութիւն չունի:

Եթէ Պատրիարքութիւնը իր կրօնական նուիրապետութիւն նշանակութիւն չունէր, ա՛յնքան էր նաեւ քաղաքական-քաղաքակրթական տեսակէտով, քանի որ մշակոյթը գրեթէ գոյութիւն չունէր եւ Պատրիարքի իրաւասութիւնը սահմանափակուած էր եկեղեցականներու ու եկեղեցիներու վրայ, միայն վարչական հանգամանքով եւ նիւթական հասոյթնութեւն գանձումի ու վայելումի մէջ:

Անա՛ այդպիսի միապետական սանձարկութիւններու դէմ է որ ամէնէն առաջ բարձր հոգեւորականութիւնը եւ ամբրաներու, չէլէպլներու գասը բմբոստացաւ եւ կառավարութիւնէն ձեռք բերաւ Պատրիարքի ընտրութեան մէջ մասնակցելու, ձայն ունենալու իրաւունքը:

Ո՛չ մէկ երկրի մէջ, ո՛չ մէկ ժամանակ ժողովրդական նուաճուած իրաւունքներ անխտիր բոլոր դասակարգութեւն սեփականութիւն չեն դարձեր:

Ուժեղները իւրացուցած են ժողովրդական անունը, շահագործած են տկարները: Իրաւունքներու նուաճումը, կամ աւելի ճիշդը վայելումը դասային կամ դասակարգային կը դառնայ աստիճանաբար, մինչեւ որ կը հասնի համաժողովրդական աստիճանին:

Այդպէս է եղած նաեւ պատրիարքական սանձարձակութեան դէմ անդրանիկ իրաւական նուաճումը՝ որ առաջին աստիճանի վրայ տեղի ունեցաւ կղերական ու աշխարհական վերին դասերու համար:

Այդ դասերն ալ իրենց կտրոյին դառնալով նոյնքան եւ թերեւս աւելի հորստահարողներ որքան Պատրիարքները, երկրորդ բմբոստացումը տեղի ունեցաւ անոնց դէմ եւ իրաւունքներ նուաճուեցան վարդապետներու, քահանաներու ու էանաֆներու համար:

Նուաճուած իրաւունքները կը վերաբերին նախ պատրիարքական ընտրութիւններուն մասնակցելու՝ եւ ապա եկեղեցական-վարդապետական մասակարարութեան, անտեսութեան գործակցելու:

Մօտ չորս դար թուրքիոյ հայութիւնը եւ մասնաւորապէս մայրաքաղաքի հայ գաղութը ո՛չ միայն զո՛ն է եղեր

Պատրիարքներու եւ պատրիարքական թեկնածուներու, ամիրաններու ու չէլէպլիներու կամայականութիւններուն ու արտաթեկնանց՝ այլ եւ կրօնա-ծիսական վէճերուն ու լատինամուլութիւններուն : Այս լատինամուլութեան պարագան ալ երբեմն նուազ զեր չէ՛ կատարած ըմբոստութիւններուն մէջ :

Իսկապէս, ո՞ր թուականէն է որ հոգեւորականները կը սկսին ստանալ պատրիարքական ընտրութեան մասնակցելու իրաւունքը, — այդ կը մնայ պատմութեան մթութեան մէջ, ինչպէս եւ աշխարհական ազդեցիկներու մասնակցութիւնը : Բայց հոգեւորական թէ՛ աշխարհական, վերին խաւերու մասնակցութիւնը արդէն որոշապէս կը յիշատակուի ժէ. դարու սկիզբներէն :

Ընտրական եւ վարչական իրաւունքներն ու մասնակցութիւնները աստիճանաբար նուաճուեր եւ իրագործուեր են հանրային եւ անտեսական կեանքի զարգացման համեմատութեամբ :

Կայսրութեան անկման եւ նոր վերակազմութիւններու փորձի շրջանը սկսելէ յետոյ մանաւանդ, հայ ազգի իր Հայրենիքին մէջ սիոգեմատիկ կերպով սպառման շրջանը եւս սկսած ըլլալով հանդերձ, ինչպէս մայրաքաղաքի ու ամբողջ երկրի կեանքը փոփոխութիւններու կ'ենթարկուէր, արեւմտեան յարաբերութիւնները, եւրոպական պետութիւններու հետզհետէ ձեռք բերած ազդեցութիւնները, կապիտալիզաւիզմները, լատին եւ բողոքական միսիոնարական առաքելութիւնները ծնունդ կուտան նոր պահանջներու եւ պայմաններու : Եւ նոյն համեմատութեամբ այ կ'ընդարձակուի Պատրիարքարաններու եւ Առաջնորդարաններու գերը : Մէկ կողմէ աննշան փոքրամասնութիւն կազմող զարգացած մտաւորական անհասներու պահանջը եւ միւս կողմէ բնակակից ազգերու հետ գոնէ նուազագոյն չափով մրցակցութեան ստիպող սկանութիւնը, եւ վերջապէս բնաշրջութեան օրէնքն ու պայմանները անհրաժեշտ կը դարձնեն վարժարաններ, հիւանդանոց, աղքատախնամ եւլն. հիմնարկութիւններ, ուստի եւ անոնց մատակարարութեան ու վարչութեան վերաբերող հարցեր :

Պատրիարքարանը աստիճանաբար կը դառնայ ազգային մշակոյթի վարչական կեդրոնը, — գոնէ պաշտօնապէս եւ ձեւականօրէն, եւ առնուազն Պօլսի համար :

Պետական աւագանիին, վէզիրներու եւ փաշաներու սեղանաւորներուն, անոնց գոգութեան ու սիմոնիականութեան միջնորդներուն, եւ այդ զիրքին շնորհիւ հարստութիւն ու ազդեցութիւն ձեռք բերող ամիրաններու կողքին յառաջ կուգան մայրաքաղաքին մէջ նիւթական բաւարար վիճակի հասած, կազմակերպուած արհեստարուեսթիւններ, էսնաֆուլիւններ, շոճաներ՝ որոնք այլեւս իրենց մէջ բաւական ուժ կը զգան ընդվզելու Պատրիարքարան ու Ամիրայական իշխանութիւններու դէմ :

Ի՞նչ նիւթէս գուրս է զբաղիլ Կ. Պօլսի հայ — ազգային, կամ աւելի ծիշգր Պատրիարքարանի շուրջը դարձած պայքարներու, զանազան իտլերու ու գոյներու, Կիլիկեցիներու եւ Էջմիածակիւններու, կամ Ջահուկեցիներու եւ Հոռոմցիներու, Չէլէպլիներու եւ Խոջաներու, Ամիրաններու եւ էսնաֆներու միջեւ ծագած երկարատեւ կռիւններու մանրամասնութիւններով :

Ազդեցութեան եւ իրաւունքի նուաճման, ընդդիմադիր եւ պահպանողական բանակներ՝ ո՛չ միայն դասային եւ դասակարգային ծագում են ունեցեր, այլ եւ հայրենակցական, աշխարհամասային : Փոքր Հայքի եւ Կիլիկեան շրջաններէն, նոյն իսկ Սելճուքեաններու մասնակէն դաղթողներու եւ ապա Մեծ Հայքէն, Ատրպատականի եւ Արարատեան շրջաններէն գաղթողներու միջեւ մղուած պայքարները ո՛չ միայն իրաւատէրի եւ իրաւազուրկի հանդամանք են ունեցեր, (օրինակ՝ հին գաղթականը ինքզինքը անզոյցի համարելով նորը իրաւազուրկ է նկատեր), այլ եւ կրօնական ու քաղաքակրթական բովանդակութիւն Կիլիկեան կամ Չէլէպլիականները համակուած էին լատինական ազդեցութիւններով ու ոգիով — որու արմատը Խաչակիրներէն ու Ռուբինեաններէն ալ առաջ մուտք գտած էր անշուշտ — իսկ Ջահուկեցիները, Խոջայական կամ Էջմիածակիւնները համեմատաբար աւելի հակամէտ էին Ազգային եկեղեցիին հաւատարիմ մնալու :

Կանգ չե՛մ առնէր Պատականութեան յարողներու ծագումին ու կոխներուն եւ վերջապէս բաժանումին վրայ, որ ժ.Լ. դարէն սկսած ամբողջ մէկ դար փոթորկած, պառակտած է Թուրքիոյ, մասնաւորապէս Կ. Պոլսի հայութիւնը:

Այսպէս թէ այնպէս, հոգեւորականներէն յետոյ, աշխարհականներու եւս Պատրիարքարանի վարչութեան մէջ մասնակցութիւնը սկսելով 1613էն, ազգային կամ պատգամաւորական ընդհանուր ժողով ունենալու գաղափարին իրականացումը կը յայտնուի 1725էն, Կարապետ Ծժկեր Ուլնեցիի ընդհանրական Կաթողիկոս ընտրութեան տարիով, որմէ յետոյ Պատրիարքական ընտրութիւններն ալ կը կատարուին համաձայն ժողովներով:

Ազգային համարուող այս ընտրական ժողովները կազմուած են Պոլսի հնագոյն վեց թաղերու աւագ ու ատոճակալ քահանայապետէն, քարոզիչ եպիսկոպոս կամ վարդապետներէն, ամիրաներէն եւ ապա արհեստագործներու պիսաւորներէն:

Այդ ժողովներու կազմութիւնն ու ընտրական իրաւունքը պետութենէն ճանչցուած կը տեսնուի 1764 թուականին Գրիգոր Պատմաճեան Պատրիարքին տրուած Պէրաթով, որ ծանօթ է իբրև Պատրիարքական առաջին եւ հնագոյն Պէրաթը:

Այս Պոլսական Ազգային ժողովները իբր գերագոյն հեղինակութեան աէր մարմին կը սկսին նկատուիլ ժ.թ. գաւառ սկիզբներէն, 1810էն:

Թաղային ուսումնարաններու բացումը մանաւանդ, սկսած 1790էն, իրեն հետ պիտի բերէր անոնց անտեսական եւ ուսումնական հոգածութեան անհրաժեշտութիւնը, որ չէր կրնար ալ եւս իրազորուիլ պատրիարքով եւ իր ներկայացուիչ անձաներով:

1824էն կը տեսնուի արդէն Ուսումնական կոմիտէի կազմութեան նմանող, կամ աւելի ճիշդը, անոր նախնական կազմը ներկայացնող մարմնի մը գոյութիւնը՝ ինչպէս եւ Տեսեսականի նախակարապետ մարմնի մը գոյութիւնը՝ 1829էն:

Վարչային կեդրոնական մարմնի հանգամանք ներկայացնող առաջին մարմինը կը կազմուի 1834ին, Ստեփաննոս Աղաւնի Պատրիարքին օրով: Այդ առաջին կեդրոնական մարմնի

ընտրութիւնը թէեւ կը կատարուի ամիրաներու ու Խանաֆի գլխաւորներէ բաղկացած ժողովին կողմէ, բայց ընտրուածները կ'ըլլան տասն ամիրաներ:

Անկասկած որ պետութեան կրած ցնցումները, արաքին միջամտութիւնները, Եւրոպական Թուրքիոյ առանձնաշնորհեալ երկիրներու եւ յունական, եղիպտական ազատամարտիւնները, Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան բերած ալիքները, Պոնափարցի եղիպտական արշաւանքը, ուսական առաջխաղացումներն ու պատերազմները եւ վերջապէս պետութիւնը քայքայումէ ազատելու համար վերանորոգչական ձեռնարկները Թուրքիոյ հայկական կեանքին վրայ եւս ունեցած են իրենց ամենամեծ ազդեցութիւնները:

1827-30 ուսական պատերազմը կը վերջանար Անգրիանուպոլսի դաշնագրով՝ որու գլխաւոր պայմաններէն մէկն էր նաեւ Թուրքիոյ հպատակ քրիստոնեաներու կրօնական ազատութիւնը:

Դաշնագրական այդ յանձնառութիւնը կը շեշտուի 1839 Նոյեմ. 9ի Խաթիբ շիւմայունով, Կայսերական հրովարտակով, որ պատմական է Կիւղիսանէի Խաթիբ-Շիւմայուն անունով: Այս հրովարտակը եւրոպական մտքով լայն սահմաններ կուտար Սէլիմ Գ.էն սկսած ու Սուլթան Մահմուտի կողմէ շեշտուած բարենորոգչական նախաձեռնութիւններուն եւ կը ստիպէր կատարել շարք մը օրէնսդրութիւններ՝ որոնք ծանօթ են Թանգիւնապատմական անունով:

Պետութեան եւրոպական մտքով վերակազմութիւնը չէր կրնար անշուշտ կատարուիլ՝ կրօնա-մէտքէսէական կրթութեամբ պատրաստուած սերունդով, ուստի եւ բոլոր ներքին ու արտաքին բարդ պատճառները, քաղաքակրթութեան պահանջները ստիպել էին պետութիւնը՝ պետական գործիչներ հասցնելու համար մէկ կողմէն Եւրոպա ուղարկել ուսանողներ եւ միւս կողմէ մայրաքաղաքին մէջ հիմնել բարձրագոյն ուսումնարաններ, որոնցմէ օգտուելու իրաւունքը տակաւին վերապահուած էր միայն մահմէտականներուն:

Կատարուած յեղաշրջումներուն ազդեցութիւնը, գոյութեան կուրի բնազդն ու մրցման անխուսափելի պահանջները

պիտի ստիպէին գոնէ մայրաքաղաքի Հայերը ձգտիլ բարձրագոյն կրթութեան: Եւ արգարեւ անհատական ջանքերով մէկ կողմէ արտասահման ուսանողներ ղրկելով, աստիճան մը կը լրացնէին եւ կը փոխարինէին պետական զլացումները, եւ միւս. կողմէ կ'աշխատէին կեդրոնին մէջ ունենալ բարեկարգ վարժարաններ:

Այս աշխատանքի ու ձգտումներու արդիւնքներն են եղած Սկիւտարի ճեմարանը, Խասգիւղի, Գուճգափուի, Հիւանդանոցի վարժարանները:

Սակայն այդ ձգտումներն ու պահանջները չեն իրագործուիր խաղաղօրէն:

Եթէ պատմութեան ընթացքին կը գտնուին Խոճա Ռուհրճաններ, Միրիճանեան Մկրտիչ՝ Շնորհք յորջորջուած Ամիքաներ, Աստուածատուր Խայֆաներ, Մաղաքիա Չլէկպիներ, Յարութիւն Խազազ Ամիրաներ եւ Յովհաննէս Կոլոտ (Սէն Լատինամիա) Պատրիարքներ, այնու ամենայնիւ ասոնք միայն անհատներ էին եւ իրենց պատկանած դասն ու դասակարգը չէին ներկայացներ: Օրուան հզօրները ստուար մեծամասնութեամբ եղած են այնպիսի չարիք ու փորձանքներ թուրքիոց Հայերու գլխին՝ որ մարդ կը փորձուի ընդունելու թէ գերազանցեր են նոյն իսկ ներքին ու արտաքին օտար բռնապետներն ու գիշատիչները:

Կարելի է ըսել որ անհասարակ մենք չունինք հայ ժողովրդի պատմութիւն, եւ մանաւանդ չունինք Օսմանեան տիրապետութեանէն յետոյ թուրքիոյ Հայերու ժողովրդական պատմութիւնը: Եղածը՝ գաւառային ցանցաւ զէպքերու բացասութեամբ, Կ. Պոլսի Պատրիարքութեան, Պատրիարքարանի շուրջ, Կիլիկիան եւ Էջմիածնի կաթողիկոսութիւններու, Երուսաղէմի աթոռներու շուրջ, լատինական, կաթողիկ, բողոքական ազգեցեցութիւններու, տեղացիի, զբնեցիի ազգեցեցութեան պայքարներու, աթոռի յափշտակութեան ու կողպուտի պատմութիւնն է: Նոյն իսկ Պոլսի հայ ժողովրդի պատմութիւնը գրելու սխաղեմատիկ փորձ չէ եղած:

ԺԼ. գարու վերջերէն եւ ԺԹ. գարէն, մանաւանդ 1831 թուականէն յետոյ է միայն որ Պոլսի Պատրիարքի կամ Պատ-

րիարքարանի շուրջ եղած կոնիւնքու եւ պայքարներու պատմութիւնը կը գրուի մշակոյթի, ներքին ինքնավարութեան, համեմատաբար ժողովրդական աւելի լայն խաւերու իրաւատիրութեան խարխիղին վրայ:

Այդ թուականներէն յետոյ կատի առանցքը այլ եւս չեն կազմեր կրօնա-գաւառական վէճերը, Կիլիկիան եւ Էջմիածնական ազգեցեցութիւններու մրցումները եւ Պատրիարքի իշխանութեան մարմաջը:

Պատրիարքի իշխանութիւնը արդէն կերպարանափոխուած, Պատրիարքարանը կը ստանայ կուլտուրական-կիսաքաղաքական հաստատութեան բնոյթ:

Դիտելի է սակայն, որ աթոռական ու կրօնա-գաւառական մօտ չորս դար տեւած այդ աշուղի ու կործանարար պառակտումներու, հալածանքներու եւ խոչտանգումներու շրջանին իսկ, անխօսիբ դասակարգի, հայկական միտքը հրաշայլ կերպով արտայայտած է իր մէջ թաղնուած աշխարհակալն ոգին, հակառակ արեւելեան բոլոր եկեղեցիներու եւ ժողովուրդներու ասանձնայատուկ մոլեռանդութեան:

Ամէն անգամ որ հնարաւորութիւնը տեսնուեր է՝ հայ ողին ըմբոստանալով եկեղեցական տիրապետութեան, իշխանութեան դէմ, անոր տեղ հաստատեր է աշխարհական տարրը ու աշխարհիկ իրաւատիրութիւնը:

Գեո 1641 թուականներէն սկսած, տասնեւութ տարուայ ընթացքին, ժողովուրդը ընդհատաբար եւ երեք անգամ մերժելով եկեղեցական Պատրիարքի ընտրութիւնը՝ աշխարհական Տեղակալներ ընտրած է, աշխարհակալներ իրենք են ստանձներ Պատրիարքարանի իշխանութիւնը:

Սակայն եւ այնպէս, ինչքան ալ ժամանակի ընթացքին բնաշրջուեր է Պատրիարքարանի հաստատութիւնը եւ Պատրիարքական իշխանութիւնը, ինչքան ալ իրաւունքները ընդլայնուեր ու քաղաքակրթական նոր կեանքի պահանջներ են գրուեր, նոյն իսկ ԺԼ. գարու վերջերէն, ԺԹ. գարի ընթացքին ալ, մինչեւ Թանլիմաթը եւ մինչեւ 1860-63 Ազգային Օրէնքի հաստատութիւնը, ինչպէս եւ անկէ յետոյ՝ ազգային մշակոյթի շարժումը կրօնա-պահպանողական տիրող տարրերու

կողմէ ենթարկուել է ամենաուժգին արգելքի եւ ընդդիմութիւններու, հալածանքի ու դաւերու: Իւրաքանչիւր առաջդիմական քայլ ու ձեռնարկ կը համարուէր անկրօնութիւն, բողոքականութիւն, (նաւանականաբար կաթողիկոսեան մօտան, սուր կոտի շրջանը անցած ըլլալով, եւ մանաւանդ կաթողիկոսութիւնը Պոլսական կղերի ու մտայնութեան համար շատ ալ սարսմերժ չհամարուելով, կաթողիկոսութիւնը չէր շահագործուել իբր մեղադրանքի զէնք): Կը շահագործէին ամբոխին ազիտութիւնը, ու նախապաշարունակները զրգոելով՝ ժողովուրդը կը մղէին իր իսկ զարգացումին ու շահերուն նուիրուած, սկզբունքի ու գաղափարի անհատներու, նախաձեռնողներու, անոնց օժանդակներուն զէմ: Ուստի եւ ազգային ինքնավարութեան կոչումն ստացած Պատրիարքական հիմնարկութիւնը երբե՛ք չէ կրցած իր կոչման համապատասխան եւ նուազագոյն չափով իսկ ծառայութիւն մատուցանել ո՛չ միայն հանուր թուրքիոյ հայութեան, այլ նոյն իսկ մայրաքաղաքի ու շրջականներու գաղութին: Եւ ըսենք անգամ մըն ալ, որ հայրենիքէն դուրս հաստատուած ազգային կեդրոնական հիմնարկութիւնը բնականաբար պիտի ըլլար հայրենիքին համար խորթ, անօգուտ եւ մինչեւ իսկ վնասակար:

Չհաշուելով 1715ին Յովհաննէս Կոլոտ Պատրիարքի Սկիւտար բացած եւ ապա Գումգափու փոխադրած կղերանոցը, որ պիտի ծառայէր իբրեւ բոյն լատինական հիմնական պրօպագանտի եւ զարգացման, եթէ 1790էն սոցին բացուած թաղային վարժարաններէն օմանք երբեմն փայլեր են ասուպի նման, այդ անցողակի փայլի շրջանը ստեղծուել է միայն շնորհիւ Իւրաքանչիւրի գոյութեան հետ կապուած անձերու, ինչպէս էին Շևրիֆ մականունին արժանի Մկրտիչ, Սէրվերեան Յովհաննէս, Քաղազ Յարութիւն ամիրաներ ու Հովուեան Նիկողոս, Յակոբիկ Մանուէլեան, Բերայի Չաքրիա քահանայ, եւն.:

Եթէ չըլլային այդ անհատները՝ ազգային կամ թաղային կոչուած վարժարաններէն ո՛չ մէկը Պատրիարքարանի մարմիններու կողմէ, Պատրիարքարանի նախաձեռնութեամբ,

պաշտօնական ջանքերով ո՛չ կը հիմնարկուէին եւ ո՛չ ալ իրենց ոսկի շրջանը կ'ուսենային: Անոնք ապէս որ այդ անձնաւորութիւնները ուժասպառ լքեր են եւ այլեւս չեն կրցիր զիմարտուել արգելքներուն, վարժարաններն ալ ասուպի նման մարեր են, կամ փակուել եւ կամ միայն անուանական գոյութիւն են պահեր:

Հակառակ այդ ամէնուն, նոր մտքերու կորիւրը, զիր ու գրականութիւն ստեղծուել են, եւ սակաւթիւ բայց որակով յարգելի կրթուած, մասնագէտ եւ գաղափարական սերունդ մը յատա՛ջ եկեր է:

Քաղաքակրթութիւնը, մշակոյթը այնպիսի անդիմադրելի ուժ մըն է, որ դժուար է սահմանել եւ որոշել թէ որպիսի ազգայնորով կը թափանցէ, արմատ կը ձգէ ու կը գարգանայ ժողովուրդներու, երկիրներու մէջ, հակառակ պաշտօնական հիմնարկութիւններու եւ նոյն իսկ հակառակ ժողովուրդներու կամքին:

Շատ են հայկական փոքրիկ մշակոյթի շարժման սատարները, թէ ներսէն եւ թէ դուրսէն. շարժում մը որ կ'արձագանգէր եւ կը զուգորդուէր մինչեւ հոսուոր աշխարհներու խորը ցրցնուած գաղթավայրերու մէջ, Հնդկաստանէն մինչեւ նազելի Վենետիկ ասիերն ու վեհապանծ Մասիսի ստորտար:

Անկասկած, Մուրատ-Ռափայէլ երկու անմոռաց նուիրատուները եւ անոնց միջնորդ Մխիթարեան Միարանութիւնը ամենամեծ ծառայութիւնն են մատուցեր. բայց իմ կարծիքով այդ ծառայութեան մեծագոյն բաժինը կը պատկանի մոքի անխոնջ այն մշակներու փոքրաթիւ դասին՝ որոնք կարծես հրաշքով մը սերունդ են պատրաստել տեղ տեղ, ինքնաստեղծ, իրենց սեփական ուժով, անկախ Պատրիարքարաններէն ու Առաջնորդարաններէն:

Ազգային վերածնունդի մեծագոյն ռահվիրաներ են Գէորգ Տէր Յովհաննէսեան, Գրիգոր Փեշտմալճեան, Պալաթի Պաղտասար պատուելի, Սամաթիացի Խաչատուր Պարսիզպանեան, Նիկողոս Հովուեան, Ֆիզիքա Պօղոս, Չափրաստեան Գէորգ, Զօրայեան Նիկողոս, Տէր Յովհան Միրզա Վանանդեցի, Ռու-

բէն Անդրէաս Փափազեան, Խաչատուր Միսաքեան, Մուրադ Վարժապետ, եւ մանաւանդ գաւառներու չորսիւ վարժապետներ եւն։ (Տարօրինակ զուգարիպութիւն է որ 19րդ դարու առաջին յիսնամեակէն, գրեթէ ամէն գաւառի մէջ երեւան կուգան ֆերականուքեան, ճարտասանուքեան մէկ մէկ ուսուցիչ, վարժապետներ, պատուաւորներ՝ խեղանգամ, այնպէս որ ինծի թուի թէ ամէն գաւառ իր ՉՈՒԱ.եւ ՎԱՐՃԱ.ՊԵՏԻ աւանդութիւնը ունի։ Որքան ցանկալի էր գրի առնել եւ հրատարակել ազգային վերածնունդի այդ առաջին եւ երախտաւոր մշակներուն կենսագրութիւնները, պատմութիւնը, աւանդութիւնները, որպէս զի բոլորովին մտադրութեան չմատնուէին։)

Անոնք էին որ հողը պատրաստեցին ազգային մեծ գաղափարի մը կազմաւորման, զոր պիտի գային յետոյ մեզ աւանդելու ֆրանսական առաջին եւ երկրորդ Յեղափոխութեան աշակերտները։

Խօսքս անշուշտ միայն թրքահայ գործիչներու մասին է։ Հայկական վերածնունդի, ազգային գաղափարի կերպարումն, մտային յեղաշրջումի շարժումն ու վարիչները կարենալ պատկերացնելու համար, պէտք է միացնել նաեւ կողմասեան՝ սուսահայ շարժումն ու գործիչները, Ներսէս Աշտարակեցի, Խ. Աբովեան, Մ. Նալբանդեան, Ս. Նազարեան, եւ ուրիշները։

Բայց եւ աչքի առջեւ ունենալով միայն թրքահայերու Ազգ. Սահմանագրութեան հետ ուղղակի առնչութիւն ունեցող շարժումներն ու գէպքերը, ակամայ կը սահմանափակուիմ այս անձուկ գծերով։

1834ի Մարտին կազմուած առաջին վարչական ժողովը էսնաֆութեան վերջնական յաղթանակը չէր։ Ատով էսնաֆը մէկ իրաւունք մը նուիրագործած էր, — Ամիրան կրնար կառավարել միայն էսնաֆէն ընտրուելով։ Այս ալ թէեւ էսնաֆին համար իրաւունքի նուաճում մըն էր, հանգրուան մը, բայց մեծ փոփոխութիւն մը չէր բերեր իրերու ընթացքին վրայ։

Պատրիարքութիւնը զիջած էր Ամիրայութեան համագործակցելու, իսկ ամիրայութիւնը հասանած էր էսնաֆութեան ընտրելու իրաւունքն ընդունելու։ Բայց ատով չէր փոխուեր ամիրայական գործելակերպը, եւ հասարակութիւնը տեսնելով իր զարգացման խափանարար արգելքները, ներշնչուելով, մղուելով, առաջնորդուելով հասած մտաւորական տարրերէն, պայքարը կ'ուղղէ աւիրայութեան դէմ։

Կոբը կ'անցնի երկու ճակատի վրայ. — հոգեւորական եւ աշխարհական երկու բարձր, տիրող դասի դէմ եւ զլիսաւոր առանցքը կը կազմեն կրթական հիմնարկութիւնները։

Ազգային տուրք չկար, միլիոններու հասնող ազգային կայուածական հարստութիւնները, վանական եւ եկեղեցական եկամտաները անտեսութիւն չունէին եւ մեծ մասով անհասնորու, ագէտ ու դատարկապօրտ վանականներու, հոգեւորականութեան կոկորդը կը մտնէին։ Ամիրաները կը զլահային իրենց յանձնառութիւնները, ուստի եւ Պատրիարքարան, Տնտեսական Սնտուկ, Հիւանդանոց, Սկիւտարի ճեմարան չէին կրնար իրենց առօրեայ անհրաժեշտ ծախքերն հոգացող աղբիւր գտնել. պարտքեր կը զիգուէին եւ հիմնարկութիւնները փակուելու վիճակին կը հասնէին։

Միւս կողմէ թանգրիմաթի եւ կեանքի պահանջած գատասանական կազմակերպութիւնը պետութեան կողմէ իրագործուած չըլլալով, եւ աչքի առաջ ունենալով Շէրիի դատարաններու մասին տիրող ներքին ու արտաքին հոգեբանութիւնը, պետութիւնը խոճեմութիւն կը համարէր ո՛չ մահմէտականներու վերաբերող մանր մունր վէճեր ու շարք մը դատաստանական խնդիրներ յանձնել Պատրիարքարաններու։

Իսկ ամուսնական, կտակային ու ժառանգական խնդիրները՝ իբր անհաշտ մահմէտական ըմբռնումին ու Շէրիի տրամադրութիւններուն, կարգադրութիւն չը պահանջէին ազգային շրջանակի մէջ։

Ուրիշ պարագայ մըն ալ։ Թանգրիմաթի տրամադրութիւններէն մէկն էր նաեւ սուրբերու արգար բաշխումն ու դանձումը։ Ուստի, թանգրիմաթէն յետոյ, իւրաքանչիւր հասարակութեան վիճակուած սուրբի գումարին անհատներու վրայ

բաշխումն ու գանձումը յանձնուեցաւ Պատրիարքարաննե-
րուն, Առաջնորդարաններուն:

Ու թէեւ 1842ին ջնջուած է գանձման իրաւասութիւնը
Պատրիարքարաններէն եւ Առաջնորդարաններէն, բայց ամէն
հասարակութեան վիճակուած գումարի բաշխումը թողուած
է նոյն հասարակութեան:

Ահա՛ այս նոր պարտաւորութիւնները, նոր պահանջները,
գլխաւորութիւնները, գանդատները կը ստիպէին Պատրիարքա-
րանները համապատասխան կազմակերպութիւն ստեղծել:

Դիտելի է որ այս փոխանցման շրջանին մէջ՝ շնորհիւ
ժողովրդական-մտաւորական խաւերու ազդեցութեան, ընտ-
րուած Պատրիարքները համեմատաբար ժողովրդական դատի
պաշտպաններ կ'ըլլային:

1834էն յետոյ, Պատրիարքի եւ Պատրիարքական թեկնա-
ծուներու շուրջ ամիրայութեան եւ էսնաֆութեան միջեւ
պայքարին առանցքը կը կազմէր Պատրիարքի այս կտմ աջո-
հակամտութիւնը:

Յակորոս եւ Մատթէոս Պատրիարքներ կը համարուէին
յառաջգրմասէրներ, եւ շնորհիւ այս գուրագիպութեան, էսնա-
ֆութիւնը իրաւունքի նուաճումներ կատարելու նպատակով,
օժանդակ ուժ կը ստանար:

Այս պատճառներուն բերումով, 1840ին Պատրիարքա-
րանի կազմակերպութիւնը կը ստանայ նոր զարգացում: Կը
կազմուի Դատաստանական Խորհուրդ մը, իսկ 1834էն՝ տասը
ամիրաներէ բաղկացած վարչական մարմնի մը փոխարէն
կ'ընտրուի էսնաֆներէ կազմուած եւ 24 անդամներէ բաղկա-
ցած մարմին մը:

Այսպէս, 1824ի, 1829ի, 1834ի եւ վերջապէս 1840ին
ստեղծուած եւ հիմնուած մարմինները կը ներկայացնեն նախ-
նական կազմաւորումը 1860-63ի Ազդ. Օրէնքով ձեւակեր-
պուած Վարչական, Ուսումնական, Տնտեսական եւ Դատաս-
տանական Մարմիններու:

Բայց ամիրաները զլանալով հանդերձ ո՛ր եւ է աջակցու-
թիւն այդ մարմինին, իրենց բոլոր միջոցները գործադրած էն
մարմինին հետ զայն հովանաւորող Յակորոս Պատրիարքն
ալ տապալելու, ձեւմարանը փակելու: Եւ յաջողած են:

Կռիւր կը սաստիկանայ, 1841ին կառավարական վաւերա-
ցումով կը վերահաստատուի նոյն մարմինը նախ 24 եւ ապա
27 անդամներով, որ նոյնպէս անյաջողութեան կը մատնուի
եւ չափազանց վնասեցնող, վրդովիչ եղանակով կը տա-
պալուի, եւ ամիրաները դարձեալ կը գրուեն իրենց դիր-
քերը:

1844ին ամիրայութիւնը նորէն տեղի կուտայ եւ Աստուա-
ծատուր Պատրիարք տապալելով, Մատթէոս Պատրիարք կ'ընտ-
րուի: Սա՛ էսնաֆներու հետ համախորհուրդ 16 ամիրաներէ
եւ 14 արհեստագետներէ բաղկացած 30 անդամով վարչու-
թիւն մը կը կազմէ:

Եւ սակայն ատով կոիւն ու պայքարը չէր վերջանար:
Երկիրը կ'անցընէր քաղաքական խոշոր արկածներ ու յեղա-
շրջումներ: Ֆրանսոս՝ Կաթոլիկներու, Անգլիա՝ Բողոքական-
ներու եւ Ռուսիա՝ Օրթոտոքսներու պաշտպանութեան ձեւով
կը մրցէին իրարու դէմ, որովհետեւ այդ պաշտպանութիւնը
միայն պատրուակ էր Թուրքիոյ ներքին գործերուն միջամտե-
լու եւ քաղաքական ազդեցութիւն ձեռք բերելու: Այս մրցումը
առաջնորդեց մինչեւ Խրիմի պատերազմը, զիտաւորաբար
Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ թելադրութեամբն ու զինակցու-
թեամբը:

Այդ ամէնը կ'ազդէին երկրի վարիչներուն վրայ, որոնք
արտաքին միջամտութիւնը չէզոքացնելու եւ գոհացումներ
տուած ըլլալու համար, պարբերաբար կը շտապէին վերանու-
րողական ֆէրմաններ հրատարակել, ոչ-մահմէտականներու
հաւասարութիւնն ու կրօնական ազատութիւնը հռչակել:

Շարժումը, յուզումը, պայքարը գոյութիւն ունէր ո՛չ
միայն պետական կազմի, պետական վարիչի, հպտասակ ազ-
դերու, դատերու եւ դատակարգերու միջեւ, այլ եւ նոր
կեանքը, նոր պահանջներ դիմաւորել ձգտողներու, հին եւ նոր
սերունդի, աւանդապահներու, ժամանակի ոգին չըմբռնողնե-
րու միջեւ, կամ ինչպէս յետոյ ընորոշեցին, Լուսաւորեալի ու
Խաւարեալի միջեւ, թէեւ սահմանափակ շրջանակներով եւ
կեղորոնացած գրիթէ միայն մույրաքաղաքի մէջ:

Պէտք է աչքի առջեւ ունենալ այդ շրջանի իրադարձու-

Թեանց ամբողջ պատկերը, մտաւոր գաղափար մը կազմելու համար՝ թէ ինչպէս պետութեան մէջ եւ մանաւանդ հայ գաղտնիքի մէջ բուռ մը մտաւորականներ ծրագրորներ կը կազմէին, ձգտելով պետութիւնը, ազգը քաղաքակրթութեամբ օժտել եւ ապահովել ներկան ու ապագան, միշտ ենթակայ պարբերական պատրանքներու եւ յուսախաբութիւններու:

×

Ինչպէս ուրիշ ազգերու, մանաւորապէս Յոյներու, նոյնպէս եւ Հայերու Պատրիարքարանի, ազգային մշակոյթի ինքնավարութեան կազմակերպուելու գործը, պայքարը կը շարունակուէր ելեւէջներով:

1844ի խառն տարրերէն — ամիրայութիւն եւ էսնաֆութիւն — կազմուած վարչական մարմինն մէջ գերակշիռ ամիրայութիւնը, եւ մանաւանդ անոր աջ թեւը կը ձգտէին Պատրիարքը ամբողջովին ենթարկել իրենց, իսկ Մատթէոս Պատրիարքն ալ օգտուելով հակամարտութենէն, կը հետամտէր մէկ կողմէ երեւութապէս գոհայնել երկու ծայրերն ալ, եւ միւս կողմէ անկախ ու ինքնուրոյն դառնալ իր որոշումներուն ու գործադրութեան մէջ, երկու կողմերու այս մրցումը կը հասնի վերջապէս բազխումի եւ Մատթէոս Պատրիարք իրաւական տեսակէտին վրայ ձեւակերպելով իր ուղղութիւնն ու հեղինակութիւնը, բացարձակապէս կը յայտարարէ թէ ինք միակ իրաւասուն է ամուսնական, նուիրագետական եւ ուրիշ կրօնական հանգամանք ունեցող բոլոր հարցերու մէջ, իսկ խառն մարմին միջամտութեան իրաւունքը կը սահմանափակուի միայն զուտ կրթական ու անտեսական խնդիրներով:

Ամիրայական ետը կը վրդաւուրի, որմէ կ'օգտուին Լուսաւորեալ բա ակին պատկանող տարրերը, թելադրութեամբ ու զեկավարութեամբ Յակոբ Կրճիկեանի:

Դէպքերու պատմութիւնը ցոյց կուտայ որ Պատրիարքի անձնական ո՛ր եւ է իրաւասութիւն չթողելու համար երկու կողմերը կը համաձայնին, որպէս զի ինչպէս կրթական ու ելմտական խնդիրներու համար աշխարհականներէ, նոյնպէս եւ կրօնական նկատուած խնդիրներու համար հոգեւորականներէ բազկացած մարմին մը ստեղծեն: Այդպէսով թէ՛ կը շէջքքանար կրօնական հարցերու մէջ աշխարհականներու մի-

ջամտութեան դէմ եղած առարկութիւնը, որ Հայ եկեղեցիի համար խորթ, նորամուտ, կաթոլիկ ուղղութիւն էր, եւ թէ՛ Պատրիարքը կը ստիպուէր հրաժարել ո՛ր եւ է անկախ ու ինքնուրոյն իրաւունք գործադրելէ:

Կ'առաջարկուի Պատրիարքին նոր ընտրութիւնով կազմել երկու ժողով, մէկը՝ Հոգեւոր եւ միւսը՝ Գերագոյն ժողով անուններով, ու զիմել կառավարութեան, արածունութեան համար:

Կառավարութիւնը կ'ընդունի Պատրիարքի քաղաքով եղած այս առաջարկը:

Այն ժամանակի պետական բարենորոգիչները, Թուրքիոյ իսկական պետական մտղերն (Hommes d'Etat) էին Րէշիտ, Ալի, Պուտա, իսկ Յակոբ Կրճիկեան՝ իր ժամանակի խոշոր գէմբերէն մէկը, Թարգմանն էր Րէշիտ փաշայի, Մեծ Եպարքոսին:

Ո՛րպիսի համամտութիւն եւ ի՛նչ հակոսանքութիւն այն ժամանակի պետական հայ պաշտօնեաներու հակումներուն, ուղղութեան ու ջանքերուն եւ արդի պաշտօնեաներու միջեւ:

Ժամանակի ոգին ու պահանջին նեա, Կրճիկեանի անձնական զիրքն ու կապին ալ ազգած են կառավարութեան վրայ, որու շնորհիւ ձեռք կը բերուի կայսերական հաւանութիւն՝ եղած առաջարկի մասին:

1847 Մայիս 7ին, Արտաքին գործերու նախարար Ալի էֆէնտիի (յետոյ յայտնի Ալի փաշա) բնակարանը կը հրաւիրուին Պատրիարք եւ Ամիրաներ ու այնտեղ անոնց կը հաղորդուի կայսերական հրովարտակր: Գերագոյն ժողովը պիտի ընտրուէր Բնդհանուր ժողովէն (ամիրաներէ, արհեստագետներէ եւ հոգեւորականութենէն բաղկացած ժողովը, որ կը հաւաքուէր Պատրիարքի ընտրութեան համար), իսկ Հոգեւոր ժողովը պիտի ընտրուէր Գերագոյն ժողովէն:

Գերագոյն ժողովը պիտի բաղկանար 20 անգամէ, Հոգեւոր՝ 14: Երկու ժողովներն ալ տարին մէկ անգամ պիտի վերանորոգուէին նոր ընտրութեամբ:

1847 Մայիսի 9ին Մատթէոս Պատրիարք կը գումարէ Բնդհանուր ժողովը եւ կը կատարէ ընտրութիւնը Գերագոյն

ժողովի: Լորդֆեր տիտղոսով գիւանդկան վարիչ կը նշա-
նակուի Յ. Կրճիկեանը:

Կը կատարուի նաեւ Հոգեւորի ընտրութիւնը: Ընտրու-
թիւններու ցանկը կը հաղորդուի Բ. Դրան եւ կայսերական
հրամանով հաստատուելէ յետոյ, 1847 Մայիս 20ին տեղի
կ'ունենայ Գերագոյն ժողովի առաջին նիստը:

Այս ժողովներն են՝ որ յետոյ անուանափոխութեամբ
դարձան Ազգ. Սահմանադրական Կեդր. Վարչութեան Բա-
ղաքական ու Կրօնական ժողովները:

1848ի Ֆրանսական Յեղափոխութեան հայ մասնորական
երկատարդութեան միջոցով յուզած ալիքներն ու Խրիմի
պատերազմը, 1856ի Փարիզի Դաշնագրութիւնը, Իսլահաթի
Ֆէրմանը նպաստեցին աւելի կանոնաւորելու, աւելի ընդլայ-
նելու, եւ որոշ սկզբունքներու վրայ գնելու մեր ներքին
ինքնավարական օրէնքն ու վարչութիւնը:

1853 Մայիս 26ին Պատրիարքարաններուն ու գեապանու-
ատներու կը հաղորդուի հրովարտակ մը, որ կը յայտարա-
րէր թէ երաշխաւորուած է ոչ-մահմեականներու կրօնա-
կան պաշտամունքներու ու վարչութեան ազատութիւնը:

Մինչ Վիեննայի մէջ հաշտութեան պայմաններու ընդ-
հանուր գծերը խորհրդակցութեան նիւթ կ'ըլլային պետու-
թեանց պատուիրակներուն միջեւ, նոյն միջոցին 1856 Փետրուար
6/18ին Պօլսի մէջ կը հրատարակուէր Իսլահաթ Ֆէրմանը:

1860 Մայիս 24ին կը հաստատուէր Ազգ. Սահմանադրու-
թիւնը կոչուած հայ-ազգային վարչական օրէնքը, առանց սա-
կայն իբր պետական օրէնք կոտակարական վաւերացման են-
թարկուելու:

1861 Հոկտեմբերին Երուսաղէմի անվերջ ու մշանջեմա-
կան վէճին առթիւ, Բ. Դրան հրամանով գործադրութենէ կը
զարկէր այդ օրէնքը եւ կայս. վաւերացումով օրէնքի կարգ
կ'անցնէր սրբազրուած կանոնադրութիւնը, որ ենթարկուած
էր Իսլահաթի Ֆէրմանի յատուկ արամադրութեան համա-
ձայն կազմուած Յանձնաժողովներու քննութեան:

3.

ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԻՏԵՐԸ
ՈՒ ՍԱԶԳՈՒՆՔՆԵՐԸ

Այսպէս, սեղծօրէն պարզուած ըլլալով ազգային օրէնքի
ծաղման ու զարգացման բնորոշ փուլերը կամ հանգուանները
մինչեւ օրէնքի պաշտօնական ձեւակերպման ու հաստա-
տութեան թուականը, գլուխն է. բմբունի, թէ ի՞նչ սղիով
առաջնորդուած, ի՞նչ սկզբունքներով հիմնաւորուած պիտի
ըլլար այդ օրէնքը:

1856 Փետր. 6ի Իսլահաթ Ֆէրմանի առաջադրած բարե-
կարգութիւններէն մէկն ալ այն էր, որ Յաթիմի օրերէն
Պատրիարքներուն եւ ոչ-մահմեական հաստարակութիւննե-
րուն տրուած արածնութիւններն ու առանձնաշնորհները յա-
տուկ յանձնաժողովներու կողմէ քննուելով, ժամանակի ու-
ղիին ու առաջադիմութեան պահանջներուն համապատաս-
խան կանոններ սահմանուին:

Արեւելեան կամ Խրիմի պատերազմը, ինչպէս նախորդ եւ
յետագոյ պատերազմները, որոնք կը մղուէին թուրքիոյ քրիս-
տոնականերու իրաւազրկութեան պատրուակով, ինչպէս եւ
Վիեննայի մէջ մշակուած եւ Փարիզի մէջ կնքուած դաշնագրու-
թիւնը նոյն սղիով արամադրութիւններ կը կրէին. այնպէս որ
ընականօրէն անոր հետեանք եզոզ Ֆէրմանն ալ համապա-
տասխան առաջադրութիւններ ու յանձնառութիւններ պիտի
բովանդակէր:

Բայց ի՞նչ կը նշանակէր «Ժամանակի եւ լուսաւորու-
թեան առաջգիմութեամբը պէտք եղած բարեկարգութիւնները
եւ փոփոխութիւնները պիտի առաջարկուին», ի՞նչ էր ժամա-
նակի ու շուսաւորութեան սղին, ի՞նչ բանի մէջ կը կայանար

առաջգիժութիւնը, — այդ մասին որոշ ծանօթութիւններ չկան. կան միայն քանի մը հիմնական կէտեր:

Ժամանակի ոգին ու պահանջները պիտի հասկցուէին քնականաբար իւրաքանչիւր ազգի մէջ ծագած շարժման, ձգտումներու, յուզուած խնդիրներու համապատասխան միաբերով:

Եւ այդպէս ալ եղած է: Յոյն, հայ եւ հրեայ ազգերու կամ Պատրիարքարաններու համար կազմուած են յանձնաժողովներ եւ մշակուած են կանոններ:

Այդ կերպ ազգերու համար մշակուած եւ ընդունուած կանոնները կամ օրէնքները ուսումնասիրելով եւ բաղդատելով, կը տեսնենք որ իւրաքանչիւրը կը կրէ իր պատկանած ժողովուրդին հոգեբանութեան կնիքն եւ Պատրիարքարանի մինչեւ այն աստի ստացած կազմակերպութեան եւ ձգտումներու բնոյթը:

Դիտելի է որ բացի յոյն եւ հայ պատրիարքութիւններէն եւ հրեայ խախտմամբաբանութենէն, նոյն շրջանին կային արգէն Հռոմէականներու Պատրիարքարանն ու Բողոքականներու Ազգապետարանը. առաջինը 1831 Յունուարէն, իսկ երկրորդը 1850 Նոյեմբերէն ի վեր: Եւ սակայն ատոնք զուրս թողուած են Իւրախաբի կանոնադրութեան շրջանակէն:

Հաւանաբար ատիկա անոր համար որ, Հռոմէական Պատրիարքարանն եւ Բողոքական Ազգապետարանը՝ իրրեւ նորադոյն հիմնարկութիւններ, դեռ չէին ունեցած իրենց ներքին կնճիռները, ժողովրդական խաւերու հետ վէճեր ու իրաւասութեանց եւ կադմակերպական հարցեր:

Որովհետեւ հայ եւ յոյն պատրիարքներու, եպիսկոպոսներու կամ առաջնորդներու ընտրութեանց ու փոփոխութեանց մասին ո՛չ միայն ժողովրդական իրաւասութեան, այլ եւ պետական միջամտութեան վէճեր էին ծագած, ինչպէս եւ անոնց հաւատարմութեան, եկեղեցական կամ ազգային կալութեան, անտեսութեան, սեփականութեան, մատակարարութեան, անտեսութեան, ատրքի եւն.ի մասին բազմաթիւ խնդիրներ էին պատահած, Բ. Իրան ու Պատրիարքարաններու միջեւ բանակցութիւններու, գանգաւաններու եւ հրովարակ-

ներու նիւթ կազմելով: Ուստի եւ Իսլահաթի Ֆէրմանն աչ զլիաւորաբար այս կէտերն ու պարագաները կը յիշատակէր իբր կանոնադրութեան նիւթ:

Թուրքիոյ, աւելի ճիշդը մայրաքաղաքի հայութիւնը նուաճած էր ընտրական-սահմանադրական սկզբունքի վրայ հիմնուած իրաւունքներ, աշխարհականացուցած էր Պատրիարքարանի իրաւասութիւնները, ընտրած եւ հաստատած էր մոզոյներ:

Կը մնար այդ ամէնը աւելի կանոնաւորել եւ ընդլայնել: Այդպէս ալ եղած է:

Ազգային օրէնքի մէջ տիրող ոգին է սահմանադրականութիւն, վարչական ապակերտնացում, աշխատանքի բաժանում, բացարձակ աշխարհականացում, փոխադարձ պարտք եւ իրաւունք, պատասխանասուութիւն:

Իսկ այս ամբողջութիւնը միասին կը ներկայացնեն Ա.Զ. ԳԱՅԻՆ ՆԵՐԻՆ ԽՆՔԻՆՅԻՆ ՄՇԱԿՈՅԹԻ ԻՆՔԻՆԱՎՈՐՈՒԹԻՒՆ:

Այդ ինքնավարութիւնը ո՛չ թէ առանձնաշնորհ մըն է, այլ բնական իրաւունք մը բոլոր կրօնի եւ ցեղի պատկանող հասարակութիւններու համար, ըլլայ սահմանադրական կամ միապետական, մահմէտական կամ քրիստոնեայ, եւ առանց քաղաքական կամ կրօնական ոէժիմի խտրութեան, նոյն իսկ այն երկիրներուն մէջ՝ որ ազգաբնակչութիւնը զանազան ցեղերու եւ ազգերու խառնուրդ չի ներկայացներ:

Ուստի, խոշոր թիրիմացութեան, սխալ ըմբռնումի արդիւնք է մշակոյթի այդ ներքին ինքնավարութիւնները համարել արտօնութիւն կամ առանձնաշնորհ: Համայնքներու եւ ժողովուրդներու իրենց բնական իրաւունքը վայելելը ո՛չ արտօնութիւն կրնայ ըլլալ, ո՛չ ալ առանձնաշնորհ: Եթէ նկատի ունենանք սակայն այն շրջանի Թուրքիոյ իրաւական ըմբռնումի աստիճանը, շրջան մը ուր ոչ-մահմէտականները րաջաներ էին եւ ո՛չ թէ իրաւատէր քաղաքացիներ, եթէ մտաբերենք պաշտօնական գրերու մէջ գործածուած ստորացուցիչ, անարգական անվանները ոչ-մահմէտականներու մասին, այն աստի միայն հասկնալի կը դառնայ հոգեբանութիւնը, որով տրուած բնական իրաւունքները նկատուեր են իբր առանձ-

նաչնորհներս Բայց մտնաւանդ Իսլահաթի Գէրմանը հրատա-
րակուելէ յետոյ, անհնար է առանձնաչնորհումի միաքը հաշ-
տեցնել անկէ թխած իրաւական ո՛ր եւ է սկզբունքի եւ ըմ-
բանումի հետ:

Տարաբողոքարար, այդ առանձնաչնորհի թիւրիմացութիւնը
թէ՛ պաշտօնական լեզուի մէջ եւ թէ՛ առհասարակ հպատակ
ժողովուրդներու մտքին մէջ ա՛յնքան իսր արմատ րոնած է
որ, ամէն անգամ երբ հարց կը ծաղի այդ իրաւունքի շուրջ,
փոխանակ պաշապանելու իրաւունքը իրրեւ իրաւունք, այն
ալ բնական իրաւունք, կը շարունակեն պաշապանութիւնը
հիմնել առանձնաչնորհի հիման վրայ:

Այս թիւրիմաց մտայնութեամբ է որ փոխանակ երեւոյթ-
ներուն իրենց յատուկ մեկնութիւնը տալու, երեւին ա՛յնքան
կը չեզլին եւ կ'աղճատեն, որ առաջ կը բերեն քառասային ու
վասնզաւոր ազգեցութիւններ:

Այս կարգէն է ե՛ւ այն ենթադրութիւնը — որ շատերու
զրչին տակ սպրգած է իրր իրականութիւն, հուսատալի դառնա-
լով նոյն իսկ հանրային միամտութեան — թէ Օրէնքի 1857ի
խմբագրութիւնը Բ. Դրան մատուցուելէ յետոյ, առանց վաւե-
րացուելու վերադարձուեր է, առարկելով որ «պետութեան
մէջ պետութիւն չի կրնար ըլլալ»:

Ազգայնն օրէնքը մշտապէս արգելքի է հանդիպած եւ
երբե՛ք իր ամբողջութեամբ չէ իրադրժուած, իր նպատակին
չէ՛ ծառայած միմիայն ա՛յն պահանջով՝ որ մասնանշուած է
1857-59 թուականներուն եւ անկէ յետոյ եւս, իր կոչման
բարձրութեան վրայ կանգնած, դեռ եւս իր բարոյական ար-
ժէքը չկորուսած Մամուլին կողմէն: Կ. Իւթիւճեան՝ որ այն
չրջանի սերունդին ամէնէն աջ թեւը կը համարուէր, 1859ի
Դեկտեմբերին իր Մասիսին մէջ կը գրէ այս մասին.— «Անկա-
նունութեան օգուտ քաղելու սովորած կամ իրենց կամքը օրենքի
տեղ անցնելու վարժուած անձիւններու ղեկավարները
միայն կրնայ հարտուիլ»:

«Պետութեան մէջ պետութիւն չի կրնար ըլլալ»ի միաքը
որ կողմէն ալ գայ, նկատու ռոնհնալով մեր Ազգային Օրէնքին
բոլոր վաւերացուած եւ չվաւերացուած խմբագրութիւնները:

որոնց մէջ ո՛չ մէկ քաղաքական միաք ու ձգտում կը գտնուի,
պէտք է համարել հետեւանք տղիտութեան՝ պետական, քա-
ղաքական—վարչական կազմակերպութիւններու էութեան ու
բովանդակութեան մասին:

Ատիկա հետեւանք է նաեւ ուրիշ թիւրիմացութեան մը,
թեթեւ, հարեւանցի ենթադրութեան կամ մտածողութեան:
Այսինքն, շատերու համար ազգային այդ օրէնքը համարուա՛
է իրապէս իրր նոր ստացուած իրաւունք, որ իր մէջ կը
պարունակէ քաղաքական կեանքի սողմեր Պատմական ո՛ր եւ է
հիմէ զուրկ, քաղաքական կեանքի զարդացման եւ բարեշրջու-
մի օրէնքներուն հետ անհաշտ այդ թիւրիմացութիւնը կամ ան-
հեթեթութիւնը շատերու մէջ առաջ բերած է այն ենթադրու-
թիւնը կամ յոյսը թէ՛ թերեւս քաղաքական այդ սողմի զար-
գացումով Ազգային ժողովը ապագային դառնայ քաղաքական
հիմնարկութիւն . . .

Աչքի առջեւ ունիմ 1860ի եւ 1863ի խմբագրութիւնները:
Երկուքն ալ կը պարունակեն հիմնական սկզբունքներու մասը,
որ պետութեան վաւերացմանը չէ ենթարկուած, կամ առ
նուազն հաստատուած բնագրին մաս չի կազմեր, եւ սակայն
երկու խմբագրութիւններուն մէջ ալ վեց հիմնական սկզբունք-
ները իրենց խմբագրութեամբ կամ ձգտումով զգալի փո-
փոխութիւն են կրած, որ պէտք է արդիւնք համարել միայն
խմբագրողներու մտածելակերպին:

Այդ սկզբունքներն են.—

Ա.

Ազգին ամէն մէկ անհատը առ Ազգը պարտաւորութիւններ ունի.
Ազգն ալ իր կողմէն առ ազգային ամէն մէկ անհատ պարտաւորու-
թիւններ ունի. դարձեալ ամէն մէկ անհատ իրաւունքներ ունի ազգէն
եւ Ազգն անհատներէն:

Ուստի Ազգն ու ազգայինք փոխադարձ պարտեօք կապված են ի-
րարու հետ, անանկ որ մէկին պարտաւորութիւնքը միւսին իրաւունքն
են :

Բ.

Ազգայնոց պարտականութիւնն է՝ Ազգին պիտոյիցը պահանջած
ձախերուն մասնակից ըլլալ իւրաքանչիւր իր կարողութեան չափով՝

Ազգին խնդրած ծառայութեանցը յօժարակամ յանձնառու ըլլալ եւ անոր ըրած անօրինութեանցը սիրով հնազանդիլ :

Ազգայնոց այս պարտաւորութիւնքը Ազգին իրաւունքն են :

Գ.

Ազգին պարտականութիւնն է՝ ազգայնոց բարոյական, մտաւորական եւ նիւթական պիտոյիցը հոգ տանիլ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դասնութիւնն ու աւանդութիւնքը անարատ պահել, մարդկութեան հարկաւոր եղած անհրաժեշտ գիտելեաց ուսումը՝ ամէն աստիճանի թէ մանչ եւ թէ աղջիկ տղայոց հասաստապէս ծաւալել, ազգային հաստատութիւնքը պայծառ պահել, հասոյթներն օրինաւոր կերպով աւելցնել, եւ ծախքերն իմաստութեամբ տնտեսել, Ազգին ծառայութեան մշտնջենապէս նուիրեալ անձանց կացութիւնը բարւոյրել եւ ապագայն անդորրել, կարօտելոց ինձամ տանիլ հայրարար, ազգայնոց մէջ ծագած վէճերն արդարասիրութեամբ խաղաղել եւ վերջապէս ազգային յառաջդիմութեան անձնանուէր աշխատիլ :

Ազգին այս պարտաւորութիւնքը ազգայնոց իրաւունքն են :

Դ.

Հազար փոխանորդարար ներկայացնող, եւ այս փոխադարձ պարտեաց կանոնաւոր կատարմանը տեսուչ ու մատակարար կարգեալ իշխանութիւնը՝ ԱԶԳ. Վ.Ա.ՐԶՈՒԹԻՒՆ կր կոչուի, որում յանձնուած է Օսմանեան տէրութիւնէն յատուկ արտօնութեամբ եւ Սահմանադրութեան միջոցաւ, Թուրքիոյ Հայոց ներքին գործերու անօրինութիւնք :

Ե.

Վարչութիւնը՝ ազգային ըլլալու համար պէտք է ԵՐԵՎԱՆԻ ԱՆՆ ԿԱՆ ըլլայ :

Զ.

Երեսփոխանական Վարչութեան հիմը՝ ԻՐԱՆԱՆՅՈՒ ՊԱՐՏԵԱՅՍ սկզբունքն է, որ արդարութեան սկզբունքն է, իր ոյժը ձանից բազմութեան մէջ կը կայանայ, որ օրինաւորութեան սկզբունք է :

Ահա՛ այս հիմնական սկզբունքներն են՝ որ երկու խումբազարութիւններուն մէջ ալ հաստատուած են եւ ընդհանուր գծերով անոնց համապատասխան է կազմուած օրէնքին ամբողջ բովանդակութիւնը, որուն մէջ ո՛չ մէկ քաղաքական ձրգ-

տու՛մ չկայ եւ հետեւաբար ո՛չ մէկ պատճառ չէր կրնար գտնուիլ Պետութեան մերժուելու :

Դիտելի է որ այս հիմնական սկզբունքներուն մէջ պատրիարխական իշխանութեան մասին ո՛չ մէկ ակնարկ չկայ, անմէն ինչ հիմնուած է ազգային պարագի եւ իրաւունքի եւ ազգային վարչական իշխանութեան ու երեսփոխանութեան վրայ :

Պատրիարքութեան Պոլիս հաստատուելու պատմութեան ընթացքին, յատկապէս կանոնադրուիլ չեղանցի թէ Պատրիարխութիւնը ո՛չ կրօնական եւ ո՛չ ալ քաղաքական հանգամանք ունէր, թէ այդ հակառակ էր նոյն իսկ Եկեղեցիի նուիրապետական, վարչական կարգերուն, ուստի եւ անոր ձեռք բերած արտօնութիւնները չէին կրնար հաշտուիլ ազգային կրօնական ու քաղաքակրթական աւանդութիւններու ու պահանջներու հետ :

Եւ ժամանակի ընթացքին, այդ անհաշտելի իրողութիւնը սրբազրուելով, շնորհիւ ազգային վերածնութեան ուսման իրաներու, եկեղեցական միահեծանութեան, եկեղեցական դասակարգի արտօնութիւնները վերածուեցան ժողովրդական մշակոյթի, ազգ. հաւաքական իրաւունքներու, գոնէ տեսականապէս :

Ինչ որ եկեղեցականի եւ եկեղեցիի կը վերադրուէր, փոխարկուեցաւ ազգի եւ աշխարհականացումի :

Թէ այս հիմնակէտը որքան կը համապատասխանէ Ազգ. Օրէնքը խմբագրողներու ձգտումին, համոզումին, — ո՛չ մէկ կասկածի կամ առարկութեան տեղ չի՛ մնար, եթէ սուսջ րեւինք նոյն իսկ խնրագրողներու, հիմնադիրներու վկայութիւնը :

Օրէնքը՝ պաշտօնապէս կազմուած Յանձնաժողովին կողմէ խմբագրուելէ յետոյ, կը ներկայացուի Բ. Դրան, 16 Փետրվար 1862 թուակիր յայտագրով մը : Բարեբաղդաբար այդ յայտագիրն ալ պաշտօնապէս հրատարակուած է Օրէնքի բնագրին հետ :

Այդ յայտագիրը՝ որ բացատրութիւնն է օրէնքի խմբագրութեան հետեւած ձգտումին, հայեցակէտներուն, իր Բ. յօդուածով կ'ըսէ :

— « Եւ որովհետեւ Կայսերական Տէրութիւնը Հայոց ազգին համար տարւ հրամաններուն գործադրութեան բնական միջնորդ եւ Ազգ. Վարչութեան գլուխ Պատրիարքը կը ճանչնայ եւ անոր կ'ողովէ իր հարցումները. եթէ Տէրութիւնը Պատրիարքին հրամայէ որ հարցուցած խնդրոյն վրայ իր (այսինքն Պատրիարքին) կարծիքը յայտնէ, Պատրիարքը՝ իր նախագահութեամբը գործող ժողովներուն որոշման համեմատ շարժի, իսկ եթէ ազգին կարծիքն առնելով Տէրութեան հաղորդելի հրամայէ, այն ժամանակ Պատրիարքը Ընդէ ժողով հրաւիրէ, եւ այն ժողովին վերջնական որոշումները յայտնէ Տէրութեան: »

Պարզ է ուրեմն որ Պատրիարքը Պետութեան եւ Ազգին միջեւ միջնորդ եւ Ազգ. Վարչութեան գլուխ կը ճանչցուի միայն ակնոր հաւան որ Կայս. Կառավարութիւնը այդպէս կը ճանչնայ եւ իր հարցումները՝ իբր միջնորդ, Պատրիարքին կ'ողովէ: Ազգը կը հաւանի Կայս. Կառավարութեան այդ հայեցակէտին, այն պայմանով որ Պատրիարքը միջնորդի գերէն չչեղի, առանց ազգ. վարչական եւ երեսփ. ժողովներու քայլ չառնէ: Ուրեմն, երբ Տէրութեան հայեցակէտը, կամ ըսելով կամքը չըլլար, Ազգը Պատրիարքութեան, ակնոր միջնորդ դերին աշխատի հաւանէր: Եւ ինչո՞ւ հաւանէր, քանի որ, համաձայն հիմնական սկզբունքի, ազգ. իշխանութիւնը կը ներկայանայ Վարչութիւնով:

Իսկ թէ ինչու Պետութիւնը կը ճանչնայ Պատրիարքները, այդ պաշտօնին կոչուած հոգեւորականը—այն ալ եպիսկոպոսական դասէն ըլլալու պայմանով,—պարզապէս անոր համար, որ ինչպէս բոլոր կրօնա-իշխանապետական կառավարութիւնները, թուրք մահմետական պետութիւնն ալ իր հիմնարկութեան, արհապետութեան սկիզբէն հետամուտ է եղեր արհապետած, հպատակեցուցած ազգերը նկատել միայն իբրեւ կրօնական համայնք. բան մը՝ որուն նպատակն են յոյն հոգեւորականութեան կրօնա-քաղաքական ձգտումները:

Պարսի հայ Պատրիարքներու կամ Պատրիարքութեան գէմ, առանց դասակարգային խարութեան, ամիրաներու, էսնաֆներու եւ մատարականութեան կողմէ մղուած պայքարները, նուաճուած իրաւունքները ո՛չ միայն պատրիարքական մեծահարգութեան, օտարապետութեան գէմ էին, այլ եւ կրօնականի ու աշխարհականի մրցման բնոյթն ունէին, կամ ա-

ւելի ճիշդը՝ կրօնական համայնքի նկատուելու դրութեան դեմ ազգային գաղափարի, իբր ազգ սպրեւոր եւ իբր այդպիսին զարգանալու իրաւասիրութեան մաստռուներ էին:

Պայքարի այս ոլիս թերեւս միշտ գիտակցական չէ՛ եղած, մանաւանդ ամիրայութեան եւ ստորագաս հոգեւորականութեան՝ քանանայական դասուն կողմէ,—որ նոյնչէս իր կարեւոր գերն է ունեցած հակապատրիարքական շարժումներու եւ պայքարներու մէջ. բայց կոխոր անզգաբար եւ բնագոյրէն մղուեր է աշխարհական ոգիով, որու էն ցայտուն ազգայնոյն է դեւ ժէ. գարէն աշխարհական տեղակալներով Պատրիարքարոնի վարչութեան հաստատումը:

Իսկ ժէ. գարու վերջերէն արդէն ազգային ոլին որոշապէս կ'արտացոլայ եւ ժի. գարու սկիզբը գիտակցորէն զարգանալով, իր յաղթական գրոշմը կը դնէ ազգային՝ յանուն ՀԱՅ ԱԶԳԻ՛ որէնսդրութեան եւ անոր հիմնակէտ սկզբունքներու վրայ:

Այդ յաղթութիւնը շահուած է ըիւր աքնութիւններով, առաւարանքներով եւ ուսման իրաներու կեանքի զնով: Պայքարի առաջնորդները տեսեր են աքսորը, բանաբ եւ կոխողանքը Յաղթանակի վերջնական ձեւակերպման մէջ մեծ դեր է ունեցած Ֆրանսական երկրորդ Յեղափոխութեան ոգիով սնած ու դաստիարակուած հայ մատարականութեան ընտրեալ դասը, որ սովորաբար կը կոչուի Սահմանադրութեան հեղինակներ, հիմնադիրներ: Բայց գերազանցորէն աւելի բան կը պարտինք անոնց նախորդներուն՝ որոնք ճանապարհը հարթած, հողը պատրաստած, եւ իրաւունքները արդէն ձեռք բերած էին:

Սերվիլէններ, Ռուսինեաններ, Պախաններ, Օտեաններ ու անոնց աւելի կամ նուազ գործակիցներ առին իրենց գերը, մեր յարգանքի ու երախտագիտութեան բաժինը. բայց ա՛լ աւելի մեր հիացումին, պաշտումին արժանի են Առաւելածատուր Խալֆաները, Խոճա Ռուսիլանները, Մաղաթիա Չէլէտուր պլները, Ֆիլիքա Պողոսները, Գինեպան Իսկէնատէրները, Կըրծիկեանները եւ բազմաթիւ ուրիշները, ու թերեւս աւելի շատ իրաւամբ այնպիսիներ՝ որոնք չեն յիշուած պատմու-

թեան, ասրեզրու թիւններու մէջ, ինչպէս կոտի գաշտի վրայ նահապետուած զինուորները, որոնց յաղթանակի փառքը զօրապետները կը վայելեն, իսկ իրենց անուանները կը արուեսին մոռացութեան:

Իրեւելի է որ թէև Իսլահաթի Ծէրմանով վերջնականապէս, գէթ անսակահոտէն, հպատակ ազգերը կրօնական համայնք նկատուելէ գաղթեցան եւ Ծէրմանը այլ եւս կ'արդիւնէր պաշտօնական լեզուի մէջ գործածել ստորացուցիչ վաղեմի անականները, բայց վարիչները չկրնալով լիովին թօթափել փրօպետող հոգեբանութիւնը, անխտիր կը գործածեն հասարակութիւն եւ ազգ բռտերը: Հետեւաբար նոյն թուականէն յետոյ գործածուած այդ երկու բռտերը պէտք է ընդունիլ իբրև հոմանիշ Ազգ բռտի: Բայց եւ այնպէս, Ազգային Օրէնքի խմբագրութեան Յանձնաժողովը իր Յայտագրին մէջ երբեք գործածած չէ հասարակութիւն (նկնա'ար) հոմանիշը եւ յամառաբար կանգնած է ազգ բռտին եւ իմաստին վրայ:

Այդ յայտագիրը՝ յիշելով որ — «Այս արտօնութիւնները քեպիս եւ շատ սկզբանց անհեւ ազգաց հաւար միօրինակ, բայց միակզանայն անհեւ մեկուն կրօնական սեպիական կանոնաց եւ սովորութեանց հաւեւեւ սևօրիէնուած ըլլալով, իւրաքանչիւր ազգ գանձի իր թեկի սովորութեանց եւ ընթացից հաւեւեւ գործ ղեկելով վայելած է» — պատմականօրէն յիշատակութիւնը կ'ընէ թէ

«Հայոց ազգը ասիկ քան շարունայ չափ անայ՝ կայս. Տերութեան խնդրեց որ Պատրիարքարանի մէջ Պատրիարքին նախագահութեամբ երկու ժողով հաստատուին, մեկը կրօնական, միւրը քաղաքական գործոց համար, որպէս զի Պատրիարքին պաշտօնատեւանք գործակից եւ օգնական ըլլան, եւ Ազգի՛ն՝ քե՛ շատ քաղաքական եւ քե՛ շատ կրօնականի վաղեմի կանոններէն եւ սովորութիւններէն ո՛ր եւ ի սոսորմանց անայքը ստանալ»:

Այս յիշատակութիւնէն յետոյ՝ յայտնելով որ «Երբ այս ժողովները հաստատուեցան, ազգային մանրամասն գործոց մեծաւորեան համար այլ քան մը հորհուրդներ հաստատուեց հարկ եղաւ» — կ'երակացնէ թէ այս ժողովներու եւ Խոր-

հորհուրդներու պարտականութեանց, իրաւասութեանց սահմանները որոշուած չըլլալով, ծագած վէճերու եւ շփոթութեանց առաջին անհեւ համար, շատ կանաց եւ հրաւանի կայս. կառավարութեան, կարգուած Խառն յանձնաժողովին կանոնագիրը կը ներկայացնէ «ի վաւերացուին»:

Այնուհետև յայտագիրը յառաջ կը բերէ ինը գլխաւոր կէտեր՝ որոնք հիմքն ու առաջնորդն են խմբագրուած օրէնքին:

Յայտագրին մէջ քերութեան եւ ընդհանուր բովանդակութիւնը, կարծեմ, բաւական են հաստատելու վերը պարզուած հայեցակէտը՝ օրէնքի ղեկավար սգիլի մասին: Միայն թէ յայտագրին մէջ գործածուած արտօնութիւններ, անհեւ մեկուն կրօնական սեպիական կանոնաց եւ սովորութեանց բռտերը թերեւս պէտք է համարել աւելորդ, եւ մէկ մնացորդը պետական վաղեմի մեծաւորութեան, նախապաշարման, քանի որ պարզ է՝ թէ օրէնքին մէջ ոչինչ կայ կրօնական կանոնի ու սովորութիւններու մասին:

Եւ աւելին իսկ կ'ենթադրեմ: Թերեւս այդ ոճը աւելի ճիշդը հեռեւեմք էր մեր հոգեւորականութեան ազգեցութեանը, որու հանդէպ եթէ չըլլար ոճի ու արտայայտութեան այդ ձեւական, սնամէջ զիջումը, հոգեւորականութիւնը իր մտայնութեամբ սնածներու հետ կրնա՛ր նոր բարդութիւններ ստեղծել, կանոնագրի վաւերացումը վիժել կամ յետաձգել սալու համար:

Ստոյգ է սակայն, ինչպէս ընտանիք էր եւ Ծէրմանով ալ նախատեսուած, որ երբեք ազգերու կանոնագրիները հիմնովին կը տարբերէին իրենց ընդհանուր գծերովն ու ձգտումով:

Ամենէն առաջ ուշադրաւ է որ, մինչդեռ մեր Ազգ. Օրէնքը քանիցս վերաքննութիւններէ կ'անցնի, պետական յանձնաժողովի խմբագրութեանը կ'ենթարկուի, ընդհակառակը կը թուի թէ յոյն Պատրիարքարանը չէ՛ սխալած այդպիսի վերաքննութիւններու, չէ՛ հաւանած ընդունիլ պետական օրագրութեան, փոփոխութեան, վաւերացման իրաւունքը, եւ հիմնուած է միայն իր վաղեմի արտօնութիւններուն վրայ:

Մինչ այնպէս կը թուի որ մեր օրէնքի բնագիր-խմբա-

զրո թիւը պետութեան պաշտօնական լեզուով, թուրքերէնով է կատարուած եւ հայերէնը թարգմանութիւնն է, յունականը, ընդհակառակն, բացորոշապէս ցոյց կուտայ որ յունարէն բնագրի թարգմանութիւնն է:

Տիւրքերի մէջ (Բ. հատոր, 902 էրես) յունական օրէնքի ձևատար գրուած է հետեւեալ բացատրութիւնը. —

«Թարգմանութիւն ընդհանուր կանոնագրի որ կազմուած է Յունաց Պատրիարքարանի գործերու բարեկարգութեան համար, յիշեալ Պատրիարքարանին մեջ գունարուած յանձնաժողովի կողմէ, Պատրիարքական ընտրութեան մասին:

Այս բացատրութեան տակ կան հետեւեալ գլուխները. —

- Ա. Մաս կամ Գլուխ. — Ընտրութիւն, 13 յօդուածէ բաղկացած:
- Բ. Գլուխ. — Պատրիարքական ընտրելի յատկութիւնները, 3 յօդուած:
- Գ. Գլուխ. — Պատրիարքական ընտրութեան համար գումարուելիք ընդհանուր ժողովի կազմը, 3 յօդուած:

Յետոյ կու գայ հետեւեալ բացատրութիւնը. —

Ե. Կիսկոպուսութեան արժանի հոգեւորականներու յատկութիւններն ու ընտրութիւնները պարունակող կանոնագրի բարգմանութիւնն է, բաղկացած 14 յօդուածներէ:

Ասոր ալ կը յաջորդեն Մեսրոպոյիսական ժողովի կազմն ու գունարուելը պարունակող կանոնի բարգմանութիւնը, որ կը բաղկանայ 12 յօդուածէ: Կ. Պոլսի Պատրիարքի եւ Մետրապօլիտական ժողովի փոխադարձ յարաբերութեան կանոնի թարգմանութիւնը, մէկ նախարանով ու 12 յօդուածով:

Սոյն հատուածին կցեր են յաւելուածական բացատրութիւն մը. — «Այս կանոնը Բարձրագոյն ժողովի մեջ եւս ընդունուեցաւ:» Ո՞րն է արդեօք այդ Բարձրագոյն ժողովը: Գոնէ ինծի համար սնտանօթ կը մնայ:

Բայց այդ յաւելուածին կը յաջորդէ նաեւ հետեւեալը. —

«Այս կանոնագիրը կրկին յնմուելէ յետոյ, բոլոր անդամներու հաւանութեան արժանացաւ, միայն անդամներէն Լեզրիէն պէք յայտարարվին ու նաեւ ժողովի անդամները պարտաւոր են խորհրդակցել ազգին Լեզրիէնի աստիճանը ունեցող անձին եւ ուրիշ պատուաւոր անձնութեան հետ, ուստի եւ այս դիտարկութիւնը արձանագրուեցաւ. հիս:»

Սոյն յաւելուածէն ետք կու գայ Ստան Ժողովի կազմութեան օրէնքը, որ կը բաղկանայ 15 յօդուածէ, եւ որուն համար չէ բաժնուած թէ յունականին թարգմանութիւնն է: Յետոյ («Ստան» Ժողովի անդամներու պարտականութիւնները), 16 յօդուած:

Վերջապէս, արձանագրուած է Կ. Պոլսի Պատրիարքին տարեկան 500,000 եւ թեմական եպիսկոպոսներէ իւրաքանչիւրին որոշուած տարեկան ուժիկներու քանակն ու Պոլսի եւ թեմերու վրայ բաշխուած ցոյց տուող լիակատար ցանկ մը, որու գումարը կը հասնի 6,402,040 — դշ ի. նաեւ է յօդուածներ՝ գանձուած մասին:

Կանոնագիրը կը վերջանայ եպիսկոպոսներու մանր մանր եկամուտներու վերաբերող 13, իսկ վանքերու վերաբերող 8 լոգուածներով:

Յունական օրէնքին այս բաժանումները քաղելով նպատակս էր աւելի բացորոշապէս պատկերացնել հոն օրից կրօնա-իշխանապետական ոգին:

Յունականը ուսումնասիրած ստան, կը տեսնենք Տիեզերական Պատրիարքի իշխանութեան ամբողջութիւնը ոգին, մետրապօլիտներու՝ այդ իշխանութեան զէմ անսասնութենքը արդիւնաւոր ջանքը եւ նիւթական եկամուտները ապահովելու գործնական հոգածութիւնը:

Կրօնական համայնքներ թէ ազգային անհաստատութիւններ, — այդ կենսական հարցը ուսումնասիրած ստան, մասնաւոր ուշադրութիւնս գրուեց 1831ին Հոռովականներու ատաջին Պատրիարքին արուած ատաջին Պէրաթրո Այդ հրովարակին մէջ ո՛չ միայն «Պատրիարք» բառը չի գործածուիր եւ միայն «Մանուէլի օրգի Յակօբ եպիսկոպոս» կանոնադրութեան եկեղեցիներէն Յոյներէն եւ Հայերէն բաժնուած կաթողիկոսական համայնքին հետ, սուսնց օգրի խտրութեան, զուտ իրրեւ կարողիկոսական համայնքի, եւ ո՛չ թէ իրրեւ Հայ-կարողիկ կամ Հայ-Հոռովական, ինչպէս թարգմանած է այն ժամանակ Յակօբ Զէրէպի Տիւրքեան, ինչպէս կը վկայէ Ա. ետիս վարժապետ Պէրպէրեան իր պատմութեան մէջ:

Այս նոյն ձևով կատարուած է անշուշտ եւ Բողոքականներու բաժանումը: Թէ այս ապազգայնական կրօնական ոգին ի՞նչ ազդեցութիւններ եւ հետեւանքներ է ունեցեր — թերեւս ասիւթը ունենանք անդրազատնալու:

4.

ՔՆՆԱԿԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒՄ ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

Օրէնքի գլխաւոր գիծերու եւ սկզբունքներու մասին այս ընդհանուր տեսութիւնը ներկայացնելէ յետոյ, այժմ քննենք թէ օրէնքը որքան համազատասխան է այդ գիծերուն ու սկզբունքներուն եւ ի՞նչ թերութիւններ ու առաւելութիւններ կը ներկայացնէ մեր մշակոյթի պահանջներուն գոհացում տալու համար:

Օրէնքը բաժնուած է հինգ գլուխի և զանազան մասերու:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

- Ա. — Պատրիարք Կ. Պոլսոյ, Ընտրութիւն եւ Հրամարում (Այս վերնագրին ապ թուրքերէնի մէջ չկայ հրամարումը). Պաշտօն եւ Պարտաւորութիւնք (թուրքերէնի մէջ՝ Կ. Պոլսի Պատրիարքի պարտաւորութիւնները).
- Բ. — Պատրիարքական Գիւմնաստիոն.
- Գ. — Պատրիարք Սրբոյ Երուսաղէմի.
- Դ. — Ազգային Կրօնական Ժողով (թուրքերէնի մէջ չկայ ազգային բառը, եւ իսկապէս աւելորդ էր).
- Ե. — Բաղարքական Ժողով.
- Զ. — Բաղարքական Ժողովոյ կողմէն կազմուած ազգային Խորհուրդը եւ Հոգաբարձութիւնք (թուրքերէնի մէջ չկայ ազգային բառը՝ որ եւ աւելորդ է, իսկ Հոգաբարձութիւնք բառը բարզմտաւորապէս է Միւսիլիէր, որ աւելի համապատասխան է հայերէն «Տեսչներ, սփօշներ» բառերուն եւ չի ներկայացներ հաւատական մարմին՝ այլ անհատական պաշտօն).

- 1. Ուսումնական Խորհուրդ,
 - 2. Տնտեսական Խորհուրդ,
 - 3. Գատաւտանական Խորհուրդ,
 - 4. Վանօրէից Խորհուրդ,
 - 5. Ելեւմտից Հոգաբարձութիւն,
 - 6. Կտակաւ Գարարձութիւն,
 - 7. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւն.
- Է. — Թաղական Խորհուրդ.
- Ը. — Ազգային Ընդհանուր Ժողով, Կազմութիւն եւ Պարտաւորութիւն (թուրքերէնի մէջ չկայ ազգային բառը). Ընտրութիւն եկեղեցական երեսփոխանաց, Ընտրութիւն աշխարհական երեսփոխանաց (թուրքերէնի մէջ աւելորդապէս բառին փոխարէն «ավամէն օլան» բառերը դուռաձ էր, որով չեն համապատասխաներ օրէնքի սառին ու ոգիին, որ ունի որոշիչ իմաստ մը ժողովրդական դասի).
- Ա. — Ընտրութեան եւ ընտրելիութեան պայմանք,
- Բ. — Եղանակ ընտրութեան
- Գ. — Բուէարկութիւն

Բ. ԳԼՈՒԽ

Ընդհանուր կանոնք Ժողովոց եւ Խորհուրդոց մէկ բաժին.

Գ. ԳԼՈՒԽ

Ազգային տարք (թուրքերէնը նուէր, խօնէ) մէկ բաժին.

Դ. ԳԼՈՒԽ

Ազգային Գաւառական Վարչութիւն (թուրքերէնը Աւաջ-նորդութիւններուն, մուրախխապըզմուրա սաիր) մէկ բաժին.

Ե. ԳԼՈՒԽ

Վերաքննութիւն Սահմանադրութեան (թուրքերէնը Է խա-րիմէ, վերջաբան) մէկ բաժին:

Ս.Մարտի 99 յօդուածէ բաղկացած.

համար բացատրութիւն պահանջել, երկրորդ անգամի համար ի կարգ հրաւիրող ազգարարութիւն ընել, իսկ երրորդ անգամի համար պատասխանատուն ամբաստանել եւ լուծումը պահանջել այն մարմինն՝ որու ենթակայ է ամբաստանեալը, — Վարչութիւնը՝ Ընդհ. Ժողովին եւ Խորհուրդները՝ Քաղ. Ժողովին:

Պատրիարքի իրաւասութեան սահմանը գծող 8, 9, 10, 11 յօդուածները ամբողջովին համապատասխան են 1860ի բնագրին 15, 16, 17, 18 յօդուածներուն: Տարբերութիւնը միայն խմբագրական աննշան փոփոխութեան եւ տեղափոխութեան մէջն է:

Այս օրինական տրամադրութիւնները բացայայտ ցոյց կուտան որ արդարեւ Պատրիարքը նախագահական պարտականութենէ դուրս ինքնուրոյն ո՛չ մեկ վարչական հեղինակութիւն, իշխանութիւն չունի, եւ հետեւաբար Ա. յօդուածի «Գործադիր իշխանութիւնը կը վարէ» (Գուղղիկի իմրախիչ-սիւնի հարի) նախադասութիւնը միայն ակնուանական ու ակզօր տեղ է գրաւած:

Աւելին կայ:

Օրէնքի 1869 թուականին կատարուած վերաքննութեան մէկ նախադիւր ունիմ աչքի առջեւ, ուր՝ համաձայն Բ. յօդուածի, Պատրիարքին վարչական ժողովներու նախագահութիւնն ալ պատուակալ վիճակի է վերածուած:

11րդ յօդուածը կը գծէ ուրիշ կարեւոր ու հիմնական տրամադրութիւն մը. — Մարմիններու իրարու հանդէպ ունեցած յարաբերական աստիճանները, որ բնական, հետեւողական կարգն է ընտրական դրութեան:

Վարչութիւնը ընտրուած ըլլալով Ընդհանուր Ժողովէն, բնականօրէն համարատու է նոյն Ընդհ. Ժողովին: Սա է միայն գատապարտութեան, պատժի եւ կամ վարձատրութեան իրաւաստեն:

Այս միակ յօդուածը կը փոխարինէ 1860ի բնագրին 1-7 յօդուածները, որոնց բովանդակութեան ամփոփումը սեղմուած է այս մէկ յօդուածին մէջ, առանց նուազեցնելու օրէնքին

մեքենականութիւնը, ուժը, պատասխանատուութեանց շղթայումը, համաձայն 1860ի բնագրին:

Այս տարբերութիւնը չէ որ վնասած է օրէնքի կատարելութեանը, ինչպէս շատեր կարծած են, առանց ցաւին խորը թափանցելու:

Պակասը՝ երկու բնագրերուն մէջ ալ, մեքենայի, մարմիններու կազմական յօրինուածքին շարժիչ ազդակն է, որուն պիտի անդրադառնանք շուտով:

Չպիտի կանգ առնեմ Պատրիարքի ընտրութեան, ամբաստանութեան եւն.ի վերաբերող յօդուածներու վրայ:

Գիտենք որ Պատրիարքը կ'ընտրուի, կ'ամբաստանուի Ընդհ. Ժողովէն:

Այդ ընտրութեան եւ ամբաստանութեան եղանակները քննադատելի դառնալու չափ կարեւորութիւն չունին:

Ես կ'ուզէի շեշտել ուրիշ պարագայ մը:

Այդ՝ Պատրիարքներու արուած Պերսթն է:

Քանի դեռ օրէնքը գոյութիւն չունէր, քանի դեռ Պատրիարքներու պաշտօնը չըջափոխութեան փուլի մէջ էր, անոնց իրաւասութիւնները վերջնականապէս ճշգրտած չէին եւ կեանքի զարգացման հետ կը փոփոխուէին, կ'ընդարձակուէին, հասկնալի եւ բնական էր որ իւրաքանչիւր Պատրիարք ընտրութեան պարագային պէրաթներ ձեռք բերուէին, ուր մէկ-մէկ ճշգրտած կ'ըլլային իրաւասութիւնները, կամ ինչպէս կ'ըսեն՝ արտօնութիւնները:

Օրէնքի հրատարակումէն յետոյ, պէրաթները բացարձակապէս աւելորդ եւ մանաւանդ վնասակար են իրենց ներկայ ձեւովը: Աւելորդ են, որովհետեւ օրէնքով ճշտուած իրաւունքները Պէրաթով կրկնելու եւ վաւերացնելու պէտք չկայ: Այդ իրաւունքները՝ որ ազգի, ժողովուրդի բնական իրաւունքներն են, պէրաթներով չեն չնորհուիր այլ եւս, եւ պէրաթներով չեն հաստատուիր:

Եթէ պէրաթներու մէջ կան դեռ եւս իրաւունքներ՝ որոնք օրէնքի մէջ չեն անցած, երբէ՛ք դժուար չէ, հիմնուելով պէրաթին վրայ, օրէնքի թերին լրացնել նոր յաւելուածով, մանաւանդ որ օրէնքով չնուիրագործուածը միայն պէրաթով չի

կրնար իրագործուիլ: Արդէն մեր ազգային մշակոյթի կեանքին մէջ չունինք այնպիսի իրաւասութեան խնդիր մը որ յայտնի ըլլար պէրաթով եւ որմէ օգտուէինք:

Եւ եթէ չկայ իրաւասութեան այնպիսի խնդիր մը, որ մաս չի կազմեր օրէնքին բայց կը յեշուի պէրաթով, պէրաթներ ստանալու արդի ձեւը անկասկած կը թուցնէ օրէնքին ուժը եւ միշտ, ամէն տեղամ պէրաթներ ստացած ատեն, խնդիրներ կը ծագին պակասած կամ փոփոխուած բովանդակութեան, իրաւասութիւններու մասին:

Ամէն ժամանակ իր պահանջներն ու պայմաններն ունի:

Անցած է պէրաթներու շրջանը: Այժմ օրէնքներու վրայ է որ կրնանք յիշուիլ եւ պաշտպանուիլ՝ եւ ո՛չ պէրաթներու:

Մենք չենք կրնար յունական հոգեբանութեամբ ատորուիլ: Յոյնը պէտք չունի հիմնաւորելու, զարգացնելու այն՝ ինչ որ իր էութիւնը կը կազմէ, եւ կրնայ թերեւս անվտանգ օգտագործել եկեղեցական իշխանապետութիւնը, մինչդեռ անոր հետեւելու ձգտումը կը խախտէ մեր ազգային հիմքերը՝ ինչպէս կը հաստատեն փաստերը:

Պէտք է լրացնել սկսած սրբագրութիւնը:

Սակայն պէրաթներէն օգտուելու համար կայ ուրիշ պարագայ մը, կամ աւելի ճիշդը, պէրաթները պէտք է հիմնուին ուրիշ, զուտ կրօնահոլիքապետական իրաւունքի մը վրայ:

Որովհետեւ կատարուած շրջափոխութեան շնորհիւ ազգային իրաւունքները օրէնքով կազմեր են զուտ մեր ներքին մշակոյթի ինքնավարութիւնը, օրէնքի արամագրութիւններուն մաս չի կազմեր Պատրիարքին մէկ ուրիշ իրաւասութիւնը, որ զուտ կրօնական նուիրապետութեան կը վերաբերի, — այսինքն միաժամանակ իբրեւ Պոլսոյ թեմի եկեղեցիներու եպիսկոպոսը եւ իբրեւ Թուրքիոյ թեմերու կաթողիկոսական փոխանորդը ունեցած իրաւասութիւնը, որ մինչև հիմա ուշադրութեան չէ անուած:

Այս պարագան, սակայն, նկատի առնուած է օրէնքը խմբագրողներուն կողմէ:

11րդ յօդուածով, ուր Պատրիարքին իրաւունք կը արուի,

իբրեւ նախագահ Ազգ. Ժողովներու եւ Մարմիններու, պատասխանատուութեան, ամբաստանութեան ենթարկելիներու մասին բացատրութիւն պահանջելու, ազգարարելու եւ ձեռնհաս մարմիններու ներկայացնելու ամբաստանութիւնը, — ամբաստանելիներու շարքին մէջ չի յիշատակուիր ընաւ եկեղեցիներու պաշտօնէութիւնը:

Անվիճելի է որ օրէնքով նախատեսուած Ազգ. Ժողովներու (վարչական) ու Խորհուրդներու, Հոգաբարձութիւններուն մաս չեն կազմեր զուտ եկեղեցիի պաշտօնեաները — զպիր, սարկաւագ, քահանայ, եւն.:

Եկեղեցական պաշտօնէութիւնը զուրս թողուած է օրէնքի շրջանակէն, մինչդեռ Պէրաթներու մէջ անոնց մասին կան արամագրութիւններ՝ որոնք Պատրիարքի իրաւասութիւններն են, ինչպէս եւ Առաջնորդներու, բայց ո՛չ իբրեւ Պատրիարքի եւ Առաջնորդի, այլ իբրեւ եպիսկոպոսի, իբրեւ կաթողիկոսի փոխանորդալի:

Ներքին մշակոյթի ինքնավարական օրէնքը լուրջ մնալով այդ մասին, արդէն հիմը դրած կ'ըլլայ ազգային մշակոյթի վարչութեան եւ եկեղեցական վարչութեան բաժանումին:

Այս պարագան է որ պէտք է կարգադրել պէրաթով ու առանձին օրէնքով:

Բ. — ԳՈՐԾԱԿԻՐ ԻՇԵՆԱՆՈՒԹԻՒՆ

ԿՈՄ

ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ԵՒ ԳԱՒԱՌԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Օրէնքի խմբագրական յանձնաժողովի կողմէն պետութեան ներկայացուած Յայտադրին մէջ, օրէնքի հիմ ընդունուած ուղղութեան, առաջադրուած կարգերու մասին կը հանդիպինք սա հատուածին. —

«Ընդհանուր ժողովը անուանէ Թէ՛ զՊատրիարքն եւ Թէ՛ անոր նախագահութեամբ գործող Ազգ. երկուց ժողովոց անդամները եւ անոնց գործողութեանց վերատեսչութիւն ընէ:

«Կրօնական գործոց տեսչութիւնը՝ Կրօնական ժողովոյն, քաղաքական գործոց տեսչութիւնը՝ Քաղաքական ժողովոյն, եւ խառն գործոց տեսչութիւնն ալ՝ յիշեալ երկու ժողովներուն մէկտեղ գալովը կազմուած Խառն ժողովոյն վերաբերեալ ըլլայ:»

Համաձայն այդ հայեցակէտին, որով վարչութեան կամ նոյնն է Գործադիր իշխանութեան հեղինակութիւնը կը պատկանի այդ կրկին ժողովներուն, օրէնքը կազմուած է հետեւեալ կերպով:

Յօդ. 36.— Քաղաքական ժողովը կը բաղկանայ ազգային գործոց եւ տէրութեան օրինաց տեղեակ քսան աշխարհականներէ:

Յօդ. 41.— Քաղաքական ժողովոյ պաշտօնն է ազգային քաղաքական գործոց ընդհանուր տեսչութիւնը: Իւր պարտաւորութիւնքն են Ազգին բարեկարգութեան եւ յառաջընթացութեան մտադրութիւնն եւ փոյթ ունենալ իր տեսչութեան տակ գտնուող Խորհրդոց կողմէն մատուցուած ազգօգուտ առաջարկութիւնները ուշադրութեամբ քննել, եւ անոնց կարեւորութիւնը յայտնուելէն ետքը՝ հաստատել կամ գործադրութեան արգելքները բառնալու ջանք ընել:

Օրէնքի մէջ գործածուած «քաղաքական գործոցը» թուրքերէն բնագրի մէջ «ուժուրը ճիւղմանիցէ» նշանակութիւնը միայն ունի, որ համապատասխան պէտք է համարել մեր «կուլտուրական» իմաստին: Այլապէս մեկնել անհնար է:

Այս մեկնաբանութիւնը որոշ սեղմումով եւ բացորոշ կերպով ճշգուած ու սահմանուած է օրէնքի երկրորդ վերաքննութեամբ, 1869ի նախագծի 22րդ յօդուածով՝ որ կ'ըսէ.—

«... Ազգին քաղաքական գործերը հոգալու, որք են անոր դասխարակութիւնը, տեսչութիւնը, հաւատարմութիւնն ու յարաբերութիւնը »

Պարզ է ուրեմն որ ներքին մշակոյթի վարչութիւնը կը ներկայացնեն Քաղաքական ժողովները: Այդ պատճառով ալ օժանդակ խորհուրդներն ու Հոգաբարձութիւնները կ'ընտրուին Քաղաքական ժողովէն:

Թէեւ սովորաբար վարչութիւն կամ Գործադիր իշխանութիւն ըսելով, կը հասկնանք Քաղաքական եւ Կրօնական

կրկին ժողովները, բայց մշակոյթի կեանքին համար այդ ըմբռնումը միայն ձեւական, երեւութական է, որովհետեւ Կրօնական ժողովը մշակոյթի վերաբերող կամ պաշտօնական բառով՝ քաղաքական գործերու մէջ ոչ մէկ իրաւասութիւն չունի:

Դիմն'ը օրէնքին.

Յօդ. 24.— Կրօնական ժողովը կը բաղկանայ տասն եւ չորս բանիբուն եկեղեցականներէ, որոնք գոնէ երեսուն տարին լրացուցած, եւ գէթ հինգ տարիէ ի վեր ձեռնադրուած պիտի ըլլան:

Յօդ. 28.— Կրօնական ժողովի պաշտօնն է ազգային կրօնական գործոց ընդհանուր տեսչութիւնը: Իր պարտականութիւնքն են՝ Ազգին մէջ կրօնական զգացումը զարգացունել, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու աւանդութիւններն անխախտ պահել, եկեղեցեաց եւ եկեղեցականաց բարեկարգութեանը հսկել, եկեղեցականաց ներկայ վիճակը լաւացնելու եւ ապագայն անդորրելու եւ ապահովցնելու միջոցները ձեռք բերելու հոգ տանիլ: Ազգային վարժաբանաց երբեմն երբեմն այցելութիւն ընելով Քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցման վրայ հրակողութիւն ընել: արժանաւոր եւ բանիբուն վարդապետներ եւ քահանաներ հասցունել, եւ Ազգին մէջ ծագած կրօնական վէճերը քննելով եկեղեցւոյ օրինաց համեմատ լուծել:

Օրէնքի թէ՛ այս՝ 28 եւ թէ՛ 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35րդ յօդուածները բացորոշապէս կը ցուցնեն որ Կրօնական ժողովը զուտ եկեղեցիի վերաբերող գործերէ զուրս, ազգվարչական կեանքի մէջ ո՛ր եւ է իրաւասութիւն, պարտականութիւն չունի:

Թէեւ օրէնքը Քաղաքական եւ Կրօնական ժողովներու համախմբումով կազմուած Խառն ժողովի մը գոյութիւնը կ'ընդունի, բայց այդ խառն ժողովին ալ Պատրիարքական Տեղապահի, Կառկաց Հոգաբարձութեան ընտրութիւններու, պատրիարքական թեկնածուներու ցուցակի կազմութեան, եւ նման պարագաներէ զուրս իրաւասութիւններ չեն սահմանուած:

Ճիշդ է որ Դատաստանական Խորհրդի կազմութեան եւ պարտականութեան վերաբերող 47րդ յօդուածի կրթ հասուածը կ'ըսէ. «Եթէ պատահի այնպիսի դատ մը զոր Դատաստանական Խորհուրդը իր ձեռնհասութենէն վեր դատէ, ըստ պահանջման խնդրոյն կամ Կրօնական կամ Քաղաքական եւ կամ Խառն Ժողովոյն յանձնուելուն հարկաւորութիւնը կը յուսնէ»։ Այս պարբերութիւնով, օրէնքը Խառն Ժողովին պատկանած խնդիրներու գոյութիւնը կ'ընդունի. բայց քանի որ հոն եղած չէ խնդիրներու «Թուում մասանցը», սկզբունքով, իրաւարանական ու տրամաբանական հետեւողութեամբ, Խառն Ժողովին պատկանելի խնդիրներ պիտի ընդունինք միայն այնպիսի հարցեր՝ որոնց քաղաքական ժողովի իրաւասութեան մէջ գտնուելը օրէնքով նախատեսուած չէ՝ եւ որոնք կրօնական-քաղաքական կրկնակ ու անորոշ հանգամանք կը ներկայացնեն։ Իսկ այդպիսի պարագաներ հաղուարդէս են։

Եթէ Կրօնական Ժողովը մշակոյթի խնդիրներու համար իրաւասութիւն ունենար, եւ հետեւաբար իր գոյութիւնը անհրաժեշտ ըլլար ներքին ինքնավարութեան համար, պատճառ մը չկար որ Քաղաքական Ժողովին սահմանուէր քսան անգամ, իսկ Կրօնականին՝ միայն 14 անգամ։

Այս պարագան ալ ապացոյց մըն է օրէնքի հիմնադիրներուն եւ նոյն շրջանի ժողովրդական ներկայացուցիչներուն մէջ տիրող աշխարհական ոգիին։ Տարաբաղաբար անոնցմէ յետոյ այդ ոգին սաստիճանաբար յետաշրջութեան ենթարկուեց է, օրէնք ու սահմանադրականութիւն շահագործուեց ինչ որ եւ հոգեւորականութիւնը գրաւեց է հակօրինական ազդեցութիւն։ Այդ պատճառով ալ երկու ժողովներու անդամներուն թուական տարբերութիւնը ջնջուելով, տեղի ունեցած մասնակի խնդրանքի մը համաձայն, երկու ժողովներու անդամներուն թիւը հաւասարապէս 14ի է վերածուեր։

Օրէնքին յիշած «Կրօնական գործոց ընդհանուր տեսչութիւն» սահմանները երկրորդ վերաքննութեան՝ 1869ի նախագիծի 14րդ յօդուածով աւելի որոշ ու ճշգրիտ սահմանուած են «վարդապետութեան, բարեկարգութեան, սեօրիւնութեան մաս» բացատրութեամբ։

Կրօնական Ժողովը ոչ միայն օրէնքով չունի վարչական կամ գործադիր իշխանութեան յատուկ ո՛ր եւ է իրաւասութիւն, ո՛չ միայն այդ հողի վրայ իր աստիճանաբար գրաւած ազդեցութիւնն ու դիրքը հակօրինական է, այլ եւ օրէնքով վայելած եկեղեցական վարչական իրաւասութիւններն ալ մեծամասնաբար հակառակ են եկեղեցիի հետեւեղ սահմանադրութեան, բանաբարու՛մ են ժողովրդական իրաւունքներու։ Իսկ վարդապետական իրաւասութիւն երբեք չի կրնար ունենալ։ Հայ եկեղեցին թոյլ չի տար որ Պոլսոյ կարգ մը հոգեւորականներ գաւառական խնդիրներ վճեն։

Այս հակօրինական, հակակեղեցական սոսնձութիւններն ու աղճատումները հետեւանք են ո՛չ միայն ժողովուրդի ազիտութեան, նոյն իսկ հոգեւորական դասի ազիտութեանն ու միեւնոյն ժամանակ իշխանապետական հակումներուն, այլ եւ կաթոլիկ կրթութեան եւ ազդեցութիւններուն։

Պոլսոյ Պատրիարքութեան հաստատումէն յետոյ, մինչեւ ժ.թ. դարու սկիզբը, չորս դար շարունակ կաթոլիկ ազդեցութիւնը իր կնիքը դրած է հայ հոգեւորականութեան վրայ։

Պատրիարքութեան ծագումը պարզած ատեն, առիթ ունեցանք այս մասին ալ ակնարկներ ընելու։

Հատիւնականութեամբ առգործածներ գրաւեցին Պատրիարքական աթոռը եւ այդ ուղղութեամբ սերունդներ պատրաստեցին։

Թովմաս Բերիացի՝ ուղն ու ծուծով լատինացած, 1644ին Պատրիարքական աթոռը գրաւելէ յետոյ Հռոմ կ'երթայ, հարկաւ անձամբ հրահանգուելու համար, քանի որ այն ժամանակ տեղի էր տուած Պատրիարքարանը աշխարհական տեղակալներով կառավարելու պահանջին։ Եւ սակայն 1657ին կը յաջողի նորէն ձեռք ձգել աթոռը։

Մեղքիսեղակ Սուպհի եւ Մխիթար Բիւրախտանցի Պատրիարքներու թոյլտուութեամբ, կաթոլիկ պրոպագանտի առաքելութիւններ են հիմնուած նոյն իսկ հայ հոգեւորականներու կողմէ։ Մայրաքաղաքի եկեղեցիներու մեծագոյն մասին մէջ հաստատուած են կաթոլիկ քարոզիչներ։ Յովհաննէս Կոլոտ, (1715-41), աւելի քան քառորդ դար Պատրիարքական աթոռի

վրայ մնալով, կը հիմնէ նոյն իսկ ընծայարան իր հսկողութեան եւ դասախօսութեան տակ, լատինալիտ հոգեւորականութիւնն պատրաստելու համար: Այդ սերունդն է որ իր կնիքը դրած է յաջորդներու վրայ եւ ստեղծեր է Հայ Եկեղեցիին խորթ, օտար եկեղեցական դասակարգ:

Առիթը կ'ունենանք վերադառնալու այս երեւոյթին:

Ժխտելով հանդերձ կրօնական ժողովին՝ ազգային մշակոյթի ինքնաւարութեան մէջ օրինական գործադիր հեղինակութիւնն ու իրաւասութիւնը, ընդունելով հանդերձ անոր գրաւած զիրքի բացասական հետեւանքները, ինծի կը թուի որ օրէնքի կազմական տեսակէտէն քննադատելի պարագան աւելի խոր է:

Յոյց աւելով հանդերձ թէ Պատրիարքը օրէնքով իր վրայ չի կրեր գործադիր իշխանութիւն, վարչական հեղինակութիւն, եւ այդ հեղինակութիւնը օրէնքով բացարձակապէս կը կեդրոնանայ Քաղաքական Ժողովներու վրայ, անհրաժեշտ է մասնանշել մեծագոյն չափիքը, — այսինքն, իսկապէս մեր վարչական կեանքին մէջ վարչական գործադիր հեղինակութիւն, գործադիր մեքենայ գոյութիւն չունի:

Այդ չարիքը կը կայանայ վարչական մեքենայի կազմին, ժողովներու՝ (Քաղաքական), Խորհուրդներու՝ (Տնտեսական, Ուսումնական, Վանական), Հոգաբարձութիւններու՝ (Երեսմտից, Կառկաց, Հրեանդանոցի) մէջ:

Այդ բոլորը հաւաքական մարմիններ են, ինչպէս կեդրոնին՝ նոյնպէս եւ գաւառներուն մէջ, ժողովները կ'ընտրուին Ընդհանուր ժողովներէն, իսկ Խորհուրդներն ու Հոգաբարձութիւնները՝ Վարչական ժողովէն:

Ընտրութիւնները կը կատարուին պատահական, անձրագիր ու անտիտեմ, եւ ընտրուածները կը ներկայացնեն ուղղութիւններու եւ մտայնութիւններու աններդաշնակ խառնուրդ մը: Վարչական այդ կարգի անդամակցութիւնները, պաշտօնները ո՛չ թէ ընտրուածներու աշխատանքի ժամերն իրաւամբ գրաւող պարտադիր ու պատասխանատու պաշտօն-

ներ են, այլ անձնական զբաղումներէ խնայուելիք, աւելորդ ժամերէ յատկացուելիք ազգայնական, քմահաճ, անպատասխանատու յանձնառութիւններ: Ստանձնողները ո՛չ թէ գործադիրներ են՝ այլ միայն խորհող ու որոշողներ, այն ալ եթէ ժամանակ գտնեն:

Խնդիրները կուգան, զրուցութիւնները կը հասնին, խնդրամատոյցները կը զիմնն եւ Պատրիարքը կամ առաջնորդը կը մակագրէ պատկանեալ Մարմինն կամ Խորհրդին՝ որոնք մնացուն չեն:

Նշանակուած օրեր կան: Շաբաթական մէկ օր կամ երկու օր, այն ալ հաղուողէպ, իւրաքանչիւր ժողով կամ Մարմին կը հրաւիրուի նիստի, որոշ օրին եւ ժամին: Այդ օրը կամ ժամուն կարենալ գալ ու նիստին մասնակցիլը կախուած է ո՛չ միայն ժողովականի տրամադրութենէն, այլ եւ անձնական գործէն: Բարոյական կամ նիւթական պատասխանատուութիւն գրեթէ գոյութիւն չունի: Յաճախ մեծամասնութիւն չի գոյանար եւ նիստը տեղի չունենար: Մեծամասնութիւն գոյացած պարագային ալ, զբաղելու հնարաւոր եղած ժամերը երբէ՛ք չեն բաւեր սեղանի վրայ գտնուած խնդիրներու լուրջ ու բազմակողմանի ուսումնասիրութեան եւ լուծումին: Դիզուած խնդիրները մեծամասնաբար անձանօթ են անդամներու, նախապէս չեն ուսումնասիրուած, չեն պատրաստուած: Այս կամ այն խնդրին առաջ քշուիլը, լուծման, որոշման արժանանալը կախուած է քարտուղարին բարեհաճութենէն, անձնական նկատումներէն եւ կամ այս ու այն անդամի հետաքրքրութեան շարժառիթներէն ու բարեխօսութենէն: Եւ յաճախ որոշումներ կը տրուին հակասական, մակերեւութային, իրարու անգրտակ:

Իսկ որոշումներու գործադրութիւնը, — ըլլան անոնք արդար կամ անարդար, բանաւոր կամ անբանաւոր, օրինական կամ ապօրէն: Անոնք յաճախ դատապարտուած են փոշիներու մէջ թաղուելու, կամ կրկին եւ կրկին «ի գործադրութիւն» յանձնարարուելու, զիւանէ գիւան քաջընկու, մեռեալ տառ մնալու:

Վարչական մեքենայի այս կազմուածքը անհամապատաս-

խան է կանոնաւոր աշխատանքի, մեքենայի լարումին, գործնականութեանը եւ այս է զլիւար պատճառներէն մէկը, եթէ օրէնքի հաստատութենէն առաջ եւ յետոյ միշտ ամուլ է մնացեր ազգային կեանքը, ո՛չ մէկ Մարմին հիմնական ծառայութիւն չէ՛ մատուցեր, կրթական գործը չէ՛ առաջդրմամբ, վարժարանները մնացեր են կամայականութիւններու ենթակայ, մէկուն չինել աշխատածը միւսը քանդեր է, անասութիւն չէ՛ մտցուած, ծախքերը պահանջին չեն համապատասխանած, եկամուտները, կալուածները չեն շահագործուած, միլիոններ արժող հարստութիւններ կա՛մ փճացեր են եւ կա՛մ փճանալու վրայ են :

×

Չարիքի այս պատճառը շատոնց դիտուած է, եւ երբեմն փորձեր են եղած դարմանելու :

1869ի երկրորդ վերաքննութեան ժամանակ, այս գրութիւնը նկատի է առնուած եւ այն ատեն խմբագրուած օրէնքի նախագիծը սահմաներ է կազմական նոր եղանակ մը :

Համաձայն այդ նախագծի 22րդ յօդուածին, Քաղաքական ժողովը պիտի կազմուէր 12 անդամներէ՝ որոնք պիտի բաժնուէին, իրենց ձեռնհասութեան համեմատ, երեքական անդամներով չորս ճիւղի—Դատարարակութեան, Տնտեսութեան, Համարակալութեան եւ Յարաբերութեան։ Ամէն ճիւղ պիտի տնտանէր իր պատկանած ճիւղի Մասնախորհուրդը, եւ իւրաքանչիւր Մասնախորհուրդի երեք անդամներէն մէկը պիտի ըլլար պատասխանատու Մասնապետը եւ երկուքը՝ խորհրդականներ։ Յարաբերութեանց Մասնապետը պիտի ըլլար միանգամայն Քաղաքական ժողովին կամ Խորհրդին ատենապետը կամ խորհրդապետը :

Գալով ընտրութեան եղանակին. — խորհրդապետը պիտի ընտրուէր քուէարկութեամբ, Ընդհ. ժողովի ղեկանին հետ համախորհուրդ՝ Պատրիարքին կողմէ ներկայացուելիք ձեռնհաս եւ յանձնառու երեք անձերու եռանուն ցանկի մը վրայ :

Իսկ Մասնապետներու ընտրութիւնը՝ թէեւ նոյնպէս Ընդհանուր ժողովէն պիտի կատարուէր, բայց խորհրդապե-

տերու, Ընդհ. ժողովի Գլխանի եւ Պատրիարքի խորհրդակցութեամբ կազմուելիք երեք եռանուն ցանկի վրայ :

Այսուհետեւ, երեք մասնապետները խորհրդապետի եւ Պատրիարքին հետ համախորհուրդ, չորս քառանուն ցանկ պատրաստելով՝ այս չորս ցանկերէն երկ-երկու խորհրդականներու ընտրութիւնը դարձեալ Ընդհ. ժողովը պիտի կատարէր :

Այս բարդ երեւցած ընտրական ձեւը կը ներկայացնէ սառաւելութիւնները. —

Նախ՝ աշխատանքի մասնագիտական բաժանում կը կատարուի :

Երկրորդ՝ իւրաքանչիւր մասնախումբ մէկ մասնապետի պատասխանատու, գործօն վիճակ կը սահմանէ :

Երրորդ՝ մէկ խորհրդապետով կ'որոշուի ընդհանուր պատասխանատուութիւնը եւ վարչական հեղինակութիւնը :

Եւ չորրորդ՝ որոշ չափով հնաւորութիւն կը ստեղծուի խորհրդապետին հետ ուղղութեամբ համերաշխ մասնապետներ, եւ նոյնպէս մասնապետներուն հետ համերաշխ խորհրդակցից անդամներ ընտրելու :

Անշուշտ, այս սխառն միջոցն իր անպատեհութիւնները, արմատէն չի դարմաներ չարիքը, ընտրուածները նօրէն ազատ չեն անձնական զբաղումներէ, չեն կրնար ամբողջովին իրենց կոչումին նուիրուիլ. բայց իր թերութիւններովն հանդերձ, քայլ մըն է դէպի բանաւոր սխառն :

Հաւանաբար կազմական ու ընտրական այս ձեւը՝ գործադրութեան չէ՛ դրուած, որովհետեւ 1863ի օրէնքը ամբողջովին վերաքննութեան եւ նոր խմբագրութեան ենթարկուած ըլլալով հանդերձ, պետական վաւերացում չստացաւ, հետեւաբար գործադրութեան իրաւունքէ զուրկ կընկատուէր :

Մասնաւանդ որ, այս վերաքննութիւնը սեղի է ունեցած երկրորդ պետական հարուածի չըջանին, երբ 1863ի օրէնքն ալ գործադրութենէ կը դադրէր :

Կասկած չկայ թէ այս երկրորդ հարուածն ալ ազգային չըջանակներէ լարուած դաւերու արդիւնք է :

1865 Նոյեմբին Վարչութիւնը դարձեալ հոգեւորականի մը՝ Կարնոյ Յակոբ քահանայի շուրջ հանուած աղմուկին առիթով,

1866 Փետրվարին կը տապալի եւ նոյն տարուան Մարտ 20ին օրէնքը գործադրութենէ կախակայուելով, Բ. Դրան կողմէ կը նշանակուի վարիչ մարմին մը, 10 եկեղեցականներէ ու աշխարհականներէ, — որ 1867ին վերածուեցաւ 15ի:

1869ին, 17 անդամներով դարձեալ Բ. Դրան կողմէ կարգուած եւ նորէն կրօնականներու հետ խառն նոր Մարմին մը պաշտօնի դուռն կ'անցնի, որ պաշտօնավարելով մինչեւ նոյն տարուան Դեկտեմբերի 4ը, Օսեանի առեւտրութեամբ կը վերստանայ օրէնքի գործադրութեան իրաւունքը եւ նոյն ամսու 9ին գումարուած Ընդհ. Ժողովը կը կատարէ Պատրիարքի (Խրիմեանին), Յական ադամներով Կրօնական եւ Քաղաքական Ժողովներու ընտրութիւնը:

Խրիմեանի Պատրիարքութեան սկիզբներէն իսկ, փոխանակ օրէնքի վերաքննութեամբ ղրաղելու՝ գաւառային Մարմիններու, կազմական հրահանգովն են ղրաղած:

Խրիմեանի հրաժարելէն յետոյ, Ներսէս Վարժապետեանի Պատրիարքութեան շրջանին, դարձեալ ուշադրութեան է առնուած վարչական կամ Գործադիր իշխանութեան կազմական ու ընտրական դրութեան պատճառած ամուլթիւնը: Եւ համաձայն նոր կանոնի մը, որ կը կոչուէր «Վարչական Կազմակերպութիւն» եւ ընդունուած էր Ընդհ. Ժողովէն, Վարչութեան կազմը վերածուած է խորհրդականներէ բաղկացած ֆայիլնէի դրութեան:

Այդ դրութեամբ, Վարչութիւնը կամ Գործադիր իշխանութիւնը բաժնուած էր վարչական վեց ճիւղերու, Կրօնական, Յարաբերական, Ներքին, Դատական, Կրթական, Տնտեսական վեց խորհրդականներով, որոնք կը նշանակուէին Պատրիարքին կողմէն եւ Ընդհ. Ժողովին ներկայացուելով կը հաստատուէին:

Այս ձեւը միայն մէկ շրջան գործադրուելով, Ներսէս Պատրիարքի հրաժարման հետ կը դադրի եւ 1882 Հոկտեմբերէն կը վերահաստատուի օրէնքի արամադրած կազմական սխառմը՝ 14ական անդամներով, ինչպէս 1872ին, կրօնաւորներուն գծնացում տալու, աշխարհականներու թուական առաւելութեան շնորհմով օրէնքի ընդհանուր դիմագիծը փոխելու, աշ-

խարհականութիւնը աղճատելու, քայլ մը նահանջելու համար:

Նշանաւոր Ղաչարխոյ օջախի շրջանն էր այդ:

Աւելորդ է ըսել որ Ներսէս Պատրիարքի Ընդհ. Ժողովին ընդունիլ տուած ու գործադրած դրութիւնն ալ արմատական չէր, բայց երկրորդ քայլ մըն էր լուսագոյնին հասնելու համար:

Տարաբաղաբար այնուհետեւ սկսան ծայր տալ տառապանքի տարիները, եւ ո՛չ միայն այդ կարգի հարցեր ուշադրութենէ վրիպեցան, այլ եւ օրէնքն ու ազդային կեանքն ալ վտանգներու, ընաշնջման արահետներէն անցան:

Գ.—Ա. Պ. Ա. Կ. Ե. Դ. Բ. Ն. Ա. Յ. Ա. Ի. Ս.

Իմ խոր համոզումով, անհրաժեշտ է որ ամէն հայ անհատ՝ քաղաքական, տնտեսական եւ բնակչային, ինչպէս եւ կրօնական ի՛նչ դուանանքի ալ պատկանի, իր սեղանին վրայ ունենայ Ազգ. Օրէնքը, ծանօթ ըլլայ օրէնքի տրամադրութիւններուն, եթէ ունի քաղաքացիական ու ազգային զգացում, հասարակական բնազդ ու ջիղ:

Իւրաքանչիւր Հայ՝ ո՛չ միայն պէտք է ունենայ այդ օրէնքի տետրակը, այլ եւ պէտք է հետաքրքրուի ու հետևի քննադատութիւններուն, գաղափար ունենայ օրէնքի առաւելութիւններուն ու թերութիւններուն մասին:

Ըսել չեմ ուզեր թէ հայ քաղաքացի (citoyen) անհատին համար բաւական է տեղեակ ըլլալ միայն Ազգ. Օրէնքին: Ամէն քաղաքացիի համար անհրաժեշտ է գիտնալ երկրի օրէնքներուն ընդհանուր դիժերը, մանաւանդ քաղաքական իրաւունքներու ու պարտականութիւններու մասը, եւ ճիշդ իբր այդպիսին նկատելով Ազգ. Օրէնքը, քաղաքական հիմնական իրաւաբանութեան հետ պէտք է որ աւանդուի բոլոր դպրոցներու մէջ:

Ծանօթանալով Ազգ. Օրէնքի ընդհանուր բովանդակու-

թեան, կը տեսնուի որ օրէնքը խմբագրուած ու սահմանուած է Կ. Պոլսի եւ իր արուարձաններուն համար: Ունի միայն չորրորդ գլուխը գաւառի համար:

98րդ յօդուածը կը արամադրէ որ «Գաւառական ժողովները Կեդրոնական Վարչութեան ժողովներուն վերաբերեալ տրամադրութեանց համեմատ պիտի կազմուին, եւ պաշտօնակի ու պատշաճութիւններէն լոյն եւ նման եւ:»

Իսկ 96րդ յօդուածը կ'ըսէ. «Կ. Պոլսոյ մէջ եղածին նման՝ գաւառներուն մէջ ալ ամէն թաղ պիտի ունենայ ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԻ մը, ԹԱՂԱԿԱՆ ՍՆՏՈՒԿ մը եւ ԹԱՂԱԿԱՆ ԴԻՒԱՆՍՏՈՒՆ մը:

Նմանապէս առաջնորդանիստ քաղաքին մէջ պիտի հաստատուին ԿՐՕՆԱԿԱՆ եւ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ, եւ Քաղաքական ժողովին անօրինութեանը տակ՝ ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ՍՆՏՈՒԿ մը:

Կը հետեւի որ մեր ներքին ինքնավարութիւնը հիմնուած է ապակեդրոնացման վրայ:

Բայց հիմնուած է նաեւ երկու խոշոր թերութիւններու վրայ: Առաջին՝ ծայրայեղ ապակեդրոնացման հետ, անզգալաբար ծայրայեղ ալ կեդրոնացում մըն է ստեղծուած, եւ երկրորդ՝ չին ճշդուած յարաբերութեանց փոխադարձ պարաուորութիւնները գաւառի հետ:

Օրէնքի խմբագրական յանձնաժողովի յայտագրին Ե. հիմնակէտի առաջին հատուածը կ'ըսէ.—

«Վարչութեան կեդրոնը Ազգային Պատրիարխարանը ըլլայ:»

Իսկ 2. հիմնակէտով կ'որոշուի.—

«Գաւառական ժողովրդոց վարչութիւնը Կեդրոնական Վարչութեան հետ կապուած ըլլայ: Եւ գաւառներու մէջ Առաջնորդները նախագահութիւնն ընեն Տեղական ժողովներուն, որոնք պիտի կարգադրուին ըստ տրամադրութեանց Կ. Պոլսոյ ժողովոց, եւ նոյն (տեղական) ժողովոց գործերն ալ տնօրինեն:»

Եւ վերջապէս է. հիմնակէտով կը սահմանուի թէ «Գաւառական ժողովները՝ Կեդրոնական Վարչութեան, եւ սոյն

Վարչութեան կորհուրդներուն առեւ մեկը՝ որ ժողովոյ վերաբերի՝ լոյն ժողովոյն, եւ Ազգային ժողովները^(*) Ընդհանուր ժողովոյն, եւ Պատրիարխ մեկ կողմէն կայսերական տեղութեան, եւ միւս կողմէն (Ընդհանուր ժողովոյ միջնորդութեամբ) ազգին պատասխանատու ըլլան:»

Եւ սակայն, ինչպէս ըսի, այս պատասխանատուութիւնները, փոխ-յարաբերութիւնները ճշգրտ. արամադրութիւններ չկան օրէնքին մէջ:

Ցանցառ կն օրէնքի այն արամադրութիւնները՝ որոնց չնօրէն կեդրոնը որոշ իրաւունքներ կ'ունենայ գաւառի վրայ: Օրինակ, համաձայն 97րդ յօդուածի, «Առաջնորդի ընտրութիւնը՝ նոյն եւ նման Պատրիարքի ընտրութեան, Գաւառական Ընդհ. ժողովով կ'ըլլայ, եւ ընտրութեան տեղեկակցելը տեղւոյն Խառն ժողովին միջոցաւ Պատրիարքին կ'ուղարկուի: Պատրիարքը Կեդր. Վարչութեան Խառն ժողովոյ համահաճութեամբ կ'անուանէ զԱռաջնորդը, եւ Բ. Դրան իմաց տալով պաշտօնական հրամանագիրը կ'ընդունի:»

Իսկ 98րդ յօդուածի երրորդ հատուածը, արամադրելով որ «Թիկնէս ազգային տուրք գաւառներուն մէջ օրինաւոր կերպիւ հաստատուի, տեղական առաջին եւ երկրորդ եւ երրորդ աստիճանի տուրք տուող անձինք միայն պիտի ընտրեն Գաւառական Ընդհ. ժողովոյ անդամները», կը պայմանաւորէ, «Եւ այս ժողովներուն կազմութեան կերպը՝ իւրաքանչիւր ընտրութեան ընդմէջ, Կեդր. Վարչութիւնը պիտի որոշէ, Առաջնորդաց հետ խորհրդակցելով:»

1860ի բնագրին եւ 1869ի նախագծին մէջ ալ, կեդրոնի եւ գաւառային Վարչութիւններու փոխ-յարաբերութեանց մասին 1863ի վերոյիշեալ յօդուածներու արամադրութիւններէն աւելի բան մը չկայ:

Սրբիմեանի օրով մշակուեցաւ գաւառական Հրահանգ մը, բայց այդ Հրահանգն ալ՝ որ զօրծաղրութեան մէջ է, կը գծէ միայն գաւառային ժողովներու, մարմիններու կազմական

(*) Ըսել կ'ուզէ՝ Կեդրոնական Վարչութիւնը կամ Կեդրոն. Քաղաքական եւ Կրօնական ժողովները:

արամազրու թիւնները կամ հրահանգները՝ հետեւողութեամբ կեդրոնի կազմական ուղղութեան, եւ չի պարունակեր մշակուած կանոններ՝ կեդրոնի եւ գաւառի փոխադարձ պարտաւորութիւնները ճշգրտ:

Մէկ կողմէ օրէնքը գաւառներու մէջ գրեթէ անկախ, ինքնուրոյն, ապակեդրոն կազմակերպութիւն մը կը տրամադրէ, միւս կողմէ կեդրոնը զանազան հրահանգներով իրեն կ'ենթարկէ գաւառական ընտրութիւններու վաւերացումը: Մինչ չեւ իսկ Գաւառական Ընդհանուր Ժողովներու ընտրած վարչութիւնները բեկանելու, լուծելու իրաւասութիւններ է տուած ինքնիրեն, ինքզինքը ներկայացուցչական ժողովէն բարձր է գրած, մինչդեռ օրէնքը միայն առաջնորդական ընտրութիւններու վաւերացումը կը վերապահէ կեդր. վարչութեան:

Ատկէ դատ, Օրէնքին մէջ կայ կեդրոնացման ու Ապակեդրոնացման հիմնական եւ աններելի շփոթութիւն մըն ալ:

Զնայելով որ ընդհանուր ուղղութիւնը ապակեդրոնական է, կեդրոնական կազմը բացարձակ անորոշութիւն մըն է:

Համաձայն ապակեդրոնացումի, Պոլսն ալ իբրեւ առանձին վիճակ, պէտք է ունենար իր յատուկ կազմակերպութիւնը:

Եւ սակայն, ընդհակառակը, Պոլսը անուանուելով հանդերձ կեդրոնական վարչութիւն, կ'ընտրուած է մեծամասնաբար Կ. Պոլսի վիճակային հարցերով:

Պատրիարքը, եթէ ո՛չ պաշտօնական տիտղոսով, գէթ իրականութեան մէջ ե՛ւ Պատրիարք է ե՛ւ Պոլսի առաջնորդ: Վարչութիւնը ե՛ւ կեդրոնական՝ ե՛ւ իրականութեան մէջ Պոլսի վիճակային վարչութիւնն է:

Ընդհանուր ժողովը աւելի ճիշդ Պոլսի վիճակային ներկայացուցչական ժողովն է, բայց միանգամայն իր հեղինակութիւնը կը տարածէ գաւառներու վրայ, որովհետեւ այն տեղ կը մասնակցին Պոլսի նարխար պատգամաւորներու հանդէպ՝ գաւառի ահռւանկիս խռատուն պատգամաւորները:

Օրէնքի հաստատութեան թուականներուն, կը հաշուէին երեք միլիոն հայ ազգաբնակչութիւն թուրքիոյ մէջ, առանց

ճշգրիտ մարդահամար ունենալու: Թէ՛ այդ ենթադրական հաշուով եւ թէ՛ այժմ իրականութեան մէջ այդ թիւը ո՛չ նուազ քան 2 միլիոն հաշուելով, — մանաւանդ երբ նկատենք որ Կ. Պոլսի վիճակը չի՛ կրնար 2—3 հարիւր հազար հայ բնակչութիւն ներկայացնել, — կը տեսնենք թէ առնուազն երկու միլիոն գաւառային հայութեան 40 պատգամաւորին դէմ, առառաւին երկու նարխար նազարի Պոլսի հայութիւնը կուտայ 100 պատգամաւոր՝ որուն ալ 20ը անջատօրէն կ'ընտրուի միայն Պոլս, եկեղեցական գասակարգէն:

Կ. Պոլսի վարչութիւնն ու Ընդհանուր Ժողովը որոշումներ կուտան գաւառի մասին այնպիսի հարցերու մէջ՝ որոնք իրապէս կը պատկանին գաւառի ապակեդրոնացեալ ժողովներու իրաւասութեան:

Զնայելով այս յաւակնութիւններուն ու բարեկոնին, ո՛չ կեդրոնի եւ ո՛չ ալ գաւառային Ընդհ. Ժողովներն ու վարչութիւնները երբէք չեն գտնուած իրենց գերին մէջ:

Ո՛չ կեդրոնին եւ ո՛չ ալ գաւառներու մէջ վարչութիւններն ու Ընդհ. Ժողովները երբէք չեն դորձադրած իրենց հիմնական պարտականութիւնը, նոյն իսկ իրենց վիճակային տեսչութիւնն ու վերահսկողութիւնը:

Այժմ կ'անցնինք պատճառներու ուսումնասիրութեան, եւ սակայն, փութամ յայտնելու որ այս տխուր իրականութիւնը իմ խորին համոզումով, հետեւանք է ո՛չ միայն օրէնքին թերի, տարտամ, անորոշ կողմնորոն, այլ եւ մեր նկարագրին, մեր հոգեբանութեան, պարտքի ու իրաւունքի ըմբռնումի աստիճանին:

Հանրային, ընկերային կազմակերպութիւնները ուրիշ նպատակ չեն կրնար ունենալ՝ բայց եթէ ՄԱՐԻԿՈՒԹԵԱՆ ԲԱՐՕՐՈՒԹԻՒՆԸ, կատարելագործումը, միշտ ձգտելով դէպի բարձրը, դէպի իտէականը:

Պարզ է որ մարդկութիւնը կը բաղկանայ ազգերէ. որոնք ազգականեր են համաշխարհային քաղաքակրթութեան:

Ուրեմն, ազգերու բարօրութեան, կատարելագործումին, քաղաքակրթութեան ծառայելով՝ ծառայած կ'ըլլանք մարդկութեան բարօրութեանը:

Իսկ ազգերը կը կազմուին անհատներով: Ազգերու քաղաքակրթութեան ազդակներն ալ անհատներն են:

Ազգի մը բարօրութեան, կատարելութեան, քաղաքակրթութեան աստիճանը կը կազմուի զայն բաղադրող անհատներու բարօրութեան, կատարելութեան, քաղաքակրթութեան աստիճանով, որ իր կարգին կը ստեղծուի եւ կը բաշխուի հանրային կազմակերպութիւններով, վարչութիւններով:

Ծառայելով եւ գործակցելով հանրային կազմակերպութեան եւ վարչութեան՝ ծառայած կ'ըլլանք ազգին եւ միեւնոյն ժամանակ իւրաքանչիւրս մեր սեփական բարօրութեանը, անհատական կատարելագործումին ու քաղաքակրթութեան: Այդ կազմակերպութիւնը, վարչութիւնը քաղաքական է թէ մշակութային՝ կուլտուրական, — միեւնոյն է: Ատոնք իրարու լրացուցիչներն են:

Ատկէ կը բզիսի Ա.Գ.Ի եւ Ա.Ն.Հ.Ա.ՏԻ փոխադարձ պարտքն ու իրաւունքը, մէկուն իրաւունքը փոխադարձաբար դաճնալով միւսին պարտականութիւնը, որ հոչակուած է օրէնքին սկզբունքներուն մէջ:

Բայց քանի որ անհատներու, ընկերութիւններու, ազգերու, ժողովուրդներու մէջ կը տարբերին աշխարհայեացքները, ուղղութիւնները, քանի որ տարբեր աշխարհայեացքներ եւ ուղղութիւններ կ'ազդեն եւ իրենց դրոշմը կը գնեն հանրային կեանքին, ուստի եւ սեփական կեանքի վրայ, անխուսափելի եւ բնական պահանջ է որ հանրային կազմակերպութիւնը, վարչութիւնը ունենայ որոշ ուղղութիւն, առաջնորդուի որոշ աշխարհայեացքով:

Եւ որպէս զի կարելի ըլլայ որոշ ուղղութիւն տալ այդ կեանքին, քաղաքակրթութիւնը ստեղծած է զանազան աշխարհահայեացքներու, ուղղութիւններու պատկանող խմբակցութիւններ, խմբակցական կազմակերպութիւններ:

Այդ կազմակերպութիւններն են որ կը կոչուին կուսակցութիւններ՝ որոնք կը դիմորոշուին ազատական, պահպանողական, յետադիմական, սամկավարական, արմատական, ընկերվարական, քաղքենի (պուրժուա) անուններով, համաձայն իրենց դասակարգի փիլիսոփայութեան եւ գործելակերպի աեսութիւններուն:

Եթէ անհրաժեշտ է որ հանրային կազմ մը, վարչութիւն մը իր նպատակին, իր կազմին ծառայելու համար ունենայ որոշ ուղղութիւն, ապա ուրեմն այդ ուղղութիւնը պիտի պատկանի յիշուած ձևերէն մէկն ու մէկին:

Որպէս զի կարելի ըլլայ որոշ ուղղութեան պատկանող վարչութիւն ունենալ, ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը կամ ներկայացուցչական ժողովը ինքը կազմուած պիտի ըլլայ որոշ ուղղութիւններու պատկանող խմբակցութիւններէ, կուսակցութիւններէ:

Իսկ այդ խմբակցութիւնները՝ կուսակցութիւնները ներկայացուցչական ժողովին մէջ կազմուած պիտի ըլլան ո՛չ թէ ներկայացուցիչներու, պատգամաւորներու կամ մեր օրէնքի բառով՝ երեսփոխաններու անձնական հայեցողութեամբն ու ու կամքովը, ցանկութիւնովը, այլ ընդհակառակն, պէտք է որ անոնք ընտրութենէն առաջ պատկանած ըլլան որոշ ուղղութեան, քուէարկութիւնները կատարուած ըլլան ուղղութեան համաձայն, ժողովուրդի մէջ արդէն գոյութիւն ունեցող եւ կազմակերպուած խմբակցութիւններու միջոցով ու պրօպագանտովը:

Ժողովուրդի մը գիմադիծերը կ'որոշուին իր քուէներու որակովն ու քանակովը: Այնպէս որ, ներկայացուցչական ժողովը՝ ընտրողներու, քուէարկողներու որակի ու քանակի համեմատութեամբ՝ կը կազմէ իր ներկայացուցած ժողովուրդին հոսանքները եւ ուղղութիւնները, կը համարուի իսկական պատկերը, ներկայացուցչութիւնը ընտրողներու՝ զասակարգային կամ համաժողովրդական:

Քաղաքակիրթ աշխարհի մէջ գործադիր, վարչական իշ-

խանութխանները բղխելով ահա՛ այս կերպ կազմուած Պատգամաւորական ժողովներէ, կամ մեր օրէնքի լեզուով՝ երեսփոխանական Ընդհ. ժողովներէ, ներկայացուցիչներու, պատգամաւորներու միջոցաւ ստացած կ'ըլլան ընտրողներու կամբը, պատգամը վարչական մեքենայի հետեւելիք ուղղութեան մասին: Գործադիր իշխանութեան կոչուողներն ալ արդէն իրենք պատկանելով որոշ հոսանքներու, որոշ խմբակցութիւններու կամ աշխարհայեացքի, իրենց ընտրութիւնը անոր համեմատ կատարուած կ'ըլլայ:

Պատգամաւորական ժողովին դերը չի վերջանար Վարչութիւնը, գործադիր իշխանութիւնը մէկ անգամ ընտրելով: Այնուհետեւ պարտաւոր է քայլ քայլ հետեւել, կոնարոյի ենթարկել Վարչութեան ուղին, գործելակերպը, հսկել թէ գործադիր իշխանութիւնը ո՞րքան հաւատարիմ կը մնայ իր յանձնառութեան:

Առանց այս պայմաններուն, գոյութիւն չի կրնար ունենալ լուրջ, իրական սահմանադրականութիւն, իսկ երբե՛ք ժողովրդատեութիւն: Հակառակը պիտի ըլլար մէկ կամ մէկ քանի իշխողներու փոխարէն մեծ թուով իշխողներու բռնապետութիւնը, կամայական ուժիմը, ինչպէս է մեր մէջ:

Հետեւաբար, իսկպպէս սահմանադրական ուժիմ մը, հանրային կեանք ու վարչութիւն ստեղծելու, սահմանելու ժամանակ՝ ղեկավարող օրէնքը պիտի կազմուի յիշուած պայմաններու ու սկզբունքներու համաձայն:

Մեր օրէնքը արդեօք կը ներկայացնէ՞ այս պայմանները: Ո՛չ:

Բայց այս պատասխանը տալէ առաջ՝ փաստացի եզրակացութեան հասնելու համար—թէ եւ արդէն բազմաթիւ փաստեր յիշեցինք— ուշադրութեան առնենք մեր Սահմանադրականութեան հիմը ձեւացնող ընդհանուր ժողովի կազմական ձեւը:

Ե.— ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ

Քրքրենք օրէնքը.

Յօդ. 57. — Ազգային Ընդհ. ժողովը հարիւր քառասուն երեսփոխաններէ կը բաղկանայ, որոնց՝

Ա. «Մէկ եօթներորդ մասը, այսինքն քսանը, եկեղեցական երեսփոխանք են, զոր Կ. Պոլսոյ մէջ գտնուող եկեղեցականք կ'ընտրեն:

Բ. «Երկու եօթներորդ մասը, այսինքն քառասունը, գաւառներէն գալիք ազգային (*) երեսփոխանք են:

Գ. «Չորս եօթներորդ մասը, այսինքն ութսունը, Կ Պոլսոյ Թաղերէն ընտրուած երեսփոխանք են:

Յօդ. 63. — «Կ. Պոլսոյ մէջ գտնուող ըլլոր եկեղեցականք՝ Պատրիարքի հրաւիրանօք Ապրիլ ամսոյ վերջը որոշեալ տեղ մը կը գումարուին, եւ զաղտնի բուէարկութեամբ ու քուէից բացարձակ առաւելութեամբ Ազգ. Ընդհ. ժողովոյ եկեղեցական անդամները կ'ընտրեն, Թէ՛ եպիսկոպոսներէն, Թէ՛ վարդապետներէն եւ Թէ՛ քահանաներէն, բայց պէտք է որ ընտրելիք՝ դուրսերը պաշտօն չունենան եւ հասակաւ երեսուն տարին լրացուցած, եւ զոնէ հինգ տարի առաջ ձեռնադրուած ըլլան, եւ ո՛ր եւ է դատաստանի տակ չը գտնուին:

Յօդ. 65. — «Ընտրողական իրաւանց հիմը կը բռնուին ազգային տուրքը եւ անձնական արժանիքը:

Ազգային տուրքը ընտրութեան իրաւունք տալու համար, պէտք է որ ընտրողը տարին զոնէ եօթանասուն եւ հինգ ղըշ. ընդհանուր տուրք վճարէ:

Ընտրութեան անձնական արժանեօք իրաւունք ունեցողներն են՝ Արքունի Գիւաններուն եւ Տէրութեան ուրիշ պաշտօններուն մէջ գտնուողները, վկայեալ բժիշկները, օգտակար գրքերու հեղինակները, դպրատանց ուսուցիչ

(*) Երբեք գաւառէն երեսփոխան չէ՛ եկած Կ. Պոլսի Ընդհանուր ժողովին:

ները եւ ազգին օգտակար ծառայութիւններտ մտուցած անձինք:

Յօդ. 68.— Ընտրելի են ազգին այն ամէն անհատները որոնք երեսուն տարին լրացուցած ըլլալով, օսմանեան հպատակ տէրութեան օրինացը տեղեակ, եւ ազգային գործոց հմուտ են, եւ ընտրողութեան իրաւունքէն ըստ 67րդ յօդուածոյ զրկուած չեն:

Բայց 4. Պոլսոյ Թաղերուն կողմէն ընտրուելիք ունեւորն (աշխարհական) երեսփոխանաց գոնէ եօթը՝ աստիճանաւոր անձինք ըլլալու են:

Յօդ. 69.— «4. Պոլսոյ Թաղերէն եւ գաւառներէն ընտրուելիք երեսփոխանաց բաւական ցուցակը շինելու համար ամէն երկու տարի Փետրուար ամսոյ սկիզբը՝ Ազգ. Կրօնական եւ Քաղաքական ժողովները, Տեսուչ Խորհրդոց ատենապետներուն հետ մէկտեղելով համախորհուրդ ժողով կը կազմեն, եւ պատշաճարքական Դիւանատան ընդհանուր ազգահամարին նայելով ամէն մէկ Թաղին ու գաւառին կողմէն քանի՜ երեսփոխան ընտրուելիքը կ'որոշեն: Պոլսոյ Թաղերուն համար՝ ընտրողաց Թիւը, եւ գաւառներուն համար՝ բնակչաց Թիւը հիմն բռնելով:

Երեսփոխանաց պաշտօնը տասը տարի կը տեւէ, եւ երկու տարին անգամ մը՝ Թէ՛ 4. Պոլսոյ Թաղերէն եւ Թէ՛ գաւառներէն ընտրուած ազգային երեսփոխաններուն հինգերորդ մասը կը փոխուի եւ կը նորոգուի: Այս հինգերորդ մասին ընտրութիւնը պիտի կատարուի երկու տարին անգամ մը, Թէ՛ Թաղերուն եւ Թէ՛ գաւառներուն կողմէն, մէջերնին փոփոխակի կարգ պահելով:

Թաղական երեսփոխանները 4. Պոլսոյ Թաղերուն բնակչաց կողմէն պիտի ընտրուին: Իսկ գաւառական երեսփոխանները իւրաքանչիւր գաւառի Ընդհ. ժողովոյ կողմէն պիտի ընտրուին:

Յօդ. 70.— «Թէ Պոլսոյ Թաղերէն եւ Թէ՛ գաւառներէն ուզուած երեսփոխանները հարկ չէ՛ որ ընտրող Թաղին կամ գաւառին բնակիչներէն ըլլան. բաւական է որ 4. Պոլսոյ մէջ բնակին, իրենց ներկայացուցած Թաղին եւ գաւառին ազգային գործոցը հմուտ ըլլան, եւ ազգասիրութեամբ, ուղղութեամբ եւ արդարախոհութեամբ ընտրողաց յարգն ու համարումը ստացած անձինք ըլլան:»

Յօդ. 71.— «... Թաղական Խորհուրդները երեսփոխանաց ընտրութեանը կը ձեռնարկեն: Բայց ընտրական գործողութեանց համար Թաղին Քարոզիչը՝ կամ անոր չգըտնուած ժամանակը՝ աւագերէցը նախագահութիւն կ'ընէ, եւ Թաղին բնակիչներէն երեքէն մինչեւ վեց պատուաւոր անձինք Թաղական Խորհուրդին վրայ կ'աւելցուին:

Այս կերպով կազմուած ընտրողական ժողովներուն ամէն մէկը իր Թաղին մէջ ընտրողութեան իրաւունք ունեցողներն ստուգելով, այբուբենի կարգաւ ընտրողաց ցանկ մը կը պատրաստէ, եւ ունի օր բաց մնալու պայմանաւ Թաղ. Խորհրդարանի մէջ կախել կուտայ:

Ընտրողական ժողովը ընտրողաց որոշումը դիւրացնելու համար՝ ուզուած երեսփոխաններուն Թիւէն եռապատիկ աւելի ընտրողաց ցուցակ մըն ալ կը պատրաստէ, եւ այն ալ կախել կուտայ Խորհրդարանին մէջ: Սակայն ընտրողը ամենեւին պարտաւորեալ չեն ընտրելեաց ցուցակին հետեւելու:

Կարծեմ քառական են այս յօդուածները եւ հատուածները, յստակ գաղափար կազմել տալու մեր սահմանադրականութեան սրակին ու աստիճանին վրայ:

Նախ՝ որ ընտրող ըլլալու համար 75 դրշ. տարեկան տուրքի սակ մը կը սահմանուի որ կը հակասէ 90րդ յօդուածի ոգիին, եւ չնորհիւ այս սակին՝ բնտրական իրաւունքը կը դառնայ ո՛չ թէ համաժողովրդային՝ այլ դասակարգային:

Երկրորդ՝ ընտրող ըլլալու համար կը դրուի անձնական արժանիքի սակ մը՝ որ որ անիմաստ է: Ի՞նչ կը նշանակէ արքունի դիւաններու, ատրութեան ուրիշ պաշտօններու մէջ գտնուելով, վկայեալ բժիշկ, օգտակար գրիւտու հեղինակ, ուսուցիչ ըլլալով ընտրելու իրաւունքին տիրանալ: Ատոնք ուրեմն 75 դրշ. տուրք վճարելու սակէն ազատ պիտի ըլլան: Առատ ուճիկներով պետական պաշտօններու անցնիլը, վկայեալ բժիշկ, այսինքն ազատ մասնագիտութեամբ նիւթական ղիբք շինելու ասպարէզին մէջ գտնուիլը իրաւունք պիտի տայ ազգային տուրքէն, 75 դրշ. վճարելու պարտականութենէն ազատ ըլլալու: Եթէ այս չէ նպատակը, ինչ

չո՛ւ առանձինն յիշել այդ յատկութիւնները, իրբեւ տուրքէն անկախ պայման: Ո՞վ պիտի որոշէ հեղինակներու արտադրած գորքերուն օգտակարութիւնը, որպէս զի հեղինակը կարենայ վայելել անձնական արժանիքով ընտրող ըլլալու իրաւունքը:

Դիտելի է որ 1860ի բնագրին մէջ նիւթական կամ անձնական արժանիքի սակ կամ պայման չկայ ընտրողի իրաւունք վայելելու համար: Միակ սակը իրաւունքէ զրկող դատապարտութիւններ կրած եւ տուրք վճարելու կարողութիւն ունենալով հանդերձ մերժած չըլլալն է: Իսկ 1869ի երկրորդ վերաքննութեան նախագծին մէջ ընտրութեան իրաւունքը արուած է միայն Թաղական Խորհուրդներուն եւ Գաւառ ժողովներուն:

Սա արդէն ապացոյց է թէ մտքերը ի՞նչպէս աստիճանաբար դէպի ետ են հակեր:

Երբորդ՝ ընտրելիութեան իբր պայման կը պարտադրուի Պոլսէն ընտրել անպատճառ եւ զոնե՛ հօթը աստիճանաւոր, այսինքն ո՛չ միայն այնպիսիներ որ պետական ծառայութեան մէջ են, այլ եւ աստիճան ունին:

Չորրորդ՝ ընտրելիութեան պայման կը դրուի նաեւ — թէ եւ նիւթական սակ չէ յիշուած — տէրութեան օրէնքներուն տեղեակ եւ ազգային գործերու հմուտ ըլլալ: Ո՞վ պիտի որոշէ հմտութիւնը, Ո՞րն է այդ կարողութեան աստիճանաչափը:

Հինգերորդ՝ մինչ 37րդ յօդուածը «գաւառներէն դալիք երեսփոխան» կ'ըսէ. 70րդ յօդուածը կը բացատրէ թէ «հարկ չէ՛ ընտրող թաղին կամ գաւառին բնակիչը ըլլալ, բաւական է Պոլսի մէջ բնակիլ»: Երկու յօդուածներու տրամադրութիւնները կը հակասեն իրարու, 70րդը ջնջելով 37րդը, կը հարկադրէ Պոլսի բնակիչ ըլլալ:

Սյրպէս ալ եղած է: Միշտ ընտրուած են Պոլիս բնակողներ, եւ բացառութիւններ են զիրենք ընտրող գաւառի կեանքին տեղեակ երեսփոխանները: Գաւառի ընտրութիւններու մէջ դեր են ունեցած այս կամ այն փայլուն անունը, յանձնարարութիւնները եւ յաճախ Պատրիարքարանի

կողմէ ներկայացուած ըլլալը, որով գաւառի ձայնը անուակաւն է մնացած եւ իրականապէս Պոլիսը տուեր է 100 աշխարհական պատգամաւոր:

Վեցերորդ՝ ընտրելի արժանիքի համար պարտադրուած է ազգասիրութիւնը, ուղղութիւնը (ուղղամտութիւն ըսել կ'ուզեն), արդարախոհութիւնը, ընտրողներու յարգն ու համարումը:

Ի՞նչ ուսուցիկ, սիրուն բռներ: Մեր մէջ ինչքան աման ծախուած է ազգասիրութիւնը: Ազգային անհատի համար ի՞նչ կը նշանակէ ազգասէր ըլլալ: Եւ մի՞թէ անազգասիրութիւնը սովորական յատկանիշն է հայ անհատին՝ որպէս զի փնտռուին բացառութիւն կազմող ազգասէրները: Որո՞ւ կարելի պիտի ըլլայ ըսել թէ զուն ազգասէր չես, ուղղամիտ կամ արդարախոհ չե՛ս:

Ազգասիրութիւն, ուղղամտութիւն, արդարախոհութիւն բռները՝ իւրաքանչիւրի ըմբռնած ձևով գաղափարներ են, եւ ո՛չ թէ մեր, սահմանադրականներու հասկցած ծրագրային, աշխարհահայեացքի յայտարարներ:

Հակասահմանադրականն ալ, յետադիմականն ալ, կղերամիտն ալ եւ այնքան կոիւններով տապալուած ամիրայականութիւնն ալ, իրենց ըմբռնումներով իրենք զիրենք կը համարեն ազգասէր, ուղղամիտ եւ արդարախոհ:

Եօթերորդ՝ Ընտրողական ժողովները կը կազմուին Թաղական Խորհուրդներէն, այսինքն իշխանութեան տէր, գործադիր մարմնի ներկայացուցիչներով: Ու թէ եւ Թաղ Խորհուրդները իրենց գործակից կ'ունենան վեց թաղեցիներ ալ, բայց ատոնք ալ իրենք կ'ընտրեն, անչուշտ իրենց համախոհներէն:

Կը նշանակէ թէ գործադիր իշխանութիւնը ի՞նքը կը վարէ ընտրութիւնները, իր ազդեցութեան կ'ենթարկէ գաւառը, ինչ որ երբեք չի կրնար հաշտուիլ սահմանադրական սկզբունքներու հետ: Ընտրութիւնները հնարաւորութեան չափով ազատ ըլլալու, ազդեցութեան չենթարկուելու, ընտրողներու ազատ կամքին արտայայտութիւնը դառնալու հա-

մար, սահմանադրական պայմանն է իշխանութեան չէզոքութիւնը՝ որ կը բացակայի մեր մէջ, եւ մանաւանդ ի պաշտօնէ կը ներկայացուին թեկնածուները:

Թէեւ կ'ըսուի որ ընտրողները օգտաւ են պաշտօնական թեկնածուներու ցանկէն դուրս քուէ տալու. բայց այդ աղաւտութիւնը անուանական է այն տեղ՝ ուր իշխանութիւնը իր ազդեցութիւնը կը գործածէ ընտրողներու վրայ ներելի եւ աններելի միջոցներով:

Ութերորդ՝ ընտրական շրջանակներու բաշխումը, այնքան անարդար է կատարուած որ գաւառի մասնակցութիւնը անուանական կը մնայ:

Իններորդ՝ Պոլսի հոգեւորականութեան իրաւունք կը տրուի՝ իբրեւ ռւրոյն դաս, քսան պատգամաւոր ընտրելու, որ բացարձակապէս հակառակ է նոյն խիստ հայ եկեղեցական օրէնքներուն ու արդարութեան տարրական հասկացողութեան:

Ինչո՞ւ այս ատանձնաչնորհը մասնաւորապէս Պոլսոյ հոգեւորականութեան եւ անհասարակ հոգեւորական դասուն համար:

Հայ եկեղեցին հիմնական սկզբունք է ընդունած, նոյն խիստ եկեղեցիի պաշտօնէութեան համար, առաջին աստիճաններէն մինչեւ բարձրագոյնը. զպիւրէն, սարկաւազէն մինչեւ կաթողիկոսը ժողովրդային ընտրութիւնը, հաւանութիւնը: Հետեւաբար մշակոյթի կեանքին համար ա՛յլ աւելի անհրաժեշտ է հոգեւորական ներկայացուցչութիւնն ալ ենթարկել ժողովուրդի ընտրութեան ու հաւանութեան: Այս կը պահանջեն տարրական բանականութիւնը, դատողութիւնը: Հայկական ո՞ր աւանդութեան, իրաւական ո՞ր սկզբունքին կրթնելով ներմուծեր են այս բացառիկ ատանձնաչնորհը:

Ինչ տարակոյտ որ արդարացնող պատճառ կամ պատասխան չկայ:

Սա հետեւանք է շահնական, կաթողիկ կրթութեան, ազդեցութեան՝ որուն մուտքը պարզեցինք պատմականօրէն:

Հայ հոգեւորականութեան գրաւած այս անարդար եւ հակազգային դիրքը հետեւանք է մէկ կողմէն պետական

քաջախրուովն եւ միւս կողմէ յունական կղերի վայելած դիրքին, եւ անհասարակ հոգեւորականութեան՝ տիրելու, իշխելու աշխարհիկ, փառասիրական ձգտումներուն:

Եւ դեռ չի շեղուի ամբողջ Թուրքիոյ հոգեւորականութեան հանդէպ՝ Կ. Պոլսի հայ հոգեւորականութեան վայելած բացառիկ իրաւունքի անարդարութիւնը:

Այս բոլոր թերութիւնները քննադատելով, նպատակ չունիմ դատաւարտել օրէնքին հեղինակները: Անոնց հանդէպ միայն յարգանք, պատկառանք եւ հիացում ունիմ: Ամէն երեւոյթ պէտք է դատել իր ժամանակի պայմաններուն եւ պատճառներուն համեմատ: Արդարութեան պարտականութիւն է խոստովանիլ որ, այդ թերութիւնները հաւանականաբար եղած են դիտակցաբար, բայց ակամայ:

Եթէ կային պատճառներ, — եւ անոնց պատմութիւնը կամ ընդհանուր տեսութիւնը ներկայացուցինք արդէն, — որ կը ստիպէին հաստատել օրէնքը, պէտք չէ մոռնալ որ ուրիշ պատճառներ ալ վիժել կուտային, արգելքներու կ'ենթարկէին օրէնքին հաստատութիւնն ու կիրառութիւնը: Պատճառներ ու զօրաւոր արգելքներ՝ որոնք գլխաւորաբար կը բխէին մեր ազգային կեանքէն, տիրող հոգեւորական ու աշխարհական տարրերէն, մեր ազգային նկարագրէն, ատանձնայատկութիւններէն: Իսկ այս բոլորին դէմ կը ձակատէին միայն բուռ մը մտաւորականներ, որոնք յաճախ կը հարկադրուէին զիջումներ ընել, իրաւախոհութիւններ ընդունիլ:

Այն շրջանի վերածնութեան ռահվիրաներու մտաւորական խմբակը կամ ցրուած էր պետական պաշտօնատուներու մէջ եւ կամ վկայուած բժիշկ էր, ինչպէս Սէրվիչէն, Ռուսինեան, Ասլանեան, Ֆէրուհիսան, խմբագիր՝ ինչպէս Իւթիւճեան, Սվաճեան, ուստի օրէնքի խմբագիրներուն, պայքարի խմբակին համար մասնաւոր պահանջ էր որ մտաւորականութիւնը իր անձնական արժանիքով իրաւունք ունենայ ընտրուելու: Օրէնքի խմբագիրներուն համար՝ օրէնքի մէջ իրենց դասին յատուկ այդ տրամադրութիւնները մտնելը՝ կ'ապահովէր սահմանադրական կեանքի պաշտպաններուն ուժը: Որով-

հետեւ ատոնք սակաւթիւ էին, երբ պաշտօնեայ, բժիշկ, հեղինակ կ'ըսուէր, կը հասկցուէր թէ ովքե՞ր պիտի ըլլան:

Դեռ գոյութիւն չունէին կազմակերպուած, գիտակցութեան, զարգացման հասած աշխարհահայեացքներ ու բաժանումներ: Ուղղութեան միակ առանցքը եւ բաժանումը՝ այն ժամանակ ըմբռնուած չափով, սահմանադրական վարչութեան կուսակից կամ հակառակորդ ըլլալն էր: Ուստի եւ օրէնքն ալ նոյն մտայնութեամբ է խմբադրուած:

Բայց օրէնքը միայն այդ օրերուն համար չէր խմբադրուեր: Այդ շրջանի հակասահմանադրականներու հանդէպ ախտայ զիջումները, իրաւախօսութիւնները իրենց ազդեցութիւնը պիտի ունենային ե՛ւ յետագային վրայ, ինչպէս որ եղաւ: Հաւանաբար բանվիրաները իրենց յոյսը դրած էին մտքերու առաջադիմութիւնով, աւելի նպաստաւոր պայմաններու տակ վերաքննութեամբ թերութիւնները լրացնելու, ուղղելու վրայ: Դժբաղդաբար կեանքը հակառակը ապացուցուց:

Եւ օրէնքն ու սահմանադրական կոչուած ներքին մշակոյթի կեանքը մնաց ամուլ, մանաւանդ երբ բանվիրաներու սերունդը հեռզննաէ քաշուեցաւ ասպարէզէն:

Զ — Ա.ԶԳ.Ա.ՅԵՆՆԵ ՏՈՒՐԳ ԵՒ ՊԵՏԱԿ:

Կեանքը ունի իր նիւթական պահանջները, առանց որոնց վաճառուած է: Ինչպէս անհատական՝ նոյնպէս եւ հաւաքական, հանրային կեանքը իր զարգացումը կը ստանայ նիւթական միջոցներու համեմատութեամբ եւ ապահովութեամբ: Զրկել նիւթական միջոցներէ՝ կը նշանակէ զրկել ապրելու հնարաւորութիւնէն: Նոյն նշանակութիւնը ունի նաեւ անտեսութիւնը: Երբ ունինք նիւթական միջոցներ՝ բայց չենք անտեսներ, փոխանակ կեանքի զարգացման պահանջներուն համար զործածելու, կը վատնենք եւ կամ չենք գիտեր թէ

ո՛ր եւ ինչ՞ու կը մսխուին, յասաջ կուգան նոյն հետեւանքները, ինչ որ պիտի տեսնէինք եթէ նիւթական միջոցներէ զուրկ ըլլայինք:

Այսպէս եղած է մեր հանրային կեանքին համար ալ, սահմանադրական շրջանին, աւելի քան կէս դարէ ի վեր:

Կրթական գործը ժամանակի պահանջներուն համապատասխան չափի ու ծաւալի վերածելու, ընդհանուր նախնական կրթութիւն տալու, միջնակարգ կրթութիւնը զարգացնելու, վարժարաններ բանալու, բացուածներու կեանքը ապահովելու, վանքերը ծուլարաններ, անկղանոցներ ըլլալէ դադրեցնելով՝ կողոպուտներէ ազատելու, կրթական վատբաններ զարձնելու, հիւանդանոցներ հիմնելու եւ անոնց գոյութիւնը ապահովելու, արկածեալներուն օգնելու զործը մուրացկանութենէ փրկելու եւ ազնուացնելու համար, անհրաժեշտ է եկեղեցական ու վանական կոչուած ազգային կալուածները ենթարկել արդիւնաւոր անտեսութեան, հիմնել ազգային պարտաւորիչ տուրք, ունենալ մատակարարութիւն, կլեմուտք, հաշիւ, ըլլալ հաշուետու եւ հաշուատու, նուիրագործել պատասխանատուութիւնը:

Ասոնց ո՛չ մէկը իրագործուեցաւ:

Համաձայն օրէնքի 90րդ յօդուածին՝ —

Ամէն ազգային անհատ՝ որ չափափաս է եւ վաստակի ու շահու աէր, պարտական է տրօք մասնակից ըլլալ ազգային ծախուց:

Այս տուրքը տարեկան է, եւ բաշխման հիմք կը բըռնուի իւրաքանչիւր անհատի կարողութիւնը:

Նոյնպէս համաձայն 91րդ յօդուածին՝ —

Ազգային տուրքը երկու տեսակ է. մէկը ընդհանուր որ ընդհանուր ծախուց յտակացեալ է, եւ կը հաւաքուի Պատրիարքարանի կողմէն, ազգային կեդրոնական Սնտուկին համար, եւ միւսը մասնաւոր՝ որ իւրաքանչիւր Թաղի մասնաւոր ծախուց յտակացեալ է, եւ կը հաւաքուի Թաղական Խորհրդոց կողմէն, Թաղական Սնտուկներուն համար:

Բայց, ինչպէս զխօսել տուինք, օրէնքի հայերէն թարգմանութեան մէջ գործածուած տուրք բառը թուրքերէն բնագրին հաւատարիմ թարգմանութիւնը չէ՛: Այն տեղ ըսուած է իսկէ: Թէև «եսար ու ֆիւսպ սահիպի պուշուրնան ֆեափփեի եփրասը միլլէք մեսարիփը միլլիյե քեսլիյեիսիսե միւշարեֆեթե մեհպուր սը» խմբագրական ոճը իսկէ՝ հանգանակութիւն, նուէր իմաստով բառին մինչև տուրքի աստիճան պարտաւորիչ ըլլալը կը բացատրէ, բայց եւ այնպէս կրնայ վիճելի ըլլալ մեր բարբերուն մէջ:

Մինչ 90րդ յօդուածով բաշխման հիմ ընդունուած է իւրաքանչիւր անհատի նիւթական կարողութիւնը, 65րդ յօդուածով ընտրողական իրաւունք կը տրուի միայն առնուազն 75 դրշ. վճարողին:

Կայ եւ 93րդ յօդուածը, որ կը արամադրէ ընդհանուր տուրքի գաւառին վիճակուած մասի բաշխման ու հաւաքման եղանակը որոշելու Ընդհանուր Ժողովով եւ գործադրելու Բ. Դրան հաճութեամբը: Հետեւաբար, ազգային տուրքը իւրապէս ո՛չ թէ երկու՝ այլ երեք տեսակ է.— ընդհանուր կեդրոնական, գաւառային կեդրոնական եւ քաղաքին, կամ ուրիշ բառերով.— կեդրոնական, վիճակային եւ թեմական:

Փաստը այն է որ ոչ Կ. Պոլսի մէջ ընդհանուր եւ մասնաւոր տուրքի եւ բաշխման եղանակ է որոշուած, եւ ո՛չ գաւառի համար, ո՛չ ալ Բ. Դրան զիմուժ եղած է գործադրութեան համար:

61րդ յօդուածը, որ կը դժէ Ընդհ. Ժողովի իրաւասութեանց սահմանները, առաջնակարգ տեղ կուտայ կարեւոր պահանջի մը,— «Վարչութեան երկամաս ընթացքին տեղեկագիրը մտիկ ընել», այսինքն երկամաս չըջանք լրացնող եւ պաշտօնէ դադարած վարչութեան հաշուետուութիւնը, համարատուութիւնը ստանալ, «Ելմտական պաշտօնակալաց ձեռք ժողովուած եւ ծախս եղած գումարներուն ընդհանուր հաշիւը տեսնել եւ ըննել», այսինքն ելքի հաշիւները քննելով՝ տուրքի թէ նախահաշուի, պիւտճէի սահմանին մէջ եւ իրենց նպատակին ծախսուած են, ի հարկին պատասխանատուութեան ենթարկելով, «յետագայ երկու տարուան մէջ ազգային տուրքը ինչպէս տնօրինուելիքը սահմանել», այսինքն կազմել պիւտճէ, յաջորդ երկու տարիներու ելուժմուտքին նախահաշիւը եւ անոր համեմատ արտօնել վարչութիւնը գանձելու եւ ծախսելու:

Երբէ՛ք օրէնքի այդ սահմաններուն մէջ ո՛չ պիւտճէ կազմուած է, ո՛չ գործադրուած եւ ո՛չ ալ գործադրութիւնը կոնտրոլի ենթարկուած կամ հաշուետուութեամբ քննուած:

Ընդհանուր Ժողովը, որ համաձայն 61րդ յօդուածի, իր սովորական նիստերը պիտի գումարէր երկու տարին մէկ անգամ, Ապրիլէն սկսած երկու ամիս, ունեցաւ տեւական նիստեր, առանց սակայն էպէան հարցերով, իր հիմնական պարտականութիւններով զբաղելու:

Անվերջ վէճեր, երկպառակութիւններ, օրակարգեր, էնդրիկներ, փալլուն, օգային ծրագիրներ ու առաջարկներ, քննադատութիւններ, բայց երբէ՛ք գործնական աշխատանք ու արգիւնք:

Սահմանադրական կեանքի մէջ, սահմանադրական պետութիւններու մէջ ժողովուրդի կողմէ միապետական, արիւղ ուժի եւ իշխանութեան գէժ իր ներկայացուցիչներուն՝ խորհրդարանի միջոցով գործադրուած ամէնէն ուժեղ հակալիւրդ պիւտճէն է: Սահմանադրականութեան էական պայմանն է որ առանց պիւտճէն պարլամէնտէն քուէարկուելու, այսինքն առանց տուրքերը ժողովուրդի ներկայացուցիչներուն կողմէ որոշուելու, առանց գանձուժը արտօնուելու՝ ինչպէս եւ առանց ըլլալիք ծախքերը որոշուելու եւ ելքը արտօնուելու, իշխանութիւնը իրաւունք չունենար ո՛ր եւ է գանձուժ եւ ծախք ընելու:

Եւ այս շատ բնական է:

Եթէ սահմանադրական կարգը այս հիմնական նպատակին չպիտի ծառայէ, այլ եւս կը դադրի գոյութենէ:

Այդպէս ալ եղած է մեր մէջ, չնայելով որ ընտրուածները ընդհանուր ազգը, Ազգ. Ընդհ. Ժողովը, ազգ. բարձրագոյն հեղինակութիւնը ներկայացնելու կը յաւակնին:

Անպաշտասխանատու ամիրայութեան յաջորդեց անպատասխանատու եփեկսիւրքիւնը եւ ասիական ու եւրոպական խառնուրդով պուրժուան, որոնց գործիքն ու խնկարկուն եղաւ ապագատակարգային, մեծ մասամբ աննկարագիր կամ նկարագրով վատասերած, հոգիով աղքատ, անպէտ մտաւորականութիւն մը:

Այդ է պատճառը որ դեռ ներկայ անկումի շրջանին չհասած, 1895-96ի ընդհանուր սարսափներէն՝ կոտորածներէն ալ առաջ, երբ տակաւին չէր անհետացած ռազմիրաներու սերունդը, Սէրվիչէն էֆէնտին կը բացագանչէր դառնութեամբ.

— Մեկ սապաղեցիկ աւիրաշորիւնը, դուք ալ պարտաւոր եք եփեկնաբանը սապաղել:

Այդ բացագանչութեան օրերուն՝ Սէրվիչէն չէր կրնար երեւակայել որ յաջորդ սերունդի մտաւորականութեան մէկ կարեւոր մասը աւելի վար աստիճանի վրայ պիտի գտնուի, քան իր ժամանակի էֆէնտիութիւնը...

Սամանազարական ժողովուրդներու մէջ՝ եթէ վարչութիւնը, գործադիր իշխանութիւնը ներկայացուցչական ժողովի կոնարոյին է ենթարկուած, այդ ժողովն ալ իր կարգին ենթակայ է զինքը ընտրողներու՝ ժողովուրդի կոնարոյին, անոր դատաստանին:

Այս կոնարոյը կը կատարուի հակառակ կարծիք ըսուած ուժին միջոցով, որ կը գոյանայ մամուլի, կուսակցական պայքարներու շնորհիւ:

Իսկ մեր մէջ մամուլը՝ բացառութիւնները մէկ կողմ աննելով, զուրկ իր կոչումի պահանջէն, նիւթական անձուկ հաշիւներէ առաջնորդուած, չունենալով որոշ դաւանանք կամ աշխարհայեացք, Չերմաշափի նման միշտ կ'իջնէ եւ կը բարձրանայ, միշտ կուռքեր կը ստեղծէ եւ կը տապալէ, կը շահագործէ ամբոխային նախապաշարունակները, կը խեղաթիւրէ գէպքերը եւ փաստերը, երբեք լրջօրէն չի զբաղիր կենսական հարցերով եւ ամէնէն նուիրական զգացումներուն եւ խնդիրներուն կը մօտենայ իր սեփական շահերու տեսակէտով:

Այդ պատճառով ալ, մեր մէջ անբոլոր հանրային կարծիք չկայ եւ ընդհ. ժողովը անվրդով ու անպատասխանատու կը շարունակէ իր ամուլ՝ չըսեմ յանցապարտ գոյութիւնը:

Օրէնքին մէջ առանձին տրամադրութիւն մը չկայ ընդհ. ժողովի պատասխանատուութեան մասին: Միայն 1860ի բնադրին մէջ Դրդ յօդուածի վերջին պարբերութիւնը կ'ըսէ՝ թէ «Ընդհանուր ժողովը բարոյապէս պատասխանատու է ազգին առջեւ»:

Ընդդէմ կը կազմուի այդ բարոյական պատասխանատուութիւնը, ո՞ւր կը գտնուի, ո՞րն է ազգը եւ ի՞նչ միջոցով պիտի գործադրէ իր իրաւունքը պատասխանատուութեան ենթարկելու մեղադրելին՝ որ միշտ անպատիժ եւ անպատասխանատու կը մնայ:

Օրէնքի 46րդ յօդուածին համաձայն, ունեցանք Տնտեսա-Սորձուրդներ, որոնք «ազգային բոլոր հաստատութեանց ու կալուածներու ընդհանուր տեսչութիւնը կատարելով, անոնց բարեկարգութեան հոգ պիտի տանէին»:

48րդ յօդուածով ունեցանք Վանօրէից Սորձուրդներ՝ որոնք վանքերը պիտի յատկացնէին ազգին բարոյական դարգացմանը. իւրաքանչիւր վանք, կարողութեանը համեմատ պիտի ունենար իր ընծայարանը, թանգարանը, տպարանը եւ հիւանդանոցը:

49րդ յօդուածով ունեցանք Կտակաց Հոգաբարձութիւններ՝ որոնք պիտի հսկէին կտակներու օրինաւոր գործադրութեանը, հաւատարիմ մնալով կտակալատարի նպատակին:

Բայց դեռ այս օր ալ մեր Տնտեսական Սորձուրդները՝ Կեդրոնական թէ Գաւառային, չունին ազգային ստացուածքներու կանոնաւոր ցանկ, կալուածադիր, արձանագրութիւն Հազուադէպ է որ գնումներ ու վաճառումներ կատարուին «Տնտեսական Սորձուրդի գիտութեամբ, Գաղաքական Ժողովի հաճութեամբ եւ Պատրիարքի հաստատութեամբ»:

Հազուադէպ է որ կալուածական չինութիւններ եւ վերանորոգումներ կատարուին Տնտեսական Սորձուրդի գիտութեամբ եւ Գաղաքական Ժողովի հաւանութեամբ:

Դեռ մինչեւ այսօր Վանօրէից Սորձուրդը չունի վանքերու լրիւ ցուցակը, չգիտէ իւրաքանչիւր վանքի անշարժ ու շարժուն ստացուածքը, տարեկան եկամուտն ու ծախքը:

Ո՛չ միայն վանքերը չունին ընծայարան, թանգարան, տպարան եւ հիւանդանոց՝ այլ եւ եղածները գրուած, քանդուած են:

Դեռ մինչեւ այս օր ալ Կտակաց Հոգաբարձութիւնը որոշ չի գիտեր թէ ազգային քանի՛ կտակներ կան: Յանցաւ արձանագրութիւններ միայն ունի եւ անձանօթ է կտակներու

որակին ալ, քանակին ալ: Չի գիտեր թէ բազմաթիւ կտակներու դումարները, կալուածները ո՛ւր են մնացած, ինչպէս են գործածուած, չգիտէ կորուսան ու շահագործումը:

Ազգային կալուածներ ու կտակներ ունինք, որոնց արժէքը անկասկած միլիոններու կը հասնի եւ սակայն մեր կրթական հաստատութիւնները նիւթական անձուկ վիճակի մէջ են ու միշտ մտերացիկ:

Կենդանի պատկեր,— ահա երուսաղէմը՝ ուր աւազակներու խուժք մը կ'ապրի ու կը կողոպտէ եւ մշտապէս 20 — 30 հազար ոսկի պարտք մը փաթթած է ազգի վըրն:

Ազգային օրէնքի հաստատութիւնէն ի վեր ո՛չ միայն ազգային հիմնարկութիւնները նոր բարեկարգութիւն չեն ստացած, ո՛չ միայն անտեսութիւն, հաշուետուութիւն չէ մշտցուած, այլ եւ եթէ հնարաւոր ըլլար վիճակագրութիւն կազմել՝ պիտի տեսնուէր որ աւելի շատ մնխուժ, ղեղձուժ, կողոպուտ եւ թալան է տեղի ունեցած:

ԺԹ՝ դարու նախասահմանադրական շրջանի սերունդը մեծագործութիւններ է կատարած, բայց յաջորդ սերունդը ո՛չ միայն ժառանգութիւնը չէ՝ օգտաւորած, այլ եւ անոր աւանդապահն անգամ չէ՛ եղած:

Աղղը անցեր է աղէտներու շրջան մը, որ իր դառն հետեւանքներն է ունեցած. չլայրենի վոճմակներ կողոպտած ու բռնագրաւած են ազգային սեփականութիւնները, հարստութիւնները, բայց մեր հոգեւորականութեան ու անոնց շահակիցներուն գործած կողոպուտները աւելի մեծ անդ կը գրաւեն:

Չեմ յիշեր Դատաստանական, Ուսումնական Խորհուրդներու, Հոգաբարձութիւններու, Թաղական Խորհուրդներու անձարակութիւնները, կամայականութիւնները:

Ամբողջ Թուրքիոյ Կեդրոնական Տնտեսական Խորհուրդը չունի իր կոչումին գիտակցութիւնը. խզճահարութիւնը: Այդ Խորհուրդներէն մէկն էր որ, հետեւելով կոստրածներու շրջանի, Օրմանեանական աւանդութեան, Պատրիարքարանին եկամուտ հայթայթելու համար, առանց վարչութեան գիտութեան, առանց Ազգ. Ժողովի օրոշման ինքնազդու թուով, տասանորդ գանձեց Կիլիկիան աղէտի եւ ուրիշ արկածեալներու նպատի դումարներէն:

Տասանորդ, բաժին գանձել արեան գինէն...:

Եւ այս՝ 1908ին, պետական Սահմանադրութեան վերայ յատարարութիւնէն յետոյ, օրէնքի աղտոյ կիրառման օրերուն:

Ամբողջ Թուրքիոյ Կեդր. Տնտեսական Խորհուրդը իր կոչումին գիտակցութիւնը չունենալով, պիւտեմներ կը կազմէ միայն Պատրիարքարանի անձուկ շրջափակին համար: Ամբողջ թաղեր եւ դաւառներ անկապ ու աններգաշնակ...:

Եւ այդ խեղճուկ պիւտեմներն անգամ, որոնք ընդհանրապէս արդիւնք են արիտութեան կամ չկամութեան, նոյն իսկ յետին նպատակներու, եթէ երբէք ընդհ. Ժողովէն վաւերացուելու քաղցին արժանանան, այդ կը պատահի այն ժամանակ՝ երբ արդէն տարին անցեր է եւ Տնտեսական Խորհուրդը կամ ելեւմտից Հոգաբարձութիւնը գանձեր ու ծախսեր են, համաձայն իրենց հայեցողութեան:

Եւ այս ամէնը ի՞նչու համար:

Որովհետեւ օրէնքը թերութիւններ չա՞տ ունի:

Ո՛չ, միակ պատասխանատուն համարել օրէնքին թերութիւնը, — պիտի ըլլար միակողմանի եւ չափազանց մեծ անարդարութիւն:

Օրէնքի թերութիւնները մեծ մասով կարելի էր լրացնել — առանց օրէնքի բացարձակ արամադրութիւններուն ու ոգին հակասելու, — ներքին կանոնադրութիւններով ու հրահանգներով:

Այդպիսի փորձ մը եղաւ 1908—9 շրջանին, երբ Գարաբան Վարչութեան օրով Պատրիարքարանի վերակազմութեան, Երուսաղէմի եւ Վանքերու կանոնադրերու երեք ծրագիրներ, որոնք հաստատուած էին Վարչութիւնէն, ենթարկուեցան ընդհ. Ժողովին, փոշիներու մէջ թաղուելու համար: Այդ ծրագիրները պիտի հաստատէին գործնական սխտէժ, կարգ եւ պատասխանատուութիւն, եւ ճիշտ այդ պատճառով մոռացութեան արուեցան:

Եւ արդէն կեանքի բարեշրջումը առհասարակ ո՛չ թէ օրէնքներէն կը բղխի, այլ օրէնքը բարեշրջութիւնէն, երբ կեանքի մէկ իրականութիւնը կը նուիրագործուի օրէնսդրական ճանապարհով:

Չարիքի իսկական պատճառը ուրեմն, պէտք է վնասել

նկարագիրներու, բարբերու, փրոզ հոգեբանութեան մէջ:

Ուրիշ պատճառ մըն ալ թերեւս Բիւզանդիոնն է, ապա-
կանութեան այդ քաղաքը: Տիրապետողները փոխուեր, կայս-
րութիւններ իրարու յաջորդեր են, բայց քաղաքը իր բարբե-
րով մնացեր է միշտ նոյնը: Կարծէք զլուս մըն է այդ, ու-
րուն ջիղերն ու ուղեղը իրանին հետ միացած չեն:

Եւ ի՞նչ ղեկավար դեր կրնար ունենալ այդ մայրաքա-
ղաքը, որ հայ ժողովուրդին համար զաղթավայր մըն է
միայն:

Ամէն բոյս, ամէն կենդանի իր զարգացման նպատակ
կլիման, աշխարհագրական միջավայրը, շրջապատող պայման-
ներն ունի: Այդպէս եւ ամէն ժողովուրդը Հայ լեզուն, հայ
գրականութիւնը իր հայրենի երկրին մէջ միայն կրնայ սնունդ
ստանալ, զարգանալ: Հայ ժողովուրդին ցաւերը իր իսկ մի-
ջավայրին մէջ միայն կարելի էր տեսնել ու զգալ: Հայ գու-
սանը հայրենի աւերակներուն մէջ միայն կրնար հնչեցնել իր
սրտամորմոք լարերը: Այն տեղ է որ սրտերը ընդունակ պիտի
ըլլային արձագանդելու կեանք, լո՛յս խնդրող հառաչներն ու
պաղատանքները:

Մեզի համար ի՞նչ էր նշանակութիւնը Պոլսական
Պատրիարքարանին: Բողոքատեցէք Կովկասեան գրականու-
թեան, գրական լեզուն ողին ու շեշտը Պոլսականի հետ:
Բաղդատեցէք Արարատեան աշխարհի, Կովկասի գրական,
պատմական, հնախօսական, կրթական եւ ուրիշ ճիւղերուն
ուսումնասիրութեան նիւթերն ու խորութիւնը արեւմտեա-
նին հետ:

Ինչէ՞ն յառաջ կուգայ այդ տարբերութիւնը: Ինչէ՞ն է որ
մինչ այնտեղ բանաստեղծի ու աշուղի երգերը սրաէն եւ
հոգիէն կը հեծնն ու կը մռնչեն, Պոլսականը չպարուած կնոջ
արուեստական զեղեցկութեան ապաւորութիւնը կը գործէ:

Որովհետեւ այն տեղ ուղղակի հայրենի հողէն, ջուրէն,
ամպերէն ու հովերէն, յիշատակներէն ու աւերակներէն,
ուխտէն ու ուխտավայրէն: շէնէն ու շինականէն, կեանքէն
կը ներշնչուին: Ատոնք են խորհող ու զործող մաքերու աւ-
տողութեան առարկաները:

Ի՞նչ բանի պիտի ծառայէր Պոլսական Պատրիարքու-
թիւնը:

Նստիլ գաղթավայրին մէջ եւ բնագաւառի կեանքին ղե-
կավորը դառնալ:

Ո՞ր ժողովուրդին մէջ տեսնուած է այդ անբնական հա-
կումը:

Յոյներուն Բայց անոնց համար Պոլիսը սոսկ գաղթավայր
չէ՛:

Ահա՛ թէ Յովակիմ եպիսկոպոսներու փառասիրութիւնը
ի՞նչ ժառանգութիւններ ձգեց մեզի:

Է. — Ա. Զ. Գ.

Պատրիարքութեան եւ ազգային օրէնքի ծագման ու զար-
գացման պատմութեան քննադրման, կարծեմ՝ ապացուցի թէ
տեղի ունեցած պայքարներու էական բովանդակութիւնը,
ատաճնորդող հիմնական գիծն էր հայութիւնը կրօնական հա-
մայնքի գրութենէն ազատելով, անոր մէջ զարգացնել անհա-
տականութեան գիտակցութիւնը եւ մշակոյթի կեանքը:

Ինձի կը թուի թէ այդ ոգիով է որ օրէնքի գրիթէ իւ-
րաքանչիւր սողին մէջ, լեզուական կանոններու պահանջով,
տեղի եւ անտեղի կը կրկնուի Ա.Զ.Գ.

Եւ մենք յաւակնութիւնն ունինք Գուժ-Գափուի Պատ-
րիարքարանը համարել թուրքիոյ Հայերու կեդրոնը, Կեդր-
վարչութիւնը:

Այս միտքը աւելի շեշտուած է օրէնքի 1869ի վերաբըն-
նութեան նախագծի Ա. յօդուածով եւ ազգ վերատուութեան
տակ—«Հայ ազգը թուրքիոյ մեջ օսմանցի Հայերու կողմէ
ընտեալ ընդհանուր ժողովով մը կը ներկայանայ, գլուխն
ունենալով Պոչի Պատրիարքը նոյն իսկ ժողովին ընտեալ
եւ կայս. հրովարտակով հաստատուի:»

Եւ սակայն ինքնախաբէութիւն է այդ:

Որովհետեւ Քոււմ-Քափուի Պատրիարքարանը Թուրքիոյ ամբողջ հայութեան կեդրոնը չէ՛:

Եթէ մենք մեզ չենք համարեր պարզ կրօնական համայնք մը, եթէ կ'ըմբռնենք մեր հաւաքական անհատականութիւնը իբր ազգ, չե՞նք ընդունիր որ կաթոլիկ Հայերը, բողոքական Հայերը, Հայ-Հռոմէները եւ դեռ չգիտեմ ո՞ր դաւանութեան պատկանող, նոյն իսկ մանմետականացած Հայերն ալ Հայ են, Թուրքիոյ հայութեան մէկ մասն են, ուրեմն եւ հայ անհատականութեան, հայ ազգի անդամներն են:

Եւ քրիստոնէայ այլադաւան Հայերէն իւրաքանչիւր մասն ալ ունի իր յատուկ վարչութիւնը, պատրիարքարանը, կաթողիկոսարանը, ազգապետարանը:

Կա՞յ տարակոյս որ անոնք ալ Հայ են:

Կա՞յ տարակոյս որ Քոււմ-Քափուի Պատրիարքարանը Թուրքիոյ բոլոր Հայերը, ամբողջ հայութիւնը չի՛ ներկայացըներ:

Հապա ինչո՞ւ այս ինքնախարէութիւնը:

Որովհետեւ անոնք կը նկատուին դեռ իբրեւ կրօնական համայնք:

Որովհետեւ ազգ եւ դաւանութիւն՝ կրօնք հոմանիչ ըմբռնելու նախապաշարումէն մենք ալ բոլորովին չենք ազատուած:

Բայց քանի որ օրէնքը մեզ տուած է ազգային անհատականութեան իրաւունքը, ի՞նչ բան կ'արգիլէ մեզ նախապաշարումները բաժնայու:

Ի՞նչ բան կ'արգիլէ որ մշակոյթի վարչութիւնը ըլլայ ըրիւ ազգային:

— Կրօնական խառնուրդը, հոգեւորականութիւնը անխափ:

Բաժնե՛նք, զտե՛նք ուրեմն մշակականը կրօնականէն, եւ կեղեցիէն, դաւանութենէն:

Ո՛վ ի՞նչ կ'ուզէ թող դաւանի. ամէն մարդ իր խղճի ու դաւանութեանը աէրն է, ո՛չ որ միջամտելու իրաւունք ունի:

Բաւական է որքան տուեցինք — «արտաքոյ եկեղեցոյ չի՛ք փրկութիւն» իմաստով պատգամներէ:

Բաւական է ինչքան որ նախապաշարումներով, դաւանական, կրօնական վէճերով, ազգ ու կրօն չփոթելով, հոմանիչ ըմբռնելով ազգը պատառ պատառ եղաւ:

Եւ ե՞րբ է որ Եկեղեցին պահեր, փրկեր է հայութիւնը՝ Պատմութեան բոլոր շրջանները, նոյն իսկ մեր օրերուն, հակառակը կ'ապացուցանեն:

Ո՞ր դաղթավայրին մէջ է որ հայութիւնը չէ անհետացած եւ դեռ մնացորդներն ալ անհետանալու վտանգին չեն ենթարկուած, չնոր՛իւ այդ նախապաշարումին:

Լեհաստանի՞, Ռումանիո՞յ, Հունգարիո՞յ մէջ:

Նոյն իսկ անոնք հայրենի բնագաւառը:

Ճրանսացի ճանապարհորդ եւ արեւելագէտ Թալէրնիէ 1755ին ուսումնասիրութեան համար երեք անգամ կը ճամբորդէ Թուրքիա, եւ կը պատմէ որ այդ թուականներուն Թորքասէն մինչեւ Թարիզ ամբողջ տարածութեան վրայ յիստուն Հայու դեռ մեկ կամ երկու մահմետական միայն կային: Ո՛ւր է այդ ժողովուրդը այժմ. կոտորուեցա՞ւ, համաճարակներով ջնջուեցա՞ւ, գաղթե՞ց. ո՞ւր է փաստը, ապացոյցը:

Արաբը, Ալպանացին, Քիւրտը եւն. փոխելով կրօնը կամ դաւանութիւնը, կը փոխեն ազգութիւնը:

Ո՞ր ազգին մէջ է տեսնուած այդ այլանդակութիւնը: Ինչո՞ւ Հայուն վիճակուած պիտի մնայ այդ բնաջնջող նախապաշարումը:

Գարմանենք այդ չարիքը, օգտուինք օրէնքէն:

Այս աշխատանքի ձեռագիրը արդէն պատրաստ էր՝ երբ կատարուեցաւ Հայ Տառերու գիւտի եւ Հայ Տպագրութեան կրկնակ Յորեկեանի տօնախմբութիւնը: Այդ առիթով, 1913 Հոկտեմբերի 11ը Ուրբաթ օրը, Պոլսի Ազգային Ժողովի հանդիսաւոր նիստին մէջ, տեղի ունեցաւ պատմական շատ նշանաւոր զէպը մը: Ժողովը իբր սկզբունք ընդունեց եւ յայ-

տարարեց թէ Ազգ. Ժողովի դռները բաց պիտի ըլլան բոլոր Հայերու համար, անխտիր կրօնի եւ յարսնուսնուրեան, թէ իւրաքանչիւր յարանուանութեան եւ կրօնի պատկանող հաս- յութիւն պահելով հանդերձ իր կրօնական ինքնավարութիւնը, լիակատար իրաւունք պիտի ունենայ մասնակցելու ազգային մշակոյթի, սանձանագրական կեանքին, ու մարմիններուն ան- գամակցելու, ընտրելի եւ ընտրող ըլլալու :

Ասով Ազգային Ժողովը նուիրագործեց տարիներէ ի վեր մեր պաշտպանած սկզբունքը որ, պէտք է խոստովանիլ, ար- ժանադաւ հայ լուսաւորչական հոգեւորականութեան եւ կա- թողիկոսութեան հաւանութեանն ալ :

Հոչակուած սկզբունքը զեռ իրագործուած չէ: Տեղ տեղ միայն, մասնաւորապէս Երկրի մէջ, (Կարին, Մուշ, Տրապիզոն), զանազան ժողովներու անգամ ընարած են սչ-լուսաւորչական Հայեր: Երեւի միւս հայ յարանուանութեանց մէջ զեռ եւս մտքերու լիակատար բարեշրջութիւն չէ գոյացած, սկզբունքի իրագործման համար նախապաշարունակները տակաւին չեն ջնջուած: Բայց եւ այնպէս, Ազգային Ժողովի որոշումը իր պատմական արժէքն ունի եւ նոր ուժ մըն է գաղափարական սերունդին համար, որպէս զի ազգին անունով պաշտօնապէս ընդունուած սկզբունքը պաշտպանելու եւ իրագործելու հա- մար աւելի ինքնավստահ կերպով հրապարակ նետուի :

Ը. — ԿԻՒԼԿԻՈՅ ԵՒ ԱՂԹԱՍԱՐԻ
ԿԱՅՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Բայց չարիքին մէկ ուրիշ պատկերն ալ կայ: Օրէնքին հաստատուած թուականներուն ողջ էին Կիլի- կիոյ եւ Աղթամարի երկու Կաթողիկոսները: Օրէնքի հեզի- նակներուն, այն ժամանակի սերունդին յայանք էին այդ եր- կու աթոռներուն գոյութիւնը, բայց օրէնքին մէջ՝ բաց է էջմիածնէն, անոնց մասին ոչինչ չէ յիշուած, ո՛չ մէկ արա- մադրութիւն չկայ:

Ինչո՞ւ համար: Մոտացու թեան արդիւնք է:

Երբե՛ք:

Որովհետեւ ատոնք աւելորդ հիմնարկութիւններ էին: Ատոնք Եկեղեցիի հոստատութիւնները չէին, ալ նոյն իսկ Եկեղեցիին հակառակ, հոգեւորականութեան աթոռախնդիր սաղրանքները: Եթէ քաղաքական մեծ փոթորիկներու հետե- ւանքով Կաթողիկոսները ստիպուէր են փախտական թա- փաթիլ, եթէ Կաթողիկոսը տեղ մը օթեւաներ է մինչեւ փո- թորիկի անցնիլը եւ իր աթոռը վերագոտնալը, իշխանախնդիր հոգեւորականութիւնը կա՛մ հետամտեր է կաթողիկոսական ժամանակաւոր բնակավայրին մէջ նոր հակաթոռ հիմնելու եւ կամ կաթողիկոսութիւնը իրարմէ յախշտակելով, պարսիկ Շահերէն գնելով, մէկը միւսին հակառակ եւ միեւնոյն Հայրա- պետութեան համար ինքնագլուխ գահակալ հաչակելու:

1441ին էջմիածնի Կաթողիկոսը Կիլիկիայէն կը վերա- դառնայ էջմիածին, բայց հոգեւորականութիւնը օգտուելով այդ տեղափոխութենէն, իբրեւ անհամաձայն փոխադրու- թեան, կը ստեղծէ Կիլիկեան ուրոյն Կաթողիկոսութիւնը: Հայ Եկեղեցիի պատմութեան հետեւողներուն անմանօթ չեն Ընդ- հանրական Կաթողիկոսութեան եւ հակաթոռներու վէճերը: Հակաթոռներու գոյութիւնը ստեղծած է էջմիածնի Կաթողի- կոսութեան ընդհանրականութեան տիպոսը:

Նպատակ չունիմ ընդհանրականի, հակաթոռներու պատ- մութիւնն ընելու, եւ ո՛չ ալ ընդհանրականի պաշտպանը

կանգնելու: Կրօնքով, եկեղեցիով, աթոռներով չէ որ կը զբաղիմ: Կ'ուզէի միայն հակաթոռներու գոյութիւնը յիշելով, հասնիլ օրէնքի հեղինակներու նպատակին:

Այդ հակաթոռները կը վնասէին ազգային միութեան եւ կը ստեղծէին վարչական շփոթութիւններ:

Ժ.է. գարէն ի վեր Պօլիսը ընդունած էր արդէն էջմիածնի հետ իր միութիւնը, ուստի եւ ի վնաս ընդհանուր միութեան, հակաթոռները կը շարունակէին իրենց գոյութիւնը:

Եւ ո՛չ մէկ քաղաքական պատահականութիւն չէր կըրնար արդարացնել Եկեղեցիի երեք զուխ ունեանալը:

Ուստի եւ նպատակայարմար պիտի համարուէր անշուշտ միութեան վազեմի պայքարը լրացնելու համար, այլ եւս նոր ընտրութիւն չկատարել՝ երբ հակաթոռները թափուր կը մնային, առանց այդ աթոռները ջնջելու խնդիր յարուցանելու: Աթոռները թափուր ձգելով, ջնջումը ժամանակի ընթացքին ինքնիրեն տեղի կ'ունենար: Ահա՛ օրէնքի հեղինակներուն նպատակը:

Այդպէս ալ եղած է Աղթամարի կաթողիկոսութեան համար, թէեւ կաթողիկոսական գաւազանի մարմաջը երբեմն վարակելով այս կամ այն եպիսկոպոսը, Աղթամարի կաթողիկոսական ընտրութեան խնդիր մը կը յուզէ:

Կը վախճանի Կիլիկիոյ Մկրտիչ Կաթողիկոսը, բայց չգիտեմ ի՞նչ ուժէ մղուած, 1890ական թուականներու սերունդը անուշադիր մնալով օրէնքի լուծեան, զիտակցարար կամ անզիտակցարար կը կատարէ նոր ընտրութիւն:

Եւ սակայն պէտք է որ վերջինն ըլլայ այդ:

Օրէնքի 99 յօդուածը կը վերաբերի վերաքննութեան իրաւունքին եւ ձեւին: Այդ յօդուածը չըլլար իսկ, ո՛չ մէկ օրէնք յաւիտենական չէ. բարեշրջութեան, կեանքի պահանջներուն համաձայն՝ իրաւունքները ընդլայնելու եւ ո՛չ թէ աւելի սահմանափակելու թէութեամբ, օրէնքի բարեփոխումը բնական իրաւունք մըն է:

Բնադատական տեսութիւններէն յետոյ, դժուար չէ հետեւնել թէ ազգային օրէնքի ո՞ր մասերն ու կէտերն են արժանի սրբազրութեան, բարեփոխութեան:

Ազգային Ընդհ. Ժողովը ինքնուրոյն օրէնսդիր ժողով չէ: Վերոյիշեալ 99րդ յօդուածը՝ վերաքննութեան համար կազուելիք Յանձնաժողովի ձեւն ու կազմը որոշելէ յետոյ, կ'ըսէ. — «Այս Յանձնաժողովը կը սահմանե հարկաւոր դասուած փոփոխութիւնները, որ Ընդհ. Ժողովը վաւերացնելէ ետքը, Բ. Դրան կը ներկայացուի, եւ Կայս. հրահանքի նախնաս կը գործադրուի:»

Հետեւաբար Ընդհ. Ժողովի վաւերացուած փոփոխութիւնները պարտադիր օրէնքի ուժ ստանալու համար, Բ. Դրան հաւանութեան եւ կայսերական հրամանին կը կարօտին:

Սակայն յիշեալ յօդուածի այդ պարբերութիւնը պէտք ունի լուսարանութեան: Նախ որ, համաձայն հայերէնին՝ կարծես Բ. Դրան ներկայացուելը, Բ. Դրան դերը պիտի կայանայ կայսերական վաւերացման ենթարկելու միջնորդութեան մէջ, մինչդեռ թուրքերէնի մէջ «կը ներկայացուին» բառին տեղ գործածուած է «լէտէլ իսթիզան», որ կը նշանակէ արտօնութիւն խնդրել:

Բնականաբար այդպէս պիտի ըլլար, որովհետեւ նախասահմանադրական շրջանին, մինչեւ Պետական Խորհուրդի հաստատուելը՝ օրէնսդրական կարգն ու ուժը կը ներկայացնէին Յանձնաժողովները, Նախարարական

Խորհուրդը եւ կայսերական իրաւօճեները: Իսկ Պետական Խորհուրդի հաստատութիւնէն յետոյ՝ Պետական Խորհուրդը, նախարարութիւնը եւ կայսերական Իրաւօճեները Ամէն օրէնք Պետական Խորհուրդը պիտի մշակէր կամ քննէր, նախարարութիւնը պիտի վերաքննէր, եւ արուած որոշման համաձայն կայսերական Իրաւօճէի պիտի ենթարկուէր:

Մեր մէջ շատ անգամ Ազգ. Օրէնքի վերաքննութեան պահանջին կամ մշակուած նախադիժերուն ընթացք չէ արուած, այն կասկածանքով որ օրէնքը փոխանակ բարեփոխուելու, կը չարափոխուի:

Ինչպէս բացատրեցինք, պետական լեզուով Պատրիարքարանի օրէնքները «առանձնաշնորհում» նկատուած են եւ այդ թիւրիմացութեամբ՝ պետական կարգ մը շրջանակներու մէջ տրամադրութիւնները շատ ալ բարեացակամ չեն: Ուստի եւ ազգային շրջանակներու մէջ այն մտավախութիւնը կը տիրէ թէ՛ թերեւս վերաքննութեան միջոցաւ պետութիւնը փոխանակ օրէնքին ընդլայնումի, բարեփոխումի առաջարկները հաստատելու, առիթէն օգտուելով՝ սեղմումներ, կըճասումներ կատարէ:

Պետական որոշ շրջանակներու մասին արող այդ կասկածանքի հիմք ունենալով հանդերձ, վերաքննութիւնէն հրաժարիլը եւ օրէնսդրական միջոցներու չզիմելը, զոնէ ինծի համար, բանաւոր չէ:

Այդ մտավախութիւնը մանաւանդ հիմա անտեղի կը գտնեմ, որովհետեւ նախ պետական Սահմանադրութեան հիմնական օրէնքներով ապահովուած են ազգային (Պատրիարքարաններու) օրէնքները: Երկրորդ՝ մեր Ազգ. Օրէնքի յիշեալ յօդուածով վերաքննութիւնն ու բարեփոխութիւնը թոյլատրուած է օրէնքին հիմնական սկզբունքները անփոփոխ պահելու պայմանով: Եւ քերորդ՝ բարեփոխութիւններու կամ փոփոխութիւններու մէջ Ազգին համաձայնութիւնը պայման է: Ազգային ժողովը մեզ յատուկ օրհնադրական ուժի, կարգի մեկ մասը կը կազմէ:

Պետական Սահմանադրութեան վերահաստատումէն յետոյ, յառաջ կուգայ ուրիշ կարեւոր հարց մը:

Համաձայն այդ Սահմանադրութեան՝ օրէնսդիր իշխանութիւնը կը ներկայացնեն Պարլամենտը՝ Պատգամաւորական Ժողովն ու Մերակուտականը, կայսերական Իրաւօճէի թէութեամբ:

Կառավարութիւնը սակայն կրնայ կանոններ հրատարակել, որոնք օրէնքի ուժ չունին, որոնք արտօնուած են օրէնքի հակառակ չըլլալու եւ մանաւանդ օրէնքի վրայ հիմնուելու պայմաններով:

Կանոնները՝ հաստատուելով կառավարութիւնէն, ենթակայ են, համաձայն կառավարական հայեցողութեան, փոփոխուելու կամ ջնջուելու:

Արդ, խնդիր է թէ ազգային օրէնքները օրհնի են թէ կանոն եւ բարեփոխութիւնները ինչ ճանապարհով պիտի կատարուին:

Եթէ օրէնք են, եւ ե՛ն, աչքի առաջ ունենալով որ 99րդ յօդուածի «Բ. Դրան կը ներկայացուի եւ կայսերական հրահանգի հաւեւաս կը գործադրուի» պարբերութիւնը այն ժամանակի օրէնսդրական կարգի պայմանն էր, իսկ այժմ օրէնսդրական կարգը փոփոխուած ըլլալով, վերաքննութեամբ բարեփոխութիւնն ալ օրէնքի ուժ ստանալու համար պէտք է անցնի այժմեայ օրէնսդրական ճանապարհէն, բնականաբար կը հետեւի որ Բ. Դուրը ստիպուած է առաջարկելի բարեփոխութիւնը՝ կայսերական վաւերացման ենթարկելէ առաջ. յանձնել օրէնսդիր իշխանութեան, Պարլամենտին:

Իսկ թէ Պարլամենտը պիտի ընդունի՞ առաջարկուած բարեփոխութիւնները, արդեօք իր օրէնսդրական իրաւունքը չպիտի՞ համարէ յարմար տեսած փոփոխութիւններ մտցնել, այդ փոփոխութիւնները չե՞ն կրնար հակառակը ըլլալ բաղձալի բարեփոխութեանց.— Ատոնք կարեւոր հարցեր են:

Անկասկած որ օրէնսդիր իշխանութիւնը կրնայ մերժել առաջարկուած բարեփոխութեան նախադիժը, կրնայ նաեւ, փոխանակ մերժելու, իր կողմէ փոփոխութիւնները մտցնել, բայց փոփոխութեան իրաւունքը սահմանափակ է, որովհետեւ ինչպէս օրէնքի ուժով ապացուցի, Ազգ. Օրէնքի հիմնական սկզբունքին դէմ փոփոխութիւն արգիլուած է եւ այս ար-

գելքը երաշխաւորուած է պետութեան հիմնական օրէնքով, իսկ առանց սկզբունքին հակասելու տեղի ունենալիք փոփոխութիւններն ալ կախում ունին Ազգ. Ընդհ. Ժողովի հաւանութենէն, քանի որ ԶԳՐԳ յօդուածով նախատեսուած վերաքննիչ յանձնաժողովն ալ մաս կը կազմէ օրէնսդիր հեղինակութեան, այնպէս՝ ինչպէս խորհրդարանական յանձնաժողովները:

Եթէ պատահի որ Պարլամենտի հարկ տեսած մէկ փոփոխութիւնն անընդունելի ըլլայ մեզի, Պարլամենտական առաջարկը արամաքանօրէն կը նկատուի մերժում ազգի առաջարկած բարեփոխութեան, եւ հետեւաբար օրէնքը կը մնայ իր նախկին ուժին մէջ:

Ի այց այնպէս կ'երեւի որ կառավարութիւնը՝ գոնէ իթթիհատականը, տարբեր հայեցակէտ ունի ազգ. օրէնքներու օրինական ուժի մասին:

Յենչով Նիզամնաւեի տառին վրայ, որ այժմ կ'առնուի կանոն իմաստով եւ ազգային օրէնքներն ալ Նիզամնամէ են կոչուած, ան կ'ուզէ՝ առանց քակայն յայտնելու, միայն կանոնի ուժ ընծայել այդ օրէնքներուն եւ բարեփոխութիւններուն ալ ըստ այնմ ընթացք տալով, առանց Պարլամենտէն անցնելու օրէնսդրական կարգին, իր հեղինակութեամբը ենթարկել Կայսերական վաւերացման:

Այդպէս ըրաւ երկու-երեք տարի առաջ, Հրեաներու առաջարկած եւ ընդունուած բարեփոխութեան հարցին մէջ:

Այդպէս կ'ուզէր վարուիլ, երբ կաթոլիկ Հայերը կը ջանային իրենց յատուկ օրէնքի մը վաւերացումը ստանալ:

Տարակոյս չկայ որ առանց Պարլամենտի այդ ճանապարհը կարճ ու դիւրին է, բայց անհաշտելի, որովհետեւ թէեւ կառավարութիւնը քօղի աակէ եւ նրբութեամբ կը գործէ, չըսեր թէ օրէնքը օրէնք չէ, բայց բարեփոխութիւնը կանոններու յատուկ ճանապարհով կասարեղով է ապէս ընդունիլ կուտայ թէ օրէնքը օրէնք չէ, այլ կանոն: Այդ պարագային, անշուշտ նախամեծար է բարեփոխութիւնները զոհել, քան համակերպիլ որ նոյն իսկ թերի օրէնքը՝ օրէնքի ուժը կորսնցնելու վտանգին ենթարկուի:

Միայն թէ՛ այդ պարագան պէտք չէ արգելէ մեզ փորձ մը ընելու:

Կառավարութիւնը չի կրնար հերքել որ մինչեւ օրէնքի ու կանոնի, զանոն ու նիզամ բառերու իմաստները օրէնքով որոշուիլը, օրէնսդրական կարգ սահմանուիլը, թանգիմաթի եւ իսլահաթ Ֆէրմանի չըջանին պետական բազմաթիւ օրէնքներ են հրատարակուած նիզամնաւե յորջորջումով, եւ թէ այն ժամանակներուն նիզամնաւե եւ զանոն իբր հոմանիշ ու անխտիր միեւնոյն իմաստով գործածուած են:

Երբեք նիզամնաւեի, այսինքն կանոնի իմաստով չեն կրնար առնուիլ այն օրէնքները, որոնք նոյն իսկ իբր առանձնաշնորհում են համարուած եւ պետութեան հիմնական օրէնքով երաշխաւորուած:

Կրնան պատահիլ դժբաղդ շրջաններ՝ երբ պետական հարուածով ազգային օրէնքը գործադրութենէ կ'արգելուի, ինչպէս յաճախ տեսանք, բայց երբեք չի ջնջուիր, ետ չառնուիր, ինչպէս եղաւ նոյն իսկ Համիտեան շրջանին, մօտ 12 տարի, 1896-1908, առանց օրէնքը պաշտօնապէս գոյութենէ զազրելու:

Այդպիսի պետական հարուածներ վերաքննութեան ձեռնարկով ու առաջարկով տեղի չեն ունենար, եւ հետեւաբար կը կարծեմ որ առանց ո եւ է երկիւղի կրնանք փորձել, անհրաժեշտ բարեփոխութիւնները կատարելու համար:

Իսկ մինչեւ այդ բարեփոխութիւններու կատարումը, չարք մը թերութիւններ Ազգ. Ընդհ. Ժողովը իր հեղինակութեամբ կրնայ լրացնել կանոնադրութիւններով՝ նախագիծերը ազատելով փոշիներէ:

Եւ արդէն, ինչպէս բացատրած ենք, յաճախ օրէնքները նոր կարգեր եւ իրաւունքներ չէ որ կը հաստատեն, այլ կեանքի մէջ իրականացածը կը նուիրագործեն, ինչպէս եղած է նոյն իսկ Ազգ. Սահմանադրութեան հաստատութիւնը, Հետեւաբար, ազգին կողմէ տեսնուած թերութիւնները նախ՝ ազգին կողմէ լրացուելէ, բարեփոխուելէ, բարքերու մէջ մըտնելէ յետոյ է որ պէտք պիտի ըլլայ օրէնսդրական լիակատար նուիրագործումին դիմելու: Այսպէս եղած է Սահմանադրութեան կարգ մը արամադրութեանց համար, որոնք կեանքի մէջ տարբեր կերպով կ'իրագործուին:

Ժամանակ է որ հայ ժողովուրդը լուսաբանուի, մշակուած ու փոշիներու մէջ թաղուած նախագծերու հրապարա-

կումներովն ու քննադատութիւններովը, եւ իր իրաւունքներուն ու հիմնարկութիւններուն տէրը դառնայ:

Հանրային կարծիքի ուժն է որ պիտի ստիպէ Պոլսի Ազգ. Ընդհ. Ժողովը անդրադառնալ իր կոչումին եւ շինարար աշխատանք կատարել, զոհացում տալ կեանքի պահանջներուն:

Եւ այս է միակ նպատակը ներկայ աշխատութեան:

Ըսի արդէն որ իմ տեսութիւններս չեն հիմնուած որոշ կուսակցութեան մը ծրագիրներուն վրայ:

Ես նկատի եմ ունեցած պատկանած կուսակցութեանս աշխարհաայեացքի այն հանգրուանը, ուր բոլոր ուղղութիւններու պատկանող կուսակցութիւնները — եթէ միայն Սահմանադրութեան, մշակոյթի գէմ չեն, — կրնան եւ պարտին միանալ: Այդ աստիճանը բարձրանալէ յետոյ, երբ արդէն հաւաքական ուժերով կազմակերպուած կ'ըլլայ օրգանական աշխատանքի ընդունակ վարչական մեքենան, այն ժամանակ միայն մենք կրնանք եւ անխուսափելիօրէն պիտի բաժնուինք կրթական, տնտեսական այս կամ այն մեթոտի եւ ուղղութեան մասին: Բայց մինչեւ վարչական մեքենային յարումը, ո՛վ որ բարեխիղճ է, որ զեղծումները պաշտպանելու չի ձգտիր եւ անկեղծօրէն կը բաղձայ ապականութիւններէ մաքրուած տեսնել ազգային հիմնարկութիւնները, մէկ խօսքով, Սահմանադրութեան, մշակոյթի զարգացման բոլոր նախանձախնդիրները՝ կուսակցութիւններն ու խմբակցութիւնները, որոնք զերծ են աղանդամոլութիւններէ եւ յետին մաքրէ, պէտք չէ բաժնուին ազգային վարչական մեքենան վերանորոգելու, լարելու հարցին մէջ:

Իեռ ո՛չ մէկ կուսակցութիւն չէ մշակած իր աշխարհահայեացքէն բխած ծրագիր՝ ազգային մշակոյթի կեանքին համար: Ժամանակ է որ հրապարակ դրուին այդ կարգի հարցեր:

Երբ այդպիսի ծրագիրներ մշակուած ըլլան, այն ատեն բոլոր կուսակցութիւններն ալ վարչական վերակազմութեան մէջ համերաշխ ու համագործակից մնալով հանդերձ՝ ուղղութեան կամ մեթոտի մասին իւրաքանչիւր կուսակցութիւն իր ծրագրին պրօպագանտոր կը կատարէ սահմանադրական ճանապարհով, ու ժողովրդի քուէն կը վճռէ թէ ո՞ր ծրագիրը կը

նախընտրէ, ուստի եւ ընտրուած կուսակցութիւնը կը կոչուի իրագործելու իր ծրագիրը: Այդ պարագային, բնականաբար պայքարը կը ստանայ գաղափարական հանգամանք, կը դառնայ ծրագիրներու շուրջ, եւ ո՛չ թէ անձի, աթոռի ու շահի:

Այս գաղափարական հոսանքն ու կեանքն է որ Դաշնակցութիւնը կը ցանկայ հայ ներքին ինքնավարութեան համար, տալով կենդանի ապացոյցը իր գործելակերպով, իր աշխատանքով:

Դաշնակցութեան Ընդհ. Ժողովները որոշումներ տուած են զէպի ազգ. մշակոյթի հիմնարկութիւնները բռնելիք դիրքի մասին: Բայց իբրեւ զերազանցապէս քաղաքական կուսակցութիւն, իր գործունէութեան եւ պայքարի ասպարէզն ըլլալով առաւելագէտ քաղաքական կեանքը, եւ հետեւաբար ուժերու լինայողութեան համար, Դաշնակցութիւնը որոշած է գործն մասնակցութիւն չունենալ պաշտօնական-վարչական մարմիններու մէջ, թէեւ ազատ է ձգած իր անհատ ընկերները՝ իրենց անձնական հակումներովն ու պատասխանատուութեամբը ստանձնելու նաեւ ազգային վարչական պաշտօններ: Բայց կուսակցութիւնը իր վերապահութեամբն հանդերձ, ո՛չ միայն չի կրնար անտարբեր մնալ վարչական ներկայ դրութեան հանդէպ, այլ եւ ընդունած ըլլալով մասնակցութիւնը խորհրդարանական ընտրութիւններու, այսինքն կեդրոնական եւ գաւառային ընդհանուր ժողովներու մէջ, կը գտնուի վարչական մարմիններու կրթական ու տնտեսական ուղղութեան մասին իր յատուկ ծրագիրն ունենալու անհրաժեշտութեան առջեւ:

Կը կարծեմ որ այս քննադատական վերլուծումը կը նպաստէ նաեւ այդ ծրագրային նախապատրաստութեան:

Այս աշխատութեան մէջ ես խոյս տուի օրէնքի մանրամասնութիւնները քրքրելէ, յօդուած յօդուած քննադատելէ: Կարեւորը պարզուած օրէնքի այն գիծերն ու կէտերն են, որոնք կը կազմեն սահմանադրական եւ շինարար աշխատանքի ընդունակ վարչութիւն մը, վարչական մեքենայի մը անհրաժեշտ մասերը:

Սահմանադրական վարչութիւն կազմելու համար անհրա-
ժեշտ են.—

Նախ՝ ժողովրդագետութիւնը, ժողովուրդին կամքը ներ-
կայացնող Պատգամաւորական, կամ ինչպէս կ'ըսեն, Երեսօխո-
խանական ժողով.

Երկրորդ՝ Պատգամաւորական ժողովէն բղխող Գործա-
դիր իշխանութիւն,

Երրորդ՝ Պատգամաւորական ժողովներու եւ Գործադիր
իշխանութեան իրաւասութեան ու պարտականութեան սահ-
մանները:

Չորրորդ՝ Պատգամաւորական ժողովներու եւ Գործադիր
իշխանութեան եւ օժանդակ մարմիններու փոխ-յարաբերու-
թեանց պայմանները:

Հինգերորդ՝ եւ ամենագլխաւորը՝ ընտրական զրութիւնը,
որ Սահմանադրականութեան հիմը կը կազմէ:

Ուստի ես զլիաւորաբար ծանրացայ այդ հիմերուն վրայ,
պարզելով միաժամանակ Պատրիարքութեան, Աղթամարի ու
Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութիւններուն եւ նման նուիրագետու-
թիւն համարուած հաստատութեանց պատմական ծագումն ու
ազգային մշակոյթի, նոյն իսկ եկեղեցական կարգերու եւ շա-
հերու հետ անհաշտութիւնը:

Իմ քննադատական աեսութիւններէս բնական էր հե-
տեցնել՝ թէ օրէնքին ամբողջ կառուցուածքը նոր խմբա-
գրութեան կը կարօտի: Այդ պարագային պէտք էր բաժնել
երկու մասի.—Սահմանադրական հիմնական օրէնքներ, եւ
հիմնական օրէնքներու վրայ հաստատուած կազմակերպական ու յա-
րաբերական օրէնադրութիւն:

Բայց նկատի ունենալով որ նախ՝ ի վիճակի չենք օրէն-
քին ամբողջական սրբազրութիւնը յուսալու, երկրորդ՝ ան-
հրաժեշտ չէ անպայման առանձին գրաւոր հիմնական օրէնք-
ներ ունենալ, երբ օրէնսդրութեան մէջ արդէն մտած է Սահ-
մանադրականութիւնը, երրորդ օրէնքի զլիաւոր մասերը բա-
րեփոխուելէ յետոյ՝ երկրորդական մասերու բարեփոխութիւնը
ինքնին կը կատարուի, — վերաքննութեան ու բարեփոխու-
թեան առջադրութիւններս կ'ամփոփեմ այդ սահմաններուն
մէջ:

5.

ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ ԱԶԳ. ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ
ԲԱՐԵՓՈՒԵԼԻ ՅՕԳՈՒԱԾՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

(Ա Մ Փ Ո Փ Ո Ւ Մ)

Յօդուած 1.— Թուրքիոյ Հայոց Պատրիարքը Ազգային
Կեդր. ժողովներու պատուակալ նախագահն ու Գործադիր
Վարչութեան պատուակալ ներկայացուցիչն է, ինչպէս եւ
միջնորդը պետութեան հետ յարաբերութեանց՝ գործակցու-
թեամբ Կեդրոնական Գործադիր Վարչութեան:

Պատրիարքը միեւնոյն ժամանակ Պոլսի Վիճակային Ա-
ռաջնորդն ու Ընդհանրական Հայրագետի փոխանորդն է,
ուստի եւ իրբեւ փոխանորդ Կաթողիկոսի, Հայաստանեայց Ե-
կեղեցիի զուտ եկեղեցական-վարչական գլուխն է:

Պատրիարքը Պոլսի Վիճակային Առաջնորդութիւնը կը
վարէ Փոխանորդին միջոցով:

Պատրիարքական Փոխանորդը կ'ըտրուի Կեդր. Գործադիր
Վարչութեան կողմէ ներկայացուած եռամուն ցանկի վրայ,
Պոլսի Գաւառ. Ընդհ. ժողովէն:

Յօդ. 2.— Պատրիարքական պաշտօնը առ այժմ ցկեանս է,
բացի հրաժարելու եւ կամ օրէնքով նախատեսուած պատ-
ճառներով ու եղանակով հրաժարեցուցուելու պարագաներէն:

Պատրիարքը կ'ընտրուի Ազգ. Կեդր. Ընդհանուր Ժո-
ղովի կողմէն:

Ընտրութեան համար՝ Գործադիր Վարչութիւնը տաս-
ներկու թեկնածուներու ներկայացման ցուցակ կազմելով, կը
ներկայացնէ Ընդհ. ժողովին:

Ընդհ. ժողովի խմբակցութիւնները կ'ընտրեն երկերկու

անդամներ, Ընտրողական Մասնախումբի մը համար, որ Գործադիր Վարչութեան ցուցակէն երեք թեկնածուներ որոշելով, կ'առջարկէ Ընդհ. Ժողովին՝ քուէարկութիւնը կատարել այդ երեք թեկնածուներուն վրայ:

Քուէները յատուկ քուէտուփի մէջ դրուելէ յետոյ, քուէհամարը կը կատարուի վերոյիշեալ Ընտրողական Մասնախումբի հսկողութեան տակ:

Յօդ. 6.— Պատրիարքը Ընդհ. Ժողովի կողմէ ամբաստանութեան տակ կ'առնուի կամ տասը պատգամաւորներու եւ կամ Գործադիր Վարչութեան ամբաստանագրով, որ պէտք է պատճառաբանուած ըլլայ:

Ընդհանուր Ժողովը՝ յետ վիճարանութեան, եթէ բաւարար համարէ պատճառաբանութիւնները՝ ամբաստանութիւնը քննութեան ենթարկելու համար, քուէարկութեամբ կուտայ այդ որոշումը եւ իր մէջէն հինգ անդամէ բաղկացած Խորհրդարանական Քննիչ յանձնախումբ մը ընտրելով, անոր կը յանձնէ քննել եւ Ժողովին տեղեկագրել ամբաստանութեան կէտերը:

Եթէ Պատրիարքը ամբաստանութիւնը ընդունող որոշումը նկատէ իբր անպատահութիւն իր անձին ղէմ եւ հրաժարի, քննութիւնը չսկսիր, եւ եթէ սկսուած է, կը դադրի եւ քննիչ Յանձնախումբը կը լուծուի:

Եթէ ամբաստանութիւնը ծանր պատասխանատուութիւն կը հրաւիրէ, հրաժարական տեղի ունենայ իսկ, զայն ընդունելով հանդերձ, քննիչ Մասնախումբը պէտք է կատարէ իր քննութիւնը:

Յանձնախումբը՝ ամէն պարագայի մէջ պարտաւոր է երկու շաբաթուան ընթացքին աւարտել իր քննութիւնը եւ Ընդհ. Ժողովին ներկայացնել տեղեկագիրը, որ պատճառաբանեալ պիտի ըլլայ:

Ընդհ. Ժողովի Դիւանը անմիջապէս պատգամաւորներուն կը ցրուէ տեղեկագիրին տպագրուած պատճէնը: Տեղեկագիրը պատգամաւորներուն յանձնուելէ մէկ շաբաթ յետոյ, Ժողովը պարտաւոր է նիստ գումարել եւ գաղտնի քուէարկութեամբ արձակել իր վճիռը:

Ժողովը եթէ քուէարկութեամբ հաստատէ ամբաստանութիւնը, Դիւանի կողմէն կը հաղորդուի Պատրիարքին՝ որ պարտաւոր է հրաժարիլ անմիջապէս եթէ որոշումը իրեն հաղորդուելէ ետք, երեք օրուան ընթացքին չհրաժարի, Գործադիր Վարչութեան կողմէ Բ. Դրան կը զեկուցուի եւ Մայր Դիւանի կողմէ կը յայտարարուի Պատրիարքին հրաժարեցուիլը:

Յօդ. 8.— Պատրիարքի պարտականութիւնն է հսկել օրէնքի անվթար պահպանումին եւ իրաւասու Մարմիններէն օրինական կարգով յանձնուած որոշումներու գործադրութեանը, գործադիր վարչութեան ատենապետին միջոցով:

Պատրիարքը իրեն ուղղուած ամէն դրուածիւն եւ խնդիր կը յղէ պատկան Ժողովին, Մարմին, Խորհուրդին եւ Դիւանին, քննութեան եւ որոշման համար:

Պատրիարքական ո՛չ մէկ գրութիւն եւ թագրիր պաշտօնական նշանակութիւն չունի եւ գործադրութեան արժանի չէ, եթէ չի կրեր որոշող իրաւասու Մարմինի՝ ինչպէս նաեւ գործադիր վարչութեան կնիքն ու ստորագրութիւնները:

Բացառիկ պարագաներու մէջ միայն, Գործադիր Վարչութեան ատենապետի բացակայութեանը, անկաբեւոր խնդրի համար Պատրիարքը կրնայ ժամանակաւոր կարգադրութիւններ ընել, պայմանաւ որ ստանձնէ իր կարգադրութեան նիւթական եւ բարոյական պատասխանատուութիւնը, եւ անյապազ հաղորդելով Գործադիր Վարչութեան ատենապետին, պատկան Մարմինն հաւանութեանն ենթարկէ:

Յօդ. 24.— Թուրքիոյ Հայերու Հայաստանեայց Եկեղեցիի դաւանութեան պատկանողներու Կեդր. Կրօնական Ժողովը կը բաղկանայ տասն եւ չորս եկեղեցականներէ՝ որոնք գոնէ 30 տարին լրացուցած եւ հինգ տարիէ ի վեր ձեռնադրուած ու պաշտօնավարած ըլլալու են:

Յօդ. 25.— Կրօնական Ժողովներու պաշտօնն ու պարտականութիւնը զուտ եկեղեցական-վարչական է, կ'ընտրուին եկեղեցական օրէնքի համաձայն: Ընտրող Ժողովի տեղեկագիրը Պատրիարքի միջոցով կը մատուցուի Բ. Դրան եւ կը հաստատուի Կայսերական հրամանով:

Յօդ. 27.— Երբ կեղր. կրօնական ժողովի անդամներէն մէկը վախճանի կամ ո՛ր եւ է պատճառով հրաժարի եւ պակասողներու թիւը երեքի հասնի, անոնց տեղ ուրիշներ կ'ընտրուին՝ համաձայն նոյն եկեղեցական օրէնքներու եւ կը հաստատուին դարձեալ նոյն ձեւով:

Յօդ. 36.— Կեղրոն. Գործադիր վարչութիւնը կը բաղկանայ պետական ու ազգային օրէնքներու եւ գործերու տեղեակ հինգ աշխարհական անդամներէ:

Յօդուած 37.— Գործադիր վարչութեան անդամները կ'ընտրուին հետեւեալ կերպով.—

Կեղրոնական Ընդհանուր Ժողովի խմբակցութիւններէն մէկ մէկ ներկայացուցիչ նշանակուելով, Ընդհանուր Ժողովի Ատենապետին նախագահութեամբ կը կազմուի Մասնախումբ մը, որ կը կազմէ հնգանուն ցանկ մը, գործադիր վարչութեան ատենապետութեան համար:

Այս հնգանուն ցանկին վրայ կեղր. Ընդհանուր Ժողովը գաղանի քուէարկութիւն կատարելով, բացարձակ մեծամասնութեամբ կ'ընտրուի ատենապետը:

Ընտրուած ատենապետը՝ ժողովի կուսակցութիւններուն կամ խմբակցութիւններուն հետ խորհրդակցելով եւ ընտրելիներուն համաձայնութիւնը առնելով, կ'որոշէ իր գործադիր չորս անդամներու ցանկը եւ կը ներկայացնէ ժողովին հաստատութեան:

Ժողովը հաստատելով ներկայացուած ցանկը, կը կազմէ ընտրութեան տեղեկագիրը, որ Պատրիարքին կամ Տեղապահին միջոցով կը մատուցուի Բ. Դրան ու կը հաստատուի Կայսերական հրամանով:

Յօդուած 38.— Գործադիր վարչութիւնը երբ ալ ընտրուի, իր պաշտօնավարութեան շրջանը կը լրանայ զինքն ընտրող Ընդհ. Ժողովի հնգամեայ շրջանի լրումին հետ:

Գործադիր վարչութեան անդամները իրենց մէջ աշխատանքի բաժանում կատարելով, իւրաքանչիւրը կը ստանձնէ մէկ ճիւղի տեսչութիւնն ու պատասխանատուութիւնը, առաջարկութեամբ եւ փոխադարձ համաձայնութեամբ ատենապետին:

Աշխատանքի բաժանման ճիւղերն են ուսումնական, տնտեսական, դատաստանական, վանական-մատակարարական:

Յօդուած 39.— Գործադիր վարչութեան իւրաքանչիւր անդամը իր ստանձնած ճիւղին անձնագէտ պատասխանատու ըլլալով հանդերձ՝ հաւաքարար Ընդհանուր Ժողովը առջեւ պատասխանատու է վարչութեան ընդհանուր գործառնութեանց եւ ուղղութեան համար:

Իւրաքանչիւրը իր ճիւղին ընթացիկ գործերը վարելով հանդերձ, բոլոր կարեւոր խնդիրներ գործադիր վարչութեան ժողովին մէջ կ'որոշուին:

Յօդուած 44.— Գործադիր վարչութիւնը կ'ընտրէ Ուսումնական, Տնտեսական, Դատաստանական եւ վանական-Մատակարարական ճիւղերու համար չորս կեղրոնական Խորհուրդ, որոնց իւրաքանչիւրին կ'առենապետէ գործադիր վարչութեան անդամներէ համապատասխան տեսուչ-անդամը:

Իւրաքանչիւր Խորհուրդի անդամները չորս տարի կը պաշտօնավարեն, պայմանաւ որ ամէն տարեգլուխի կիսով նորոգուին:

Յօդուած 45.— (Սոյն յօդուածի ձևայն վերջին հասուածը բարեփոխուած է հետեւեալ կերպով).—

Իսկ կրօնի ուսման համար կը զիմէ իւրաքանչիւր դաւանութեան կրօնական ժողովին կամ համապատասխան իրաւասու մարմինին. որոնք կ'որոշեն կրօնական գիտութեանց դասագրքերն ու դասատուները:

Յօդուած 46.— Կեղր. Տնտեսական Խորհուրդը կը բաղկանայ վեց անտեսագէտ անձերէ, որոնք գործադիր վարչութեան կ'ընտրուին քուէներու առաւելութեամբ:

Կեղր. Տնտեսական Խորհուրդի պաշտօնն է Թուրքիոյ մէջ գտնուած բոլոր ազգային հաստատութիւններու, կալուածներու մատակարարութեան, տնտեսութեան, ելեւմուտքի, բարեկարգութեանց վերին հսկողութիւնը:

Տնտեսական Խորհուրդը պարտաւոր է հոգ տանիլ որ Թուրքիոյ մէջ ամէն ազգային կալուած կալուածադէր ունենայ, Թուրքիոյ բոլոր վիճակներուն Տնտեսական Խորհուրդ-

ները ունենան իւրաքանչիւրը իր վիճակի աղօք. կալուածներու լիակատար ցանկը, կալուածագրերը, ինչպէս եւ շարժական գոյքերու, թանգարաններու, զրազարաններու եւ անոնց պարունակութեանց լրիւ ցուցակը:

Տնտեսական Խորհուրդը պիտի ունենայ այդ բոլոր ցանկերուն ու կալուածագրերուն վաւերացեալ պատճէկները:

Տնտեսական Խորհուրդը պարտաւոր է տարեկուսէն երկու ամիս առաջ ստանալ բոլոր վիճակներու Տնտեսական Խորհուրդներէն՝ յաջորդ շրջանի ելմտական նախահաշիւը (պիւտճէ) եւ կազմել Կեդրոնական Միտուկի պիւտճէն:

Կեդր. Տնտեսական Խորհուրդի կազմած պիւտճէն քըննուելով եւ հաստատուելով Կեդր. Գործադիր Վարչութեան կողմէ, կը ներկայացուի Կեդր. Ընդհանուր Ժողովին վաւերացման:

Յօդուած 47.— Կեդր. Դատաստանական Խորհուրդը կը բաղկանայ չորս իրաւագէտ անձերէ. որոնք պիտի ունենան ամուսնական գատաւարութեան նման ընկերային, բարոյական չափազանց կարեւոր վէճերու եւ խնդիրներու պահանջած լրջութիւնը ու մասնագիտութիւնը:

Դատաստանական Խորհուրդի անդամները կ'ընտրուին Գործադիր Վարչութեան կողմէ. իր պաշտօնն է ամուսնական ամէն կարգի վէճերը՝ նշանախօսութեան լուծում, ամուսնալուծութիւն, բաժանում, ժամանակաւոր բաժանում, օժիտ, պարէն, անպսակ կենակցութիւններու զաւակներ, եւն. նոյն պէս առհասարակ բոլոր կարգի կտակներու հաստատութեան, վաւերականութեան, կտակակատարներու զեղծումի, ժառանգորդներու վաւերականութեան, եւն. վերաբերող հարցեր, անհատներու միջեւ կամ անհատներու եւ ազգային Մարմիններու միջեւ ծագած վէճերու մասին վիճակային Դատաստանական Խորհուրդներու արուած վճիռներու վերաքննութիւնը, այդ մասին հաստատած պայմաններով:

Դարձեալ Դատաստանական Խորհուրդներու իրաւասութեան կը պատկանին Ազգային Մարմիններու եւ պաշտօնեաներու զէմ յարուցուած զեղծումի դատերը, ուստի եւ Կեդր. Դատաս. Խորհուրդը հաստատուած կանոնական կարգով եւ

իրաւասու վերաքննութեամբ պիտի վճուէ այդ կարգի նախնական վճիռներու զէմ յարուցուած գանգաւանները:

Կեդր. Դատաստանական Խորհուրդի վճիռները վերջնական են եւ գործադրութեան կը զրուին համաձայն պետութեան դատական վճիռներու գործադրութեան վերաբերող օրէնքներուն արամադրութեանց:

Յօդուած 48.— Թուրքիոյ Հայերու Հայաստանեայց Եկեղեցիին պատկանող բոլոր վանքերու նիւթական մատակարարութիւնն ու կրթական տեսչութիւնը կը պատկանի ազգին, այդ վանքերն ըլլալով բացարձակապէս ազգային սեփականութիւն:

Իւրաքանչիւր վանքի մատակարարութիւնը եւ կրթական տեսչութիւնը կը կատարուի համաձայն Կեդրոն. Ընդհանուր Ժողովէն հաստատուած վանական կանոնադրութեան:

Բոլոր վանքերու նիւթական մատակարարութեան ու կրթական տեսչութեան վերին հսկողութիւնը՝ կ'ընտրուի կը պատկանի Կեդր. վանական-մատակարարական Խորհուրդին:

Վանքերու կրթական եւ տնտեսական կարեւոր խնդիրներու մասին վանական-մատակարարական Խորհուրդը կը խորհրդակցի Կեդր. Տնտեսական եւ Ուսումնական Խորհուրդներու հետ եւ անոնց կարծիքը լսելէ յետոյ որոշում կուտայ:

Իւրաքանչիւր վանքի տարեկան ելմտացոյցի նախահաշիւը (պիւտճէ) պատկան գաւառային վստական-մատակարարական Խորհուրդէն ստացուելով, Կեդր. Խորհուրդի կողմէ կը պատրաստուի ընդհանուր վանական ելեւմտաքի նախահաշիւը եւ կանխորոշուած ժամանակամիջոցի մէջ կը ներկայացուի Կեդր. Տնտեսական Խորհուրդին, Կեդր. Ընդհանուր Ելմտական նախահաշիւը կազմելու եւ Կեդր. Ընդհ. Ժողովին վաւերացման մատուցուելու համար:

Կեդր. Վանօրէից Խորհուրդը կը բաղկանայ վեց անդամներէ, որոնք կ'ընտրուին Կեդր. Գործադիր Վարչութեան կողմէ:

Վանօրէից Խորհուրդը կը հսկէ վանական կանոնադրութեան ճշդիւ գործադրութեան, կը ստուգէ բոլոր վանքերու եկամուտներն ու հատրթները, ծախքերը, ելմտական նախա-

հաշուի համաձայն անտեսութիւնն ու մատակարարութիւնը:

Յօդուած 49.— Կեդրոնական Տնտեսական Խորհուրդին կից կը գտնուի ելմտական հոգաբարձու պաշտօնեայ մը, որ կ'ընտրուի Կեդր. գործադիր Վարչութեան կողմէ, որուն պարտականութիւնն է գանձել ազգային կեդրոնական սնտուկի պիւտձէով սահմանուած ամբողջըն ու եկամուտները, կատարել վճարումները համաձայն պիւտձէի եւ արտօնութեամբ անտեսական տեսչի, վարել ելեւմուտքի հաշուապահութիւնը տոմարակալական կանոններու համաձայն:

Ելմտական հոգաբարձու պաշտօնեան անմիջական ենթակայ եւ պատասխանատու ըլլալով Կեդր. Տնտեսական Խորհուրդին, պարբերաբար հաշուետու եւ համարատու պիտի ըլլայ Խորհուրդին:

Յօդուած 50.— Կեդր. Կտակաց Հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ վեց իրաւագէտ անձերէ, որոնք կ'ընտրուին Կեդր. գործադիր Վարչութենէն:

Պաշտօնն է հսկել ազգ. ո՛ր եւ է հաստատութեան ի նպաստ եղած բոլոր կտակներու անթերի գործադրութեան, համաձայն իւրաքանչիւր կտակողի կամքին եւ կտակագրի պայմաններու:

Պարտաւոր է բոլոր կտակներու, կտակագրի արձանագրութիւնները եւ ցուցակը ունենալ անհրաժեշտ ծանօթութիւններով:

Ուղղակի ենթակայ եւ պատասխանատու է Կեդր. Տնտեսական Խորհուրդին:

Յօդուած 52.— Ամէն թաղ կամ գիւղ եւ կամ գիւղախումբ ունի իր թաղական Խորհուրդը, որ համաձայն տեղի եւ ազգաբնակչութեան թիւին, կը բաղկանայ հինգ անդամներէ: Թաղական Խորհուրդներու գոնէ մէկ անդամը՝ Ատենապետը, ամբողջովին նուիրուած պէտք է ըլլայ իր պաշտօնին, ինչպէս կեդրոնական եւ գաւառային վարչութեանց ատենապետները: Հետեւաբար թաղական Խորհուրդներու գոնէ մէկ անդամը թոշակաւոր է: Թոշակի քանակը կ'որոշուի համաձայն իւրաքանչիւր տեղի նիւթական պայմաններուն եւ պաշտօնը առանց նիւթական հոգի, արժանաւորութեամբ կարենալ վարելու համար անհրաժեշտ եղած չափով: Թոշակ-

ներու այս սահմանումը բնականաբար պիտի կատարուի պիւտձէով եւ վիճակային Ընդհանուր ժողովներու վաւերացումով:

Ընտրութեանց միջոցին, թեկնածուները որոշելու համար հիմք պիտի ընդունուին ընտրելիներու համապատասխան յատկութիւնները:

Ընտրութիւնը կը կատարուի պատգամաւորներու ընտրութեան եղանակի ու տրամադրութեանց համաձայն:

Թաղական Խորհուրդներու պաշտօնն է.—

- Ա. Թաղային կամ գիւղային վարժարաններու, նիւթական մատակարարութիւնը,
- Բ. Թաղի կամ գիւղի կարօտ ազգայիններուն հասցնելիք նիւթական ու բարոյական օժանդակութիւնը կամ աղքատներու ինամակալութիւնը,
- Գ. Թաղի կամ գիւղի ազգ. տուրքի գանձումը,
- Դ. Թաղի կամ գիւղի ազգակիցներու միջև պատահած վէճերու հաշտարար կարգադրութիւնը,
- Ե. Թաղի կամ գիւղի ազգ. հիմնարկութեանց եղած կտակներու գործադրութիւնը,
- Զ. Թաղային կամ գիւղական ազգ. կալուածներու, հոգածութիւնը, անտեսութիւնը, եկամուտներու գանձումը,
- Է. Թաղային կամ գիւղական ազգ. զանազան հիմնարկութիւններու՝ Թաղ սնտուկներէ որոշուած ծախքերու եւ գումարներու վճարումը,
- Ը. Թաղային կամ գիւղի ազգ. կալուածներուն շինութիւնն ու նորոգումները, հաստատուած կանոններու կարգով,
- Թ. Թաղի կամ գիւղի ազգային շարժական գույքերու պահպանութիւնը,
- Պ. Թաղային կամ գիւղի վարժարաններու յարատեւ բարեկարգութիւնը, համաձայն կրթական ծրագրի:

Թաղ. Խորհուրդը թաղային կամ գիւղային ազգ. վարժարաններու ուսումնական մասին հսկողութիւնը կը կատարէ իր կողմէն ընտրուած եւ երեք ձեռնհաս անդամէ բաղկացած Հոգաբարձութեան միջոցով:

Պարտաւոր է սահմանուած կանոնի համաձայն եւ որոշեալ պայմանաժամի մէջ պատրաստել յաջորդ շրջանի տարեկան ելմտական նախահաշիւը, Հոգաբարձութեան հետ խորհրդակ-

ցաքար եւ ներկայացնել՝ վիճակային Ուսումնական Խորհուրդի միջոցով՝ Տնտեսական Խորհուրդին վաւերացման, օրինական կարգով: Պարտաւոր է անթերի հետեւել պիւտճէի պայմաններուն ու բովանդակութեանը:

Պարտաւոր է ունենալ թաղի կամ գիւղի հայ աղգարնակութեան մարդահամարը, որը օրին կատարել ծնունդներու, ամուսնութիւններու եւ մահերու արձանագրութիւնները:

Պարտաւոր է ունենալ թաղի կամ գիւղի ազգ. բոլոր կալուածներու ցուցակն ու կալուածազրեքը, բոլոր շարժական ու անշարժ գոյքերու ցուցակները եւ հաշիւները, ինչպէս եւ ելեւմուտքի մանրամասն հաշիւները, տոժարակալական դրուութեամբ:

Յօդուած 57.— Կեդրոնական Ընդհանուր Ժողովը կը բաղկանայ հարիւր քառասուն անդամ:

Մինչեւ ճշգրիտ մարդահամար կազմուիլը, հարիւր քառասուն պատգամաւորներու ընտրութիւնը պիտի բաշխուի Պոլսոյ եւ գաւառներու մէջ ազգաբնակչութեան մօտաւորագոյն թիւերուն համեմատութեամբ:

Համաձայն այդ համեմատական թիւերուն, Ընդհանուր Ժողովի Դիւանը պիտի որոշէ Պոլսոյ եւ գաւառային վիճակներու իւրաքանչիւրէն ընտրուելիք պատգամաւորներու թիւը:

Պոլսոյ թաղերու վրայ բաշխուելիք պատգամաւորներու թիւը՝ համաձայն ազգաբնակչութեան թիւին, պիտի համապատասխանէ գաւառային վիճակներէ իւրաքանչիւրի ազգաբնակչութեան թիւին եւ անոնց վիճակուելիք պատգամաւորական թիւին: Պիտի աշխատուի բաշխումը մօտեցնել իւրաքանչիւր որոշ թիւի, օրինակ իւրաքանչիւր 10,000 ազգաբնակչութեան կամ ընտրական շրջանի մէկ պատգամաւոր ընտրելու իրաւունք առնել:

Յօդուած 65. — Ընտրելու իրաւունք ունի 25 տարին լրացուցած եւ ընտրողի իրաւունքէն չզրկուած ամէն օսմանեան հպատակ Հայ, իր արձանագրուած կամ բնակած վայրին մէջ:

Յօդուած 66.— Ընտրութիւնը պիտի ըլլայ ուղղակի, գաղտնի, հաւասար եւ ընդհանրական, առանց կրօնի եւ յարանուանութեան խտրութեան:

Ո՛չ մէկը չի կրնար միաժամանակ երկու տեղ քուէ տալ:

Յօդուած 69.— Բաշխման ցուցակը ամէն չորս տարին անգամ մը պատրաստուելով կեդր. Ընդհանուր Ժողովի Ատենայեաց Դիւանին կողմէ (Մայր Դիւան եւ ճիւղերու ատենայեանները), գործադիր Վարչութեան միջոցով կը հաղորդուի վիճակային (գաւառային) վարչութիւններուն:

Կեդր. Ընդհանուր Ժողովի շրջանը հինգ տարի է:

Հինգերորդ հասաշրջանը լրացած ատեն, ժողովը կը լուծուի եւ նոր ընտրութիւն կը կատարուի:

Յօդուած 70.— Անհրաժեշտ չէ որ ընտրելին իր թեկնածու եղած թաղին կամ գաւառին ընտրական շրջանակին բնակիչներէն ըլլայ:

Յօդուած 71.— Ընտրութիւնները կը կատարուին հսկողութեամբ ընտրական Մասնախումբին, որ պիտի կազմուի իւրաքանչիւր ընտրական շրջանակի կեդրոնին մէջ:

Ընտրական մասնախումբերը կը կազմուին քաղաքական կամ ազգային կուսակցութիւններու կամ խմբակցութիւններու կողմէ ընտրուած մէկ-մէկ անդամներով:

Ընտրողական մասնախումբերէն իւրաքանչիւրը իր թաղին կամ ընտրական շրջանակին ընտրողներու ցանկը ստուգելով, կը պատրաստէ ընտրողներու ցուցակը այբուբենի կարգով եւ կը կախէ ազգ. հիմնարկութիւններու զուրը, կարեւոր վայրերու մէջ, ութ օր պահելու պայմանով:

Յօդուած 72.— Ընտրողներու ցանկերը կախուի մէկ շաբաթ յետոյ, կիրակի առաւօտ, որոշ ժամուն, թաղական Խորհրդարանին մէջ կը սկսի քուէարկութիւնը:

Ընտրական մասնախումբը՝ ցանկի կարգով, կը հրաւիրէ ընտրողները: Իւրաքանչիւր ընտրող՝ ընտրելի պատգամաւորներու թիւին համաձայն իր թեկնածուներու անունները գրելով քուէթուղթի վրայ, կը ծալէ եւ կը ձգէ քուէտուփին մէջ: Միեւնոյն ժամանակ քուէարկուները կը ստորագրեն ընտրողներուն ցանկին մէջ, իրենց անունին առջեւ, որ ապացոյց է քուէն ստուծ ըլլալու:

Իւրաքանչիւր ազգ. կուսակցութիւն կամ խմբակցութիւն սպառնալից յայտագրերով եւ ցուցակներով պրօպագանտ կ'ընէ իր թեկնածուին ու ծրագրին, առաջադրուած հարցերու եւ ուղղութեան: Բայց քուէարկութեան պահուն քուէարկողը ո՛ր եւ է ազգեցուցութենէ ազատ ու անկախ, իր խղճին թելադրութեամբ, ուղած կողմին կուտայ քուէն:

×

Յօդուած 90.— Ազգային վարչութիւններու պարտաւորութեանց սահմանին մէջ եղած վարչական, կրթական ու բարեգործական ծախքերը հոգայու, համար, պիւտճէով մուտքի երեք զխսուոր աղբիւր կայ — անշարժ կաշտածնեւոր եկամուտներ, պետական պիւտճեով սահմանուած քաժիկ եւ ազգային տուրք:

Ազգային տուրքը պարտաւորիչ է, համաձայն այդ մասին սահմանուած յատուկ կանոնի:

Յօդուած 91.— Ազգային տուրքի բաշխման հիմն է յառաջատուական դրութիւնը: Այս հիման վրայ՝ ազգային տուրքի բաշխման ու գանձումի յատուկ կանոնադիրը կ'եզր. Գործադիր վարչութեան կողմէ մշակուելով կ'եզր. Ընդհ. ժողովի վաւերացման պիտի ենթարկուի, գործադրութեան համար:

Յօդուած 92.— Ազգային տուրքի բաշխման ու գանձումի գրութիւնը բոլոր վիճակներու համար միօրինակ եւ հաւասար է: Միայն թէ տուրքի մասնակցութեան նուազագոյն քանակը եւ տուրքէ ազատ համարուածները պիտի որոշուին իւրաքանչիւր վիճակի եւ գաւառի Ընդհանուր ժողովին կողմ:

Յօդուած 93.— Ազգային տուրքի պարտաւորիչ դրութիւնը հաստատուելով, պիտի ջնջուին Պատրիարքարանի եւ Առաջնորդներու կամ Թաղական Խորհուրդներու անունով ցարդ սովորութիւն եղած թոշակ, պաղի եւն. բոլոր տուրքերն ու գանձումները:

Տուրքը չի՛ կրնար գանձուիլ եւ ո՛չ մէկ ելք՝ ծախք չի՛ կրնար կատարուիլ առանց պիւտճէներու վաւերացման:

Իւրաքանչիւր թաղի եւ վիճակի պիւտճէին մէջ ելքի բաժնին կարգը նշանակուելու է թաղերէն՝ վիճակային կեդրոններուն եւ վիճակային կեդրոններէն՝ կեդրոնական ընդհանուր սնտուկին յատկացուած մուտքի բաժնիւր:

Ազգային տուրքը ուրեմն կը գանձուի թաղային ու վիճակային Մարմիններու կողմէ: Ընդհանուր կեդրոնական սնտուկը կը ստանայ իր բաժինը՝ պիւտճէին համաձայն՝ վիճակային կեդրոնական սնտուկներէն:

×

Յօդուած 94.— Իւրաքանչիւր վիճակի Առաջնորդ իր վիճակի Հայերու Ազգային ժողովներուն պատուակալ նախագահն է, ներկայացուցիչը վիճակային Գործադիր վարչութեան, ինչպէս եւ պատուակալ միջնորդը պետական նահանգային իշխանութեան հետ յարաբերութեան, գործակցութեամբ վիճակային Գործադիր վարչութեան:

Իր պարտականութիւնն է, յար եւ նման Պատրիարքին, հսկել Օրէնքի անվթար պահպանումին եւ իրաւասու վիճակային Մարմիններէ եկած որոշումներու գործադրութեանը՝ վիճակային Գործադիր վարչութեան Ատենապետին միջոցով:

Ութերորդ յօդուածով Պատրիարքին համար սահմանուած պարտականութիւնները կը վերաբերին նաև առաջնորդներուն:

Յօդուած 96.— վիճակային ազգային կազմակերպութիւններն ալ յար եւ նման են կեդրոնական Մարմիններու կազմին՝ համապատասխան յօդուածներու տրամադրութեամբ:

Ուստի վիճակային կեդրոններու եւ իւրաքանչիւր վիճակի թեմերուն մէջ՝ քաղաք եւ գիւղ, հաստատուած պիտի ըլլան Թաղական Խորհուրդ, Թաղային, վիճակային սնտուկ, Թաղային եւ վիճակային Դիւան, բոլոր կարեւոր բաժանումներով:

Նոյնպէս Առաջնորդանիստ քաղաքներու մէջ պիտի հաստատուին վիճակային Ընդհանուր ժողով, վիճակային Գործադիր վարչութիւն, Օժանդակ Խորհուրդներ (Ուսումնական, Տնտեսական, Գաղափարական, Վանական-Մատակարարական), Ելմտական Պաշտօնէութիւն, եւն. որոնց ընտրութիւնները կը կատարուին՝ համաձայն կեդրոնականներու ընտրութեան օրինական տրամադրութիւններուն եւ պայմաններուն:

Յօդուած 96.— Նոյնպէս եւ Առաջնորդներու ընտրութիւնները կը կատարուին պատրիարքական ընտրութեան արամազրութիւններուն համաձայն, Վիճակային Ընդհ. ժողովներէն:

Ընտրութեան անդեկադիրը կ'ուզարկուի Կեդր. Գործադիր Վարչութեան, որ զայն ծանուցանելով Բ. Դրան, կը ստանայ Կայս. կառավարութեան պէրաթը:

Առանց Կեդր. Ընդհ. ժողովի որոշման, Կեդր. Գործադիր Վարչութիւնը ձեռնհաս չէ Վիճակային Ընդհանուր ժողովներու ընտրութիւնները, որոշումները բեկանելու կամ անոնց գործադրութիւնը կախակայելու:

Յօդուած 98.— Վիճակային Ազգ. Վարչական կազմերը՝ (ընդհանուր ժողով, գործադիր վարչութիւն, ևն.) ապակեցրոնացեալ միութիւններ են, բայց շաղկապուած փոխադարձ պարաականութիւններով ու իրաւունքներով:

Այս պարտականութեանց ու իրաւունքներու միութիւնը կամ շաղկապումը կը ներկայացնէ Կեդրոնական Ընդհանուր ժողովը՝ իր Կեդրոնական Գործադիր Վարչութեամբ, Խորհուրդներով, ևն: Ուստի թաղային Խորհուրդները վիճակային Գործադիր վարչութեան եւ Խորհուրդներուն, Վիճակային Գործադիր Վարչութիւնները իրենց Խորհուրդներով մէկ կողմէն իւրաքանչիւրը իր վիճակային Ընդհ. ժողովին եւ միւս կողմէ Կեդրոնական Գործադիր Վարչութեան եւ Խորհուրդներուն, եւ Վիճակային Ընդհ. ժողովներն ալ Կեդրոնական Ընդհանուր ժողովին պատասխանատու են:

Կ. Պոլսէն դուրս՝ վիճակային իւրաքանչիւր գիւղ եւ քաղաք միայն մէկ թաղ համարուելով, միայն մէկ թաղական Խորհուրդ եւ կազմակերպութիւն կ'ունենայ:

Իւրաքանչիւր վիճակային ընդհանուր ժողովի անդամներուն թիւը կ'որոշուի իւրաքանչիւրի հայ ազգաբնակչութեան թիւի համեմատութեամբ:

Ծանօթութիւն.— Օրէնքի 1863ի խմբագրութեամբ 63 եւ 64 յօդուածներն ու 68 յօդուածի վերջին հատուածը ջնջուած են: Չնջուած են նաեւ չբարեփոխուած յօդուածներու ա'յն արամազրութիւններն ու յօրջորջումները, որոնք կը հակասեն բարեփոխեալ յօդուածներու արամազրութեանց:

Վ Ե Ր Ջ Ա Բ Ա Ն

Օրէնքի 99րդ յօդուածներէն միայն ՅՅին բարեփոխութիւնը ներկայացուցի: Բան մը չեմ առաջարկեր գլուխներու ու մասերու բաժանման ու զասաւորութեան մասին:

Թերեւս այս ՅՅի բարեփոխութիւնն իսկ թերի ըլլալով հանդերձ, շատ է եւ անհնար ըլլայ մօտ ապագային այսքանն իսկ ձեռք բերել:

Այսպէս կ'ենթադրեմ ո'չ միայն շարք մը սկզբունքներ Պարլամենտի, կառավարութեան բովէն անցընել տալու մտավարութեամբ, այլ եւ ա'յն պատճառով որ շատ հաւատք չունիմ թէ ազգային շրջանակի մէջ տիրող կարգ մը նախապաշարումներ եւ չկամութիւններ պիտի անհետանան մեր օրերուն...:

Կան եւ սկզբունքներ՝ որոնց կիրարկումը կարօտ է զանազան յարանուանութեանց պատկանող Հայերու հաւանութեան: Ատոնց գէմ անկասկած ամէնէն շատ պիտի ծառանայ կաթոլիկ հայ հոգեւորականութիւնը: Բայց, առանց պաշտօնական համաձայնութիւններու սպասելու, կարծեմ կարելի է իրագործել ազգային մշակոյթին մասնակցելու ցանկացող իւրաքանչիւր Հայի ընտրական իրաւունքը, առանց կրօնի ու յարանուանութեան խտրութեան:

Ըսեմ անգամ մըն ալ որ, իմ ձեւակերպած բարեփոխութիւններս չեն ներկայացներ իմ ամբողջ ծրագիրս: Աչքի առջև ունենալով տիրող հոգեբանութիւնը, աշխատեցայ բաւականանալ թերի փոխանցումներով:

Աշխատութեանս քննադատական ուսումնասիրութեան մասը բաւական է ձեւակերպուած բարեփոխումներու թերութիւնները անանելու:

Առաջարկուած բարեփոխութիւնները լիովին չեն վերակազմեր եկեղեցական վարչութիւնն ու մշակոյթի վարչութիւնը:

Բայց կը կրկնեմ՝ եթէ առ այժմ այս թերի չափերով իսկ կարենանք վերակազմել մեր վարչական մեքենան, մեծ յաջողութիւն է:

Յատուկ դիտումով, չգործածեցի Կ. Պոլսի բառը՝ Պատուրիարքի եւ Կեղորնական Վարչութեան համար, այն ցանկութեամբ որ այդ չարաբաստիկ պահանջը զադրի իր գոյութեան իրաւունքէն:

Չեմ գրած նաեւ եկեղեցական եւ աշխարհական պատգամաւորներու կը կարծեմ որ իրաւունք չունինք այդպիսի բաժանումներ կատարելու: Թող եկեղեցականն ալ ընտրական պայքարի մէջ նետուի, իր թեկնածութիւնը դնէ եւ ընտրուի ինչ թիւով որ կրնայ, միայն թէ ժողովուրդէն ընտրուի եւ ո՛չ իր դասակարգէն:

Եւ յետոյ յիշենք դարձեալ, որ չարքներու, վարչական մեքենայի թերութիւններուն ամբողջ մեղքը օրէնքի, օրէնսդրութեան վրայ պէտք չէ ձգել: Որքան թերութիւններ ունինք որ եղած օրէնքներով իսկ կրնայինք չունենալ կամ սրբազրել:

Սահմանադրական ուժի մն անգամ երկրի մը կամ ժողովուրդի մը բարօրութեան երաշխաւորութիւնը չէ: Աւելի քան ռամկավարական, արմատական դաւանութիւն ունեցողներ կան, որոնք կը քննադատեն ժողովրդապետական լաւագոյն վարչաձեւը (ռեժիմ): Եւ արդէն վերջնական կատարելութիւնը չէ՝ ընդհնմարած մարդկութիւնը:

Բայց մենք մինչեւ այդ աստիճաններուն ձգտելէ առաջ, կարօտ ենք այնպիսի աստիճաններու, որոնք ուրիշներու համար հինցեր են: Եւ որովհետեւ մենք ինքնեքս ենք հինցեր ու վատթարացեր, մեր մտայնութիւնը, նկարագիրը նորոգուելու են, օրպէս զի կարենանք լաւին եւ լաւագոյնին հասնիլ:

Շարք մը բարեփոխութիւններ մենք կրնանք իրագործել՝ առանց օրէնքին հակասելու, եւ կասկած չկայ որ օրէնսդրութիւնը դիւրաւ կուզայ նուիրագործելու իրականացածը:

Այս իսկ տեսակէտէն առաջնորդուած, առ այժմ միայն հրապարակ դնելով կարգ մը բարեփոխութիւններու կմախքը,

յոյսս ոչ այնքան օրէնսդրական անմիջական միջոցներու վրայ է՝ որքան զանոնք լաւագոյն տարրերու, առաջադէմ շարքերու սեփականութիւն զարձնելով, ճամբայ բանալու հաւանականութեան վրայ:

Այնու ամենայնիւ անմիջական անհրաժեշտութիւն կը համարեմ 36, 37, 38, 39, 44, 47, 49, 52, 57, 65, 69, 71, 72, 91, 92, 93, 96 եւ 98, ընդ ամէնը 18 յօդուածներու բարեփոխութիւնը, առաջարկուած ձեւերով:

Կը կարծեմ որ եթէ կատարուին այս բարեփոխութիւնները, մնացածը դժուար չպիտի ըլլայ կեանքի մէջ իրագործել:

Սակայն այդ 18 յօդուածներուն անմիջական բարեփոխութիւնը անհրաժեշտ կը համարեմ, մեքենան լարելու համար: Անոնց մէջ մասնաւանդ անմիջական եւ էն կարեւորն է այժմ Քաղաքական Ժողով կոչուած Վարչութեան եւ Օժանդակ Խորհուրդներու կազմը, Թաղական Խորհուրդներու եւ Պատգամաւորներու ընտրութեան ձեւը, Ընդհ. Ժողովներու չրջանը, որ կը վերածուի հինգ տարուան: Վարչութիւնը անուանած եմ Գործադիր Վարչութիւն՝ վերածելով անդամներու թիւը հինգի, որոնք պէտք է ըլլան թոչազաւոր Կեղորնական թէ՛ Վիճակային՝ միւլենոյնն է: Պոլսը կը վերածուի առանձին Վիճակի:

Վարչութեան Ատենապետը ուղղակի Ընդհ. Ժողովէն կ'ընտրուի եւ ըլլալու է ընդհանուր վարիչն ու պատասխանատուն՝ նուիրուած ամբողջովին իր պաշտօնին:

Այս ընտրութիւնը պիտի կատարուի ժողովի կուսակցական համախմբումներու ներկայացուցիչներուն կողմէ կազմուած ցուցակէն, իսկ Ատենապետը խորհրդակցելով նոյն խմբակցութիւններուն հետ, եւ իր թեկնածուներուն հաւանութիւնն ստանալով, կ'առաջարկէ իր չորս ընկերները, որոնք կը ստանձնեն աշխատութեան եւ պատասխանատուութեան իրենց բաժինը:

Այսպէսով վարչութեան ընտրութիւնը չի դասնար արդիւնք պատահականութեան, այլ որոշ ուղղութիւններու: Ըլլալով թոչազաւոր, Վարչութեան անդամները հնարաւորութիւնը կ'ունենան ամբողջովին նուիրուելու իրենց պաշտօ-

ներն։ Այս պարագան է զլխաւորարար որ պիտի լարէ վարչական մեքենան։

Նոյնպէս եւ թաղային պատգամաւորական ընտրութիւնները կատարուելով ազատ ու անկախ օրուան իշխանութեան տէրերու միջամտութենէն ու ազգեցութենէն, պրօպագանտով, թեկնածուներու ցանկի վրայ, պիտի մտցնեն որոշ ուղղութիւն ազգ. մարմիններու մէջ, որով յանձնատութիւն ընտրողներու եւ ընտրուողներու միջեւ, եւ հետեւարար ընտրողները դառնալով իսկական պատգամաւորները ընտրողներուն, վերջ կը արուի ներկայ բոսային գրութեան, կամայականութիւններուն։

Այս բարեփոխութիւնները՝ եթէ ընդունուին, մինչեւ անգամ կարելի է առանց օրէնքի յօդուածները փոփոխելու, համարել իբրեւ հրահանգ գործադրութեան եղանակի։ Եւ որովհետեւ գործադրութեան եղանակը չի փոփոխեր օրէնքին հիմնական էութիւնը, ուստի եւ ա՛լ հարկ չի մնար պետական օրէնսդրական կարգով օրէնքի վերաքննութիւնը եւ բարեփոխութիւնները վաւերացնելու։

Բայց ինչ եղանակով ալ ներմուծենք, թուղթի վրայ ընդունուած բարեփոխութիւնները ո՛չ մէկ արդիւնք չեն կրնար ունենալ։

Առաջադրուած սկզբունքներն ու բարեփոխութիւնները ընդունելու եւ իրագործելու համար, անհրաժեշտ է տիրող հոգեբանութեան մէջ մեծ յեղաշրջում մը, ժամանակի պահանջներու հասուն ըմբռնողութիւն։

Անվիճելի է որ իբր Ա.Զ.Գ. ապրելու, ազգային իրաւունքներ վայելելու, լուսագոյնին հասնելու ձգտում մը կայ, բայց կը պակսի նախաձեռնութեան, ինքնօգնութեան ոգին։ Քաղաքացիական քաջութիւնը չունինք իրագործելու ինչ որ մեզմէ կախուած է։

Մեր ամբողջ ուշադրութիւնը լարած կը սպասենք պետական բարենորոգումներու գործադրման, առանց հաշուի առնելու որ քաղաքական՝ ինչպէս մշակոյթի ու անտեսական

կեանքի բարեշրջումներն ու բարեկարգութիւնները հրաշքով չեն ըլլար։ Ո՛չ մէկ բարեշրջում եւ բարեկարգութիւն առանց մեզ, առանց մեր մասնակցութեան չի կրնար իրագործուիլ։ Իսկ մեր մասնակցութեան հնարաւորութիւնը կախում ունի մեր ընդունակութիւններէն, մեր ձեռնհասութեանէն։ Քաղաքական կեանքը, ինչպէս մշակոյթի կեանքը կամ անտեսականը իրարմէ անբաժան են, մէկը միւսին ծնունդն է։

Եթէ Թուրքիոյ մէջ ազգերու հաւասարութիւնն իրականանայ եւ մենք ալ հրաւիրուինք մասնակցելու պետական կազմին, քաղաքական ու քաղաքացիական կեանքի մէջ, ապահով ենք որ չպիտի ցուցնենք ծանօթ անճարակութիւնները, մենք որ այնքան պահանջկոտ ենք ուրիշներու հանդէպ։

Մեր ներքին ինքնավարութեան մէջ ներմուծելի բարեկարգութիւնները ո՛չ միայն նախափորձը՝ այլ և երաշխիքը պիտի ըլլան ստեղծելու այն բոլոր առանձնայատկութիւններն եւ կարողութիւնները, որոնք անհրաժեշտ են պետական կազմի մէջ մեր մասնակցութեան իրաւունքը արժանաւորապէս գործադրելու, անհատական ու քաղաքացիական բարեկարգութիւն ստեղծագործելու, իբր անհատ եւ ազգ մարզավայել ապրելու համար։

Հետեւարար կը կրկնեմ, անհրաժեշտ է առաջադրուած բարեփոխութիւնները իրագործելու ժեստ մը։

Ի հարկէ վարչական մեքենան, մարմինները վերակազմելու, անտեսական քառասային գրութիւնը ջնջելու, կանոնաւոր ելեւմուտք հաստատելու, աներեւոյթը շօշափելի դարձնելու համար կարեւոր գումարներ պէտք են, իբրեւ նախնական ծախք։ Եւ որովհետեւ մեր ազգային սնանկ սնտուկին մէջ այդ գումարը չկայ, թերեւս առարկեն։

— Լաւ, այդ բոլորը աղէկ կը նկարագրես ու կ'առաջարկես, բայց ամէն բան դրամով կ'ըլլայ, եւ որովհետեւ դրամ չկայ, բա՛ն մըն ալ չենք կրնար ընել։

Այս առարկութիւնը բնաւ չպիտի արդարացնէ մեզ։ Նախնական ծախքի գումարը թերեւս աւելի մեծ է քան կ'երեւակայենք. բայց անհնարին չէ հայթայթել զայն եւ ի-

բականացնել անհրաժեշտը, եթէ միայն պարտականութիւնը, գործելու ջիւղն ու կամքը ունենանք:

Այդ գումարն հայթայթելու հարցը առանձին խնդիր մը ըլլալով, չէի կրնար կցել բարեփոխութեան շարքին, ինչպէս զանց ըրի պիւտճէի կազմութեան մասը: Պիւտճէի մասին ծրագիրներ մշակուած են եւ կը մնան ազգային պաշտօնական սեղաններու վրայ:

Եթէ այս աշխատութիւնը կարենայ օգնել անհրաժեշտ բարեփոխութեանց մասին համոզում գոյացնելու, այդքանն ալ բաւական է ինձի համար, իբրեւ գոհունակութիւն չնչին պարտականութիւն մը կատարողի:

Պ Ա Տ Ճ Է Ն Ազգային Սահմանադրութեան

(ՆԻՉԱՄՆԱՍԷԻ ՄԻԼԼԷԹԻ ԷՐՍԷՆԵԱՆ)

ԲԱՐՉՐԱԳՈՅՆ ԳՈՒՌ
ՏԵՍՉՈՒԹԻՒՆ ԱՐՏԱԿԻՆ ԳՈՐԾՈՅ

Թուահամար 191

Առ Խոհեմագարդ Տեղապահ Պատրիարքի

Խոհեմագարդ եւ սիրելի Էփէնտի,

Բարեկարգութեանց վերաբերեալ Կայսերական հրովարտակը կը պահանջէ, որ ամէն Հասարակութիւն իր վայելած առանձնաշնորհութիւններն ու արժանութիւնները որոշեալ պայմանաժամի մէջ ի քննի առնելով, ժամանակին բերմանցը եւ քաղաքակրթութեան արդեանցն ու գիտութեանց պահանջած բարեկարգութիւնները խորհրդածութեամբ որոշէ, ու Բարձրագոյն Գրան ներկայացնէ. եւ Հոգեւորական գլխոց շնորհուած իշխանութիւնն ու ձեռնհասութիւնը՝ իւրաքանչիւր Հասարակութեան ապահովուած վիճակին ու նոր դիրքին հետ համաձայնութեան մէջ դրուի: Ուստի Հայոց Ազգին համար պատուաւոր անձերէ բաղկացեալ Յանձնաժողովի մը ձեռօք Սահմանադրութեան ուրուագիծ մը պատրաստուեցաւ: Բայց միանգամայն պատշաճ համարուեցաւ որ Սարգիս Պատրիարքի օրով կազմուած Ընդհանուր ժողովոյ Եկեղեցական անդամներն ու Թաղական երեսփոխանները՝ քուէից առաւելութեամբ եօթն հոգիէ բաղկացեալ Յանձնաժողով մը ընտրեն, եւ վերոյիշեալ ուրուագիծը անգամ մըն ալ անոր ցոյց արուի: Վստայող կը խնդրեմք որ պէտք եղած հրահրի նամակները երկու երեք օրուան մէջ զրկելով, յիշեալ Յանձնաժողովին ընտրութիւնը ընել տայ եւ անոր՝ Բարձրագոյն Գուռը միւս Յանձնաժողովին ու այս գործիս համար յատկապէս որոշուած Պաշտօնակալին հետ մէկտեղելով՝ հարկ եղած անօրէնութեան կատարուելուն շնորհք ընէք: Կը խնդրեմք նաեւ որ վերոյիշեալ կերպով ընտրուած եօթն անձանց անունները յաւաքագոյն մեզ ուղարկէք:

(Ստորագրեալ)
Ա.Ա.Ի

Բարձրագոյն Դրան եւ Ազգային Յանձնաժողովներուն
առ Կայսերական Կառավարութիւն մատուցած
Յայտագրին օրինակը:

Կայսերական Տէրութիւնը, ի վաղուց անտի իր արդար
բասէր հովանաւորութեան ներքեւ գտնուող զանազան
Ազգաց՝ **Կրօնից ազատութեան** եւ առտնին գործոց մասնաւոր
Վարչութեան համար առանձնաշնորհութիւններ ու արտո-
նութիւններ շնորհած է:

Այս արտօնութիւնները թէպէտ եւ ըստ սկզբանց ամէն
ազգաց համար միօրինակ, բայց միանգամայն ամէն մէկուն
կրօնական սեպիական կանոնաց եւ սովորութեանց համե-
մատ տնօրինուած ըլլալով, իւրաքանչիւր Ազգ զանոնք իր
բնիկ սովորութեանց եւ ընթացից համեմատ ի գործ դնե-
լով վայելած է:

Հայոց ազգը միւս ազգաց պէս մինչեւ ցայսօր Պատ-
րիարք մը ունեցած է, որ Տէրութեան կողմէն իբր նախա-
գահ Պատրիարքական Վարչութեան Տննչուած է, եւ ներ-
կայացուցիչ Ազգին ու միջնորդ գործադրութեան Կայսե-
րական հրամանաց. եւ որ ի վաղուց անտի հասարակօրէն
եկեղեցական դասէն ընտրուած է, Ազգին զա-
նական կարգի անհատներէն բաղկացեալ Ընդհանուր Ժո-
ղովի մը ձեռօք:

Պատրիարքը իր պաշտօնին մէջ՝ որ է Ազգին նախա-
գահել եւ անոր օգտիցը հսկել, Ազգին՝ Ընդհանուր Ժողո-
վոյ միջնորդութեամբ ունեցած ազդեցութենէն ու վերա-
տեսչութենէն բնաւ մէկ ժամանակ ազատ եղած չէ. ա-
սօր ապացոյցն է՝ Պատրիարքին ամէն ժամանակ Ընդհա-
նուր Ժողով հրաւիրելն ու գումարելը, եւ կամ ըստ պա-
հանջման գործոց կամ Բարձրագոյն Դրան բացօրոյ մէկ
հրամանին վրայ կարելոր խնդրոյ մը ծագած ատենը՝ Ընդ-
հանուր Ժողովոյ դիմելն ու անոր որոշումը խնդրելը:

Հայոց Ազգը՝ ասկէ քսան տարւոյ չափ առաջ՝ կայսե-
րական Տէրութենէն խնդրեց որ Պատրիարքարանի մէջ
Պատրիարքին նախագահութեամբը երկու ժողով հաստատ-
ուին. մէկը կրօնական, միւսը՝ Քաղաքական գործոց հա-
մար, որպէս զի Պատրիարքին պաշտօնատարութեանը գոր-

ծակից եւ օգնական ըլլան, եւ Ազգին թէ՛ ըստ Քաղաքա-
կանի եւ թէ՛ ըստ կրօնականի՝ վաղեմի կանոններէն եւ
սովորութիւններէն ո՛ր եւ է խոտորմանց առաջըր առնուի:

Երբ այս ժողովները հաստատուեցան, ազգային ման-
րամասն տնտեսութեան համար ալ՝ քանի մը Խորհուրդներ
հաստատել հարկ եղաւ:

Բայց որովհետեւ Ազգային պաշտօնատեարց ամէն մէ-
կուն իշխանութիւնը եւ պարտաւորութիւնները որոշա-
բար սահմանուած չէին, յայտնի էր որ Ազգին վիճակը բա-
րեկարգելու մասին եղած այս ջանքերը, Ազգային Վարչու-
թեան զանազան մասանց մէջ, նաեւ յիշեալ Վարչութեան
եւ Ազգին մէջ՝ անպակաս պառակտումներ ծագելուն ա-
ռիթ պիտի տային. եւ աս ալ ամէն կողման վերաբերեալ
իրաւանց գործադրութեան մասին շատ մը անկարգու-
թիւններ, եւ Ազգային վարչութեան մէջ ալ շփոթութիւն
եւ խռովութիւն պիտի պատճառէր:

Ահա՛ այս շփոթութեանց եւ երկպառակութեանց պատ-
ճառները վերցնելու եւ ամէն կողման պահանջմանց վնա-
սակարութիւնը բառնալու նպատակաւ, Կայսերական Տէ-
րութիւնը իր բոլոր հպատակաց վրայ ունեցած հայրական
խնամօքը՝ Ազգիս մէջէն խառն Յանձնաժողով մը կազմել
հարկաւոր դատեց, որպէս զի Հայոց Ազգին կրօնական եւ
Քաղաքական բնիկ սովորութեանց, նաեւ ի վաղուց անտի
ընդունուած ընթացքին համաձայն Սահմանադրութիւն մը
պատրաստուի:

Արդ՝ խառն Յանձնաժողովը պատշաճ կը դատէ որ վա-
ւերացման համար Բարձրագոյն Դրան մատուցուած Սահ-
մանադրութեան ուրուագծին համեմատ՝

Ա. Պատրիարքին ի մէջ Տէրութեան եւ Ազգին միջնորդ
ըլլալու պաշտօնը ըստ առաջին դրութեան մնայ:

Բ. Ընդհանուր Ժողովոյ կազմութիւնը առաջինէն ա-
ւելի կանոնաւոր կերպիւ նորոգուի: Եւ Ազգային երես-
փոխանները **Էսնաճնեռէն** ընտրուելու տեղ (ըստ որում
Էսնաճնեռու վիճակը նոյնը չէ՛ ինչ որ առաջ էր,) Յունաց
Ազգին մէջ գործադրուած եղանակէն գուցէ աւելի կա-
նոնաւոր եւ օրինաւոր կերպով եկեղեցեաց ժողովուրդնե-
րէն (այսինքն Թաղերէն) ընտրուին:

Եւ որովհետեւ դուրսերը բնակող հայ ժողովուրդները իրաւամբ կը գանգատին թէ Պատրիարքարանի որոշումներուն խորհրդակցութենէն եւ մասնակցութենէն բոլորովին զուրկ են, երեսփոխաններուն մէկ մասը գաւառներուն կողմէն ընտրուին. եւ Կոստանդնուպոլսոյ Թաղերուն երեսփոխանաց վրայ աւելցուին: Եւ ժողովոյն Կրօնական մասը, այսինքն անդամոց քսանը՝ Կոստանդնուպոլսոյ գլխունող եկեղեցականներուն կողմէն ընտրուին. որով Ընդհանուր ժողովոյ անդամոց թիւը ընդամէնը հարիւր քառասունի կ'ամփոփուի:

Ասոնց պաշտօնը տասն տարի տեւէ. եւ ամէն տարի տասներորդ մասը փոխուելով նորէն ընտրութիւն ըլլայ:

Ընդհանուր ժողովը անուանէ թէ՛ Պատրիարք եւ թէ՛ անոր նախագահութեամբը գործող Ազգային երկուց ժողովոց անդամները. եւ անոնց գործողութեանց վերատեսչութիւն ընէ:

Գ. Կրօնական գործոց տեսչութիւնը՝ Կրօնական ժողովոյն, քաղաքական գործոց տեսչութիւնը՝ Քաղաքական ժողովոյն, եւ խառն գործոց տեսչութիւնն՝ ալ՝ յիշեալ երկու ժողովներուն մէկտեղ գալովը կազմուած Խառն ժողովոյն վերաբերեալ ըլլայ:

Դ. Կրօնական եւ Քաղաքական ժողովները իրենց ձեռնհասութեան շրջանակին մէջ գտնուած թէ՛ Եկեղեցեաց ժողովուրդներուն (Թաղականներուն) եւ թէ՛ Եկեղեցեաց, դպրատանց, հիւանդանոցաց, վանօրէից եւ ասոնց նման ուրիշ տեղեաց ազգային գործերուն ամէնն ալ տեսուչ եւ Թաղական Խորհուրդներու միջնորդութեամբ տնօրինեն:

Ե. Վարչութեան կեդրոնը Ազգային Պատրիարքարանն ըլլայ:

Պատրիարքը՝ իբրեւ պաշտօնական Գլուխ Պատրիարքարանի, թէ՛ Ընդհանուր ժողովոյն եւ թէ՛ Ազգային կրկին ժողովներուն նախագահութիւն ընէ. եւ Ազգին ուղղակի կամ անուղղակի վերաբերեալ ամէն գործերը տնօրինէ՛ ընդ վերատեսչութեամբ Ընդհանուր ժողովոյ:

Զ. Գաւառական ժողովրդոց Վարչութիւնը Կեդրոնական Վարչութեան հետ կապուած ըլլայ: Եւ գաւառներուն մէջ Առաջնորդները նախագահութիւնն ընեն տեղական

ժողովներուն, որոնք պիտի կարգադրուին ըստ տրամադրութեանց Կոստանդնուպոլսոյ ժողովոց, եւ նոյն (տեղական) ժողովոց գործերն ալ տնօրինեն:

Է. Գաւառական ժողովները՝ Կեդրոնական Վարչութեան, եւ սոյն Վարչութեան Խորհուրդներուն ամէն մէկը ո՛ր ժողովոյ վերաբերի՝ նոյն ժողովոյն, եւ Ազգային ժողովները՝ Ընդհանուր ժողովոյն. եւ Պատրիարքը մէկ կողմէն Գայսերական Տէրութեան, եւ միւս կողմէն (Ընհանուր ժողովոյ միջնորդութեամբ) Ազգին պատասխանատու ըլլան:

Ը. եւ որովհետեւ Կայս. Տէրութիւնը Հայոց Ազգին համար տալու հրամաններուն գործադրութեան բնական միջնորդ եւ Ազգային Վարչութեան գլուխ Պատրիարքը կը Ձանչնայ եւ անոր կ'ուղղէ իր հարցումները. եթէ Տէրութիւնը Պատրիարքին հրամայէ որ հարցուցած խնդրոյն վրայ իր (այսինքն Պատրիարքին) կարծիքը յայտնէ, Պատրիարքը իր նախագահութեամբը գործող ժողովներուն օրոշման համեմատ շարժի: Իսկ եթէ Ազգին կարծիքն առնելով Տէրութեան հաղորդել հրամայէ, այն ժամանակ Պատրիարքը Ընդհանուր ժողով հրաւիրէ, եւ այն ժողովոյն վերջնական որոշմունքը յայտնէ Տէրութեան:

Թ. Ազգային Վարչութիւնը երեք տեսակ պարտաւորութիւն ունի, որոնց առաջինն է առ Կայս. Տէրութիւն. այս է՝ Ազգը կատարելապէս հաւատարիմ հպատակութեան մէջ պահել, եւ Ազգին թէ՛ ընդհանրապէս եւ թէ՛ ի մասնաւորի ամէն մէկ անհատներուն իրաւանց եւ արտօնութեանց՝ Տէրութեան կողմէն պահպանութիւնը ապահովել: Երկրորդն է առ ազգն, որ է Յշմարտապէս գթութեամբ եւ հայրաբար վարուիլ: Եւ երրորդն է առ Աթոռ Էջմիածնի. այն է Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Կրօնական կանոնաց եւ օրինաց համեմատ վարուիլ:

Ահա՛ ասոնք են Սահմանադրութեան այն կէտերը զոր Խառն Յանձնաժողովը պատշաճ կը դատէ, եւ զոր կը հաստատէ միւս յանձնաժողովը, որ Ջեր Վսեմութեան հրամանին համեմատ՝ ի դիմաց Ազգին՝ Սահմանադրութեան վրայ

իր դեխողութիւնները Բարձրագոյն դերան ներկայացնելու
համար կազմուեցաւ:

Ի Կ. Պոլիս, 16 Փետ. 1862

ՍՏՈՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆԷՐ

Անդամք Բարձրագոյն Դրան Յանձնաժողովոյ

ՍՏԵՓԱՆՆՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԿԵԿԵՍՏՆԻՍ, Տեղապահ

Պատրիարքական Աթոռոյ Կոստանդնուպոլսոյ

ՅՕՀԱՆՆԷՍ ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԿԱՊՈՒՏԻԿԵԱՆ

ՅՕՀԱՆՆԷՍ ՔԱՀԱՆՍՅ ՓԱՓԱԶԵԱՆ, Սկիսար Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ

ՅՕՀԱՆՆԷՍ ՔԱՀԱՆՍՅ ՀԻՒՆԲԵԱՐՊԷՅԷՏԵԱՆ, Ս. Հրեշակապետ

Եկեղեցւոյ Ի Պալատ

ԳԷՈՐԳ ԵՐԱՄԵԱՆ ՅՕՀԱՆՆԷՍ ՏԱՏԵԱՆ, ՍԵՐՈՎԲԷ ՎԼԻՉԷՆԵԱՆ,

ԳՐԻԳՈՐ ԱՂԱԹՅՆ, ՅԱԿՈԲ ՄՈՒՊՈՂԷՅԵԱՃԵԱՆ, ՅԱԿՈԲԷԿ ՆՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ,

ՅՕՀԱՆՆԷՍ ԵՂԻՍԱԶԱՐԵԱՆ, ԳԱՍՊԱՐ ԿՈՒՄԻՆՇԻ:

Անդամք Ազգային Յանձնաժողովոյ

ԱՂԱԹՅԵԱՆ ՄԿՐՏԻՉ, ԱՍԼԱՆԵԱՆ ՍՏԵՓԱՆ, ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ ՄԱՆՈՒԿ,

ՄԻՆԱՍԵԱՆ ՄԻՆԱՍ, ՌՈՒՍԷՆԵԱՆ, ՍՈՒՐԷՆԵԱՆ ՅՕՀԱՆՆԷՍ,

ՕՏԵԱՆ ԳՐԻԳՈՐ:

ՕՐԻՆԱԿ ՀՐԱՄԱՆԱԳՐԻ ԲԱՐՁՐԱԳՈՑՆ ԴՐԱՆ

Առ Խոհեմազարդ Տեղապահ Պատրիարքի Հայոց

Հայոց Պատրիարքարանի վիճակին եւ վարչութեան բարեկարգութեանը վրայօր, ասկէ առաջ Բարձրագոյն Դուռը կազմուած Յանձնաժողովին գրի առած 'Սահմանադրութիւնը' լոկ աշխարհական գործոց վերաբերեալ քանի մը կէտերը սրբագրուելէն ետքը, վեհափառ Արքային մատուցուեցաւ. և Նորին Այստեղեկան վեհափառութեան կողմէն ընդունուելով, պարունակած նիւթերուն այսուհետեւ Անոն բռնուելը Չեր Սրբազնութեան յանձնելու Արքունի Տրամանը շնորհուեցաւ:

Ուստի յիշեալ Սահմանադրութիւնը ներփակեալ առ Չեզ ուղարկելով՝ կը պատուիրեմք որ պարունակած նիւթերուն այսուհետեւ անթերի գործադրութեանը հսկելով, ըստ Բարձրագոյն կամաց Օգոստոսիառ Այստեղ ինչ որ պարա ու պատշաճ է ի գործ դնելու հոգ ամենիք:

17 Մարտ 1863

Յ Ա Ռ Ս Չ Ա Ր Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Օսմանեան Տէրութեան իր մահմետական չեզոզ հպատակներուն շնորհած արտօնութիւնները՝ հաւասար են ըստ սկզբանց ամէնուն համար. բայց անոնց գործադրութեանը եղանակը՝ իւրաքանչիւրը ազգի մէջ ըստ պահանջման սեպհական սովորութեանց իւրեանց մասնաւոր կերպով անօրինուած է:

Հայոց Պատրիարքը գլուխ է իր ազգին, և մասնաւոր պարագաներու մէջ՝ Տէրութեան Տրամանաց գործադրութեան միջնորդ: Սակայն Պատրիարքարանի մէջ կրօնական գործոց համար՝ Արօնական ժողով մը և Քաղաքական գործոց համար՝ Քաղաքական ժողով մը կան հաստատուած: Այս երկու ժողովները ի պահանջել հարկին միանալով՝ Խառն ժողով կը կազմեն: Թէ՛ Պատրիարքը և թէ՛ այս երկու ժողովոց անդամները՝ Ազգին պատուաւոր անձանցմէ բաղկացեալ մէկ Ընդհանուր ժողովոյ մէջ կ'ընտրուին:

Որովհետեւ յիշեալ ժողովներուն պաշտօնն ու պարտաւորութիւնքը, և կողմութեան եղանակը բաւական կանոններով սահմանուած չեն, և այս պատճառաւ զանազան անտեղութիւններ, և մասնաւորապէս Ընդհանուր ժողով կազմելու մասին տեսակ տեսակ դժուարութիւններ տեսնուած են,

Որովհետեւ բարեկարգութեանց վերաբերեալ կայսերական Տրովարտակին (*) համեմատ՝ իւրաքանչիւր հասարակութիւն իր ունեցած արտօնութիւններն ու առանձնաշնորհութիւնները՝ որոշեալ ժամանակի մէջ քննելով, և ժամանակին բերմանցը և քաղաքակրթութեան արդեանցն ու արդի լուսաւորեալ վիճակին պահանջած բարեկարգութիւնները խորհրդածութեամբ որոշելով, Բարձրագոյն Գրան ներկայացնելու պարտաւորուած է,

Որովհետեւ ամէն մէկ Ազգին կրօնական գլուխներուն շնորհուած իշխանութիւնն ու կարողութիւնը, իւրաքանչիւր հասարակութեան ապահովուած նոր վիճակին ու դրութեան համաձայնեցնել պէտք է,

Ուստի Հայոց Ազգէն քանի մը պատուաւոր անձինքէ յանձնաժողով մը կազմուեցաւ, որ Ազգին համար պատրաստեց սա հետեւեալ Սահմանագրութիւնը:

(*) Խաթիւր Հիւմայուն, 6/18 Փետր. 1856:

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն

Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ա Դ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Հ Ա Յ Ո Ց

ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔ

Ա.

Ազգին ամէն մէկ աննասր առ Ազգը պարտաւորութիւններ ունի. Ազգն ալ իր կողմէն առ ազգային ամէն մէկ աննաս պարտաւորութիւններ ունի: Դարձեալ ամէն մէկ աննաս իրաւունքներ ունի ազգէն և ազգն աննասներէն: Ուստի Ազգն ու ազգային փոխադարձ պարեգոք կապուած են իրարու հետ. անանկ որ մէկին պարտաւորութիւնը միւսին իրաւունքն են:

Բ.

Ազգայնոց պարտաւորութիւնն է՝ ազգին պիտոյիցը պահանջած ծախսերուն մասնակից ըլլալ իւրաքանչիւր իր կարողութեան չափովը. ազգին խնդրած ծառայութեանցը յօտարակամ յանձնառու ըլլալ, և անոր ըրած սխտեւորութեանցը սիրով հնազանդիլ:

Ազգայնոց այս պարտաւորութիւնը ազգին իրաւունքն են:

Գ.

Ազգին պարտաւորութիւնն է՝ ազգայնոց բարոյական, մտաւորական և նիւթական պիտոյիցը հոգ ստնիլ, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու աւանդութիւնը անարատ պահել. մարդկութեան հարկաւոր եղած անհրաժեշտ գիտելեաց ուսումը՝ ամէն աստիճանի թէ՛ մանչ և թէ՛ աղջիկ զայոց հաւասարապէս ծաւալել, ազգային հաստատութիւնը պայծառ պահել, հաստիքներն օրինաւոր կերպով աւելցնել, և ծախսերն իմաստութեամբ սնեցնել. ազգին ծառայութեանը մեծնշեցապէս նուիրեալ անձանց կացութիւնը բարոյփել և ապագայն անդորրել. կարօտեաց ինամբ սանիլ հայաբար. ազգայնոց մէջ ծագած վէճերն արդարապիտութեամբ խաղաղել, և վերջապէս ազգային յառաջդիմութեան աննանուէր աշխատիլ:

Ազգին այս պարտաւորութիւնը ազգայնոց իրաւունքն են:

Գ.

Չազգր փոխանորդաբար ներկայացնող, եւ այս փոխադարձ պարտեաց կանոնաւոր կատարմանը տեսուչ ու մասակարար կարգեալ իշխանութիւնը ԱԶԳԱՅԻՆ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ կը կոչուի, որում յանձնուած է Օսմանեան Տէրութեան յատուկ արտոնութեամբ, եւ Սահմանադրութեան միջոցաւ, Թուրքիոյ Հայոց ներքին գործերու սփօրէնութիւնը:

Ե.

Վարչութիւնը՝ ազգային ըլլալու համար, պէ՛տ է երեսօթո՞ւն Ա. ԿԱՆ ԸՐԱՅ:

Զ.

Երեսփոխանական Վարչութեան հիմը՝ ԻՐԱՒԱՆՑ ու ՊԱՐՏԵԱՑ սկզբունքն է, որ արդարութեան սկզբունքն է, իր ոյժը ձայնից բազմութեան մէջ կը կայանայ, որ օրինաւորութեան սկզբունքն է:

Գ Լ Ո Ւ Ն Ա .

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԴՐՈՆԱԿԱՆ ՎԱՐՁՈՒԹԻՒՆ

Ա. — ՊԱՏՐԻԱՐՔ ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼՍՈՑ

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀՐԱԺԱՐՈՒՄ

Յօդ. 1. — Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքը բոլոր Ազգային Ժողովոց նախագահն է, և անոնց գործադիր իշխանութիւնը կը վարէ, և մասնաւոր պարագաներու մէջ՝ տէրութեան հրատմանաց գործադրութեան միջնորդն է:

Ուստի պէտք է որ Պատրիարք ընտրուելու անձը՝ ընդհանուր Ազգին վստահութեան ու յարգանացն արժանի ըլլալու համար՝ Պատրիարքական Աթոռին վայելուչ ամէն յատկութիւններն ու արժանաւորութիւնը ունենայ, և ի վաղուց անտի Պատրիարքութեան յատկացեալ եպիսկոպոսաց դասէն ըլլայ. միանգամայն տէրութեան կատարեալ վստահութեանն արժանաւոր, և գոնէ իր հօրմէն սկսեալ՝ օսմանեան հպատակ, և երեսունըհինգ տարին լրացուցած ըլլայ:

Յօդ. 2. — Երբ՝ Պատրիարքը վախճանելով կամ հրաժարելով և կամ ուրիշ որ և է պատճառաւ Աթոռը պարապ մնայ, Կրօնական և Քաղաքական Ժողովները մէկտեղ գալով Տեղապահ մը կ'ընտրեն, եւ անոր հաստատութիւնը կը խնդրեն Բարձրագոյն Դռնէն:

Ընդհանուր Ժողովը կ'ընտրէ զՊատրիարք. բայց Կրօնական և Քաղաքական Ժողովներն իրաւունք ունին ներկայացնան ցուցակով մը ընտրելեաց արժանաւորութեան աստիճանի վրայ կարծիք տալու:

Պատրիարքի ընտրութիւնը հետեւեալ կերպիւ կ'ըլլայ.

Նախ և առաջ՝ Տեղապահը օսմանեան հողին վրայ գտնուող բոլոր եպիսկոպոսաց ցանկը կը շինէ, և իւրաքանչիւրին անուանը առջեւ՝ ըստ առաջին յօդուածոյ ընտրելութեան համար

պահանջուած հանգամանքը նշանակելով, Կրօնական ժողովոյն կը ներկայացնէ զայն:

Այս ժողովն ալ եկեղեցական համագումար ժողով հրաւիրելով, ընտրելաց ցուցակ մը կը պատրաստէ գաղտնի քուէարկութեամբ, այսինքն իւրաքանչիւր անգամ թղթոյ մը վրայ կը գրէ այն ամէն եպիսկոպոսաց անունները՝ զորս կրօնական մասին անընդունելի չհամարիր: Ետքը՝ քուէհամարն ըլլալով, այն անունները յատուկ ցուցակի մը մէջ կ'առնուին քուէից ատուութեան կարգաւ:

Տեղապահը յիշեալ կերպիւ պատրաստուած ցուցակը քաղաքական ժողովոյն կը ներկայացնէ: Ան ալ՝ նշանակուած անձանց ըստ քաղաքականին արժանաւորութիւնը քննելէն ետքը, ամէնէն աւելի արժանաւորներէն հինգ ընտրելի կը դատէ քուէից առաւելութեամբ, և ասոնց ցուցակը Ընդհանուր ժողովոյն կը ներկայացնէ:

Միանգամայն եկեղեցական համագումար ժողովոյն պատրաստած առաջին ցուցակն ալ Ազգային Ընդհանուր ժողովոյն սրահին մէջ կախուած կ'ըլլայ: Ընդհանուր ժողովը այս երկու ցուցակներէն՝ ընտրելեաց թէ՛ կրօնական և թէ՛ քաղաքական որպիսութեանց վրայ՝ երկու ձեռնհաս ժողովներուն կարծիքն իմանալով, կ'ընտրէ զՊատրիարք՝ գաղտնի քուէարկութեամբ և բացարձակ առաւելութեամբ քուէից:

Ընդհանուր ժողովը կրնայ քաղաքական ժողովոյն ներկայացուցած ցուցակէն դուրս անձի մը վրայ ալ քուէ տալ. բայց պէտք է որ այն անձին անունը նշանակուած ըլլայ եկեղեցական համագումար ժողովոյն պատրաստած ցուցակին մէջ, վասն զի այս եկեղեցական ցուցակէն դուրս մնացած անձի վրայ ընտրութիւն չկրնար ըլլալ:

Եթէ առաջին անգամ քուէից բացարձակ առաւելութիւն չգոյանայ, երկու առաւելագոյն քուէ ստացողաց անունները Տեղապահին կողմէն Ընդհանուր ժողովոյ անդամներուն կը ծանուցուի. և երկրորդ քուէարկութիւնը օրինաւորապէս այն երկուքին վրայ կ'ըլլայ: Այս երկրորդ քուէարկութեան ատեն ազգային երեսփոխաններէն անոնք որ չկրնան ներկայ գտնուիլ, կարող են իրենց քուէները ստորագրեալ և կնքեալ

նամակաւ առ ժողովն ուղարկել, կամ Տեղապահին և կամ Ընդհանուր ժողովոյ ատենապետին ուղղելով զայն:

Քուէները յատուկ քուէտուփի մը մէջ դրուելէն ետքը՝ քուէհամարը կ'ըլլայ Ընդհանուր ժողովոյ գիւանին ձեռօք, և սոյն ժողովոյ մէջէն ընտրուած չորս եկեղեցական և չորս աշխարհական քննիչներու ներկայութեան:

Եթէ պատահի որ երկրորդ անգամ քուէարկութեան մէջ երկու անձանց հաւասար քուէ ելնէ, այն ատեն երկուքէն մէկը փձակաւ կ'ընտրուի:

Յօդ. 3.— Ընտրութիւնը կատարուելէն ետքը տեղեկագիր մը կը շինուի՝ զոր բոլոր բաղմականք կը ստորագրեն. և Տեղապահի միջնորդութեամբ Բարձրագոյն Գրան կը մատուցուի, և Պատրիարքը կը հաստատուի ըստ վաղեմի սովորութեան՝ Կայսերական հրամանին համեմատ:

Յօդ. 4.— Ընդհանուր ժողովը հրաւիրանաց գիր կ'ուղարկէ Պատրիարք ընտրուած անձին քանի մը անձանց ձեռօք՝ եթէ ք. Պոլսոյ մէջ է. և յատուկ հրաւիրակաւ, եթէ Կ. Պոլսէն դուրս տեղ է: Նորընտիր Պատրիարքը՝ այս հրաւիրանաց գիրը առնելով, Պատրիարքարան կուգայ և Մայր Եկեղեցւոյ մէջ Ընդհանուր ժողովոյ առջեւ հանդիսաւոր ուխտ կ'ընէ սոյն օրինակ. «Առաջի Աստուծոյ և ի ներկայութեան Ազգային Ժողովոյ»՝ հրապարակաւ ուխտեմ հաւատարիմ մնալ Տէրութեան և Ազգիս, և ճշմարտապէս հսկել Ազգային Սահմանութեան և Ազգիս, և ճշմարտապէս հսկել Ազգային Սահմանութեան անթերի գործադրութեանը»: Անմիջապէս՝ Տեղապահին պաշտօնը կը գաղթի, և նորընտիր Պատրիարքը Բարձրագոյն Գրան հրաւերին վրայ՝ ուղղակի Օգոստոսիաու Կայսեր կը ներկայանայ, պաշտօնական կերպիւ իր պաշտօնը կը հաստատուի, և Բարձրագոյն Դուռը երթալով կը ծանուցուի:

Յօդ. 5.— Եթէ Պատրիարքը Սահմանադրութեան տրամադրութեանցը հակառակ շարժի կամ վարուի, ամբաստանութեան տակ կ'ընկնի:

Յօդ. 6.— Պատրիարքին վրայ ամբաստանութիւն ընելու միայն Ընդհանուր ժողովը, Կրօնական ու քաղաքական ժողովներն իրաւունք ունին:

Ամբաստանող կամ բողոքող ժողովը, Բարձրագոյն Գրանէն
Տրաման առնելով, Պատրիարքէն կը խնդրէ՝ որ Ընդհանուր
Ժողով գումարէ:

Եթէ Պատրիարքը ասոր դէմ կենայ, եղելուծիւնը կրկին
անգամ Բարձրագոյն Գրան իմաց կը տրուի, որ այն ատեն
բողոքին համեմատ՝ Կ. Պոլսոյ մէջ գտնուող եպիսկոպոսաց
երիցագոյնին նախագահութեամբ Ընդհանուր ժողով գումար-
ելու հրաման կուտայ:

Ընդհանուր ժողովը իր մէջէն հինգ եկեղեցական և հինգ
աշխարհական ընտրելով, տասն հոգիէ բաղկացեալ քննիչ
Յանձնաժողով մը կը կարգէ. բայց պէտք է որ այս քննիչնե-
րուն մէջ՝ ամբաստանող կամ բողոքող անձանցմէ՝ մարդ
չգտնուի: Քննիչ յանձնաժողովը եղած ամբաստանութիւնները
քննելէն ետքը՝ տեղեկագիր կուտայ Ընդհանուր ժողովոյն, որ
կ'որոշէ խնդիրը գաղտնի քուէարկութեամբ: Այս որոշումը
պարունակող թուղթը պէտք է ստորագրուած ըլլայ որոշման
կողմը քուէ տուող ժողովականներէն, և եթէ անով Պատրիար-
քին հրաժարուիլը վճուուած է, երկու ժողովոց ատենապետ-
ները նախագահ եպիսկոպոսին հետ Պատրիարքին երթալով,
յիշեալ թուղթը անոր կը ներկայացնեն, որ այն ժամանակ
Ազգին որոշ կամքը իմանալով հրաժարականը տալու պար-
տաւորեալ է: Իսկ եթէ չուզէ տալ, Բարձրագոյն Գրան իմաց
կը տրուի որ պաշտօնէն կը ձգէ զՊատրիարք:

Յօդ. 7.— Հրաժարեալ Պատրիարքը վիճակաւոր եպիսկո-
պոսաց կարգը կ'անցնի, և անոր վրայ ըստ կանոնի պէտք
եղածը կը տնօրինուի խառն ժողովոյ կողմէն:

Պատրիարքի և պարտաւորութիւնք

Յօդ. 8.— Պատրիարքին պարտաւորութիւնքն են Սահմա-
նադրութեան սկզբանց համեմատ վարուիլ, և անոր ամէն
կէտերուն ճշդիւ գործադրութեանը ուշի ուշով հսկել:

Պատրիարքը իրեն եկած գործերը ո՞ր ժողովոյ կը վերա-
բերի նէ այն ժողովոյն կը յանձնէ՝ քննութեան և որոշման
համար. ժողովոց մէջ որոշուած գործոց վրայ Պատրիարքին
քաղցիրները և կամ ուրիշ պաշտօնական գրութիւնները վաւե-

րական և գործադրելի չեն կրնար ըլլալ եթէ որոշող ժողո-
վոյն կողմէն ալ կնքեալ և ստորագրեալ չըլլան: Իսկ երբ
ստիպողական գործ մը պատահի, որոյ տնօրինութեանը հա-
մար կարելի չըլլայ մինչեւ ժողովոյն գումարման օրը սպասել
և կամ արտաքոյ կարգի ժողով գումարել, Պատրիարքը կրնայ
պէտք եղածը ինքնին տնօրինել, իր վրայ առնելով պատաս-
խանատուութիւնը. բայց պարտաւորեալ է եղելուծիւնը ար-
ձանագրել տալ կանոնաւոր կերպիւ, և ո՞ր ժողովոյն կը վե-
րաբերի նէ՝ անոր յաջորդ նիստին ներկայացնել վաւերացման
համար:

Յօդ. 9.— Պատրիարքը իր բացակայութեանը ատեն Ազ-
գային ժողովներու մէջ տրուած, որոշումները պարունակող
թուղթը դեռ չստորագրած, կարող է անոնց վրայ իր դիտո-
ղութիւններն յայտնելով, խնդիրը կրկին քննութեան յանձ-
նել, իսկ այս վերաքննութեանէն ետքը՝ պարտաւորեալ է նոյն
թուղթերը ստորագրել, եթէ տրուած որոշումը Սահմանա-
դրութեան տրամադրութեանցը անհամաձայն չգտնէ:

Յօդ. 10.— Պատրիարքը կրնայ Սահմանադրութեան սկզբ-
բանցը համեմատ չվարուող եկեղեցական մը, վարժապետ մը,
եկեղեցոյ, վանքի, դպրոցի և կամ հիւանդանոցի գործակալ
մը, պաշտօնէն հանելու առաջարկութիւն ընել ձեռնհաս
ժողովոյն կամ Խորհրդոյն:

Յօդ. 11.— Պատրիարքը իրաւունք չունի ինքնին լուծել և
փոխել կրօնական և Քաղաքական ժողովները և անոնց վերա-
բերեալ Խորհուրդները: Բայց երբ տեսնէ թէ անոնցմէ մէկը
Սահմանադրութեան սկզբանցը հակառակ ընթացքի մէջ է,
առաջին անգամին բացատրութիւն կ'ուզէ այն ժողովոյն կամ
Խորհրդոյն Ատենապետէն. երկրորդին՝ իմաց կուտայ անոր
պարտաւոր ընթացքը և ի կանոնապահութիւն կը հրաւիրէ
զայն. իսկ երրորդին՝ Ընդհանուր ժողովոյն կը դիմէ, եթէ
ամբաստանելին Ազգային ժողովներէն մէկն է, կամ Քաղաք.
ժողովոյն կը դիմէ, եթէ Խորհուրդներէն մէկն է, և պատճառ-
ները ցուցնելով ամբաստանեալ ժողովոյն կամ Խորհրդոյն
լուծումը կ'առաջարկէ:

Յօդ. 12.— Պատրիարքը Ազգային սնտուկէն իրեն յառ-
կացեալ ամսական ունենալով, ինք կը տեսնէ Պատրիարքա-
րանին ներքին ծախքը:

Բ. — ՊԱՏՐԻԱՐՔԱԿԱՆ ԴԻՒԱՆԱՏՈՒՆ

Յօդ. 13. — Պատրիարքարանի մէջ Դիւանատուն մը պիտի հաստատուի պէտք եղած ազգային գրութեանց յատկացեալ:

Այս դիւանատունը երեք գրասենեակի պիտի բաժնուի:

Ա. Թղթակցութեան գրասենեակ որ Պատրիարքարանէն ուղարկուած և Պատրիարքարան եկած գրութիւններով կը զբաղի:

Բ. Արձանագրութեան գրասենեակ, որ Ազգային ժողովոց և Խորհրդոց վերաբերեալ թուղթերը կարգաւորելու կը զբաղի:

Գ. Ազգահամարի գրասենեակ, որ ազգայնոց քաղաքական վիճակագրութեանը, այսինքն՝ ծննդեան, ամուսնութեան եւ վախճանման վերաբերեալ արձանագրութեամբ կը զբաղի:

Այս վերջին գրասենեակէն կը տրուին Ազգայնոց թէ՛ ճանապարհորդութեան համար և թէ՛ ուրիշ անձնական գործառնութեանց համար պէտք եղած վաւերական թուղթերը, նաև ծննդեան, ամուսնութեան, վախճանման վկայագրերը:

Յօդ. 14. — Պատրիարքական Դիւանատունը պիտի ունենայ Դիւանապետ մի որ պատասխանատու է դիւանատան բոլոր գործառնութեանց: Քաղաքական ժողովը կ'ընտրէ և Պատրիարքը կ'անուանէ զայն: Դիւանապետը կ'ընէ նաև Ընդհանուր ժողովոյն դիւանագրութիւնը:

Դիւանապետը պարտաւորեալ է ամէն տարի՝ թէ՛ Կոստանդնուպոլսոյ մէջ և թէ՛ դուրսերը ծնած ամուսնացած և վախճանած ազգայնոց տոմարներուն օրինակները բերել տալ և Պատրիարքարանի Դիւանատան ընդհանուր Ազգահամարին մէջ արձանագրել տալ: Դիւանապետը Հայերէն լեզուի քաջ հմուտ և Տաճկերէնի ու Գաղղիերէնի ալ վարժ անձ մը պիտի ըլլայ:

Յօդ. 15. — Դիւանատունը բաւական թուով Դիւանագրիւններ պիտի ունենայ: Ասոնք ալ հայերէն լեզուն քաջ գիտնալու են, և ամէն մէկը իր պաշտօնին կատարեալ հրմտութիւն ունենալու է: Ամէն մէկ դիւանագրիւր ըստ իւր պաշտօնի պատասխանատու է այն ժողովոյն կամ Խորհրդոյն

որուն կը վերաբերի: Ամէնը մէկէն պատասխանատու են Դիւանապետին:

Յօդ. 16. — Ազգահամարի գրասենեակէն տրուած որ և է թուղթ և վկայագիր վաւերացեալ պէտք է ըլլայ Պատրիարքական կնիքով և Դիւանապետին ստորագրութեամբ:

Գ. — ՊԱՏՐԻԱՐՔ ՍՐՔՈՅ ԵՐՈՒՍԱԴԷՄԻ

Յօդ. 17. — Երուսաղէմի Պատրիարքը Ս. Յակոբայ Աթոռոյն ցկեանս գահակալն է. միանգամայն Հայոց, Ազգին սեպհական Երուսաղէմ գտնուած ուխտատեղիներուն տնօրէնն ու Ս. Յակոբայ վանուց Միաբանութեան նախագահն է:

Իր պարտաւորութիւնն է Ս. Երուսաղէմի վանուց Կանոնագրին տրամադրութեանց համեմատ վարուիլ, և անոր բարեւոր գործադրութեանը հսկել:

Յօդ. 18. — Եթէ Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքը Սուրբ Երուսաղէմի վանուց Կանոնագրին հակառակ վարուի, ամբաստանութեան տակ կ'ընկնի:

Յօդ. 19. — Պատրիարքին վրայ ամբաստանութիւն կրնայ ըլլալ կամ յիշեալ Միաբանութեան կողմէն և կամ Կոստանդնուպոլսոյ Կրօնական և Քաղաքական ժողովոց կողմէն:

Այսպիսի պարագայի մէջ՝ Ազգային Ընդհանուր ժողով կը գումարուի: Եւ եթէ եղած ամբաստանութիւնը քննուելով հիմնաւոր ըլլալը ստուգուի, Ընդհանուր ժողովը՝ վեցերորդ յօդուածին մէջ Կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքին վերաբերեալ տրամադրութեանց համեմատ՝ ըստ պահանջման իրեն, կամ ի կանոնագահութիւն կը հրաւիրէ Պատրիարքն մասնաւոր բողոքագրով, և կամ կը պարտաւորէ զայն հետեանալ Պատրիարքական Աթոռէն, և անոր պաշտօնը կը յանձնէ Տեղապահ մը՝ զոր Ընդհանուր ժողովը գաղտնի քուէարկութեամբ կ'ընտրէ Միաբանութեան մէջէն:

Յօդ. 20. — Երբ Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքը վախճանի, Միաբանութիւնը իր մէջէն Տեղապահ մը կ'ընտրէ, և Ազգային ժողովները կը հաստատեն զայն:

Յօդ. 21. — Ս. Երուսաղէմի Պատրիարքը Կոստանդնու-

պոլսոյ Ազգային Ժողովներուն կողմէն կ'ընտրուի: Բայց Միաբանութիւնը իրաւունք ունի իր կարծիքը յայտնելու ընտրելեաց արժանաւորութեան աստիճանին վրայ՝ ներկայացնանց ուղեակիւռ մի: Պատրիարքին վախճանելէն անմիջապէս ետքը՝ յիշեալ Տեղապահը Միաբանից Ընդհանուր Ժողով կը գումարէ: Այս Ժողովը անուանց ցուցակ մը կը պատրաստէ՝ Առստանդնուպոլսոյ Պատրիարքի ընտրութեան համար Առստանդնուպոլսոյ եկեղեցական համագումար Ժողովոյն ըրած կերպիւն. բայց պէտք է որ Միաբանութեան ներկայացուելիք այս ցուցակը գոնէ եօթն ընտրելեաց անուն պարունակէ: Այս ցուցակը միաբանութեան կողմէն ստորագրեալ յայտագրով Առստանդնուպոլսոյ Պատրիարքարանը կ'ուղարկուի:

Յօդ. 22.— Ս. Երուսաղէմի Պատրիարք ընտրուելու անձը գոնէ երեսուն և հինգ տարին լրացուցած, և ի ծնէ Օսմանեան Տէրութեան հպատակ, Միաբանութեան Եպիսկոպոսներէն կամ Վարդապետներէն պէտք է ըլլայ. միանգամայն Միաբանութենէն զատուած մէկը պէտք չէ ըլլայ:

Միաբանութենէ զատուած չեն համարուիր այն անձինքը՝ որ Պատրիարքարանի Ժողովոց կողմէն ազգային պաշտօնի մէջ գործածուած են՝ Երուսաղէմի Պատրիարքին հաւանութեամբ:

Յօդ. 23.— Կրօնական և քաղաքական Ժողովները Աստուծոյ Ժողով կազմելով, վերոյիշեալ ցուցակին մէջ յիշատակուած անձանց արժանիքը կը քննեն, և երեք ընտրելի որոշելով անունները Ընդհանուր Ժողովոյն կը ներկայացնեն: Միաբանութեան կողմէն եկած ցուցակն ալ Ընդհանուր Ժողովոյ սրբահին մէջ կախուած կ'ըլլայ:

Ընդհանուր Ժողովը ընտրելեաց վրայօք թէ՛ միաբանութեան և թէ՛ Ազգային երկու Ժողովոց կարծիքը իմանալով, անոնց մէջէն կրօնից, ուսման և բարի վարուց. նկատմամբ ամենէն աւելի արժանաւորութիւն ունեցող անձը կ'ընտրէ՝ գաղանի բուէարկութեամբ և քուէից բացարձակ առաւելութեամբ:

Ընդհանուր Ժողովոյ մէջ՝ Միաբանութեան կողմէն ներկայացուած ցուցակէն դուրս անձի վրայ քուէարկութիւն չկրնար ըլլալ:

Գ. — Ա.ՅԳԱՅԻՆ ԿՐՕՆԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎ

Յօդ. 24.— Կրօնական Ժողովը կը բաղկանայ տասն և չորս բանիբուն եկեղեցականներէ, որոնք գոնէ երեսուն տարին լրացուցած, և քէթ հինգ տարիէ ի վեր ձեռնադրուած պիտի ըլլան:

Յօդ. 25.— Եկեղեցական համագումար Ժողովը գաղանի բուէարկութեամբ՝ Ազգային Կրօնական Ժողովոյ անդամաց թուոյն եռապատիկը կ'ընտրէ, և ընտրելեաց անունները ստորագրեալ յայտագրով Ազգային Ընդհանուր Ժողովոյն կը ներկայացնէ:

Ընդհանուր Ժողովն ալ անոնց մէջէն գաղանի բուէարկութեամբ կ'ընտրէ Կրօնական Ժողովոյ անդամները: Տեղեկագիրը Պատրիարքին կողմէն Բարձրագոյն Կրօն կը ներկայացուի. և Կրօնական Ժողովոյ այսպէս ընտրուած անդամները Այսերական հրամանաւ կը հաստատուին:

Յօդ. 26.— Կրօնական Ժողովը երկու տարին անգամ մը Ապրիլի վերջը ամբողջ կը լուծուի, և Մայիսի սկիզբը կը նորոգուի: Այս Ժողովոյ անդամները անմիջապէս վերընտրելի չեն. բայց երկու տարի ետքը կրնան նորէն ընտրուիլ:

Յօդ. 27.— Երբ Կրօնական Ժողովոյ անդամներէն հրաժարական տուող և կամ ուրիշ պատճառաւ պակտողներուն թիւը երեքի հասնի, անոնց տեղ ուրիշներ կ'ընտրուին Ընդհանուր Ժողովով: Բայց մինչև որ այս ընտրութիւնն ըլլայ, Կրօնական Ժողովոյ մէջ բոլոր անդամաց մեծագոյն մասը կը մնտուի:

Յօդ. 28.— Կրօնական Ժողովոյ պաշտօնն է ազգային կրօնական գործոց ընդհանուր տեսութիւնը: Կր պարտաւորութիւնքն են՝ Ազգին մէջ կրօնական զգացումը զարգացունել, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ դաւանութիւնն ու աւանդութիւնները անխախտ պահել, եկեղեցեաց և եկեղեցականաց բարեկարգութեանը հսկել, եկեղեցականաց ներկայ վիճակը լաւցնելու և ապագան անդորրելու և ապահովցնելու միջոցները ձեռք բերելու հոգ տանիլ: Ազգային վարժարանաց երբեմն երբեմն այդելութիւն ընելով՝ քրիստոնէական վարդապետութեան ուսուցման վրայ հսկողութիւն ընել, արժանաւոր և բանիբուն վարդապետներ և քահանաներ հասցնել, և Ազ-

գին մէջ ծագած կրօնական վէճերը քննելով՝ Եկեղեցւոյ օրինաց համեմատ լուծել:

Յօդ. 29.— Կրօնական ժողովը երբ չկարենայ ինքնին լուծել զուտ կրօնական կարեւոր խնդիր մը, Եկեղեցական համագումար ժողով կը կազմէ՝ Կոստանդնուպոլսոյ գտնուող եպիսկոպոսները, Եկեղեցեաց քարոզիչ վարդապետները, Աւագերէցներն ու Աթոռակալները, և եթէ հարկ ըլլայ՝ նաև շրջակայ գաւառաց Առաջնորդները հրաւիրելով: Եթէ Եկեղեցական համագումար ժողովն ալ խնդիրը իր ձեռնհասութենէն վեր դատէ, այն ժամանակ՝ Ընդհանրական Կաթողիկոսին կը դիմէ ստորագրեալ տեղեկագրով:

Յօդ. 30.— Կրօնական ժողովոյ ամէն տեսակ տեղեկագիրները՝ միշտ անդամոց մեծագոյն մասին կողմէն ստորագրեալ պիտի ըլլան:

Յօդ. 31.— Թէ՛ Կոստանդնուպոլսոյ և թէ՛ գաւառներու մէջ՝ վարդապետի ձեռնադրութեան համար պէտք եղած հրամանը Աղգային Կրօնական ժողովոյ կողմէն կը տրուի: Իսկ քահանայի ձեռնադրութեան համար՝ եթէ Պոլսոյ մէջ է՝ նոյն Կրօնական ժողովէն, և եթէ գաւառներու մէջ է՝ տեղւոյն Կրօնական ժողովէն կը տրուի:

Յօդ. 32.— Մինչև որ եկեղեցւոյ մը քահանաներն ու Թաղական Խորհուրդը նոր քահանայ ձեռնադրել տալու կարելորութիւնը չտեսնեն, և ստորագրեալ տեղեկագրով Կրօնական ժողովոյ խնդիր չընեն, ձեռնադրութեան հրաման չտրուիր:

Յօդ. 33.— Կրօնական ժողովը կ'ընտրէ Կոստանդնուպոլսոյ եկեղեցեաց քարոզիչ վարդապետներն ու աւագերէցները, և Պատրիարքը կ'անուանէ զանոնք:

Յօդ. 34.— Կրօնական ժողովոյ մէջ ամէն տեսակ ընտրութիւն գաղտնի քուէարկութեամբ կ'ըլլայ:

Յօդ. 35.— Կրօնական ժողովը կանոնագիր մը պէտք է շինէ եկեղեցականաց ներկայ վիճակին բարելաւութեան և ապագային անդորրութեանը համար, որպէս զի իրենց հոգեւորական պաշտօնները կարենան ձրի կատարել:

Յօդ. 36.— Քաղաքական ժողովը կը բաղկանայ աղգային գործոց և տէրութեան օրինաց տեղեկ քսան աշխարհականներէ:

Յօդ. 37.— Քաղաքական ժողովոյ անդամները գաղտնի քուէարկութեամբ և քուէից բացարձակ առաւելութեամբ Աղգային Ընդհանուր ժողովոյ մէջ կ'ընտրուին, և տեղեկագիրը Պատրիարքի կողմէն Բարձրագոյն Գրան մատուցուելով՝ Կայսերական հնամանա կը հաստատուին:

Յօդ. 38.— Քաղաքական ժողովը երկու տարի անգամ մը Ապրիլի վերջը ամբողջ կը լուծուի, և Մայիսի սկիզբը կը նորոգուի:

Այս ժողովոյ անդամները երկու տարի անցնելէն ետքը նորէն կրնան ընտրուիլ: Եւ թէպէտ առջի երկու տարին Քաղաքական ժողովոյ համար վերընտրելի չեն, բայց ուրիշ որ և է աղգային պաշտօնի մէջ կրնան գործածուիլ:

Յօդ. 39.— Եթէ Քաղաքական ժողովոյ անդամներէն մէկը, առանց բանաւոր պատճառ իմացնելու գրով, երեք անգամ իրարու վրայ ներկայ չգտնուի, նոյն ժողովոյ ատենապետի կողմէն անոր նամակ գրուելով՝ չգալուն պատճառը կը հարցուի: Եթէ պատասխան չառնուի, երկրորդ գրութեամբ իմաց կը տրուի իրեն որ՝ եթէ յաջորդ նիստին ալ ներկայ չգտնուի, իբրև հրաժարեալ պիտի համարուի. և եթէ դարձեալ չներկայանայ, հրաժարականը տուած պիտի սեպուի:

Յօդ. 40.— Երբ Քաղաքական ժողովոյ հրաժարական տուող կամ ուրիշ պատճառաւ պակասող անդամոց թիւը երեքի հասնի, անոնց տեղ ուրիշ անդամներ կ'ընտրուին Ընդհանուր ժողովով: Բայց մինչև որ այս ընտրութիւնն ըլլայ, Քաղաքական ժողովոյ մէջ բոլոր անդամոց մեծագոյն մասը կը փնտուի:

Յօդ. 41.— Երբ Քաղաքական ժողովոյ պաշտօնն է Աղգային Քաղաքական գործոց ընդհանուր տեսչութիւնը: Իւր պարտաւորութիւնքն են Աղգային բարեկարգութեան ու յառաջդիմութեան մտադրութիւն և փոյթ ունենալ, իր տեսչութեան տակ գտնուող Խորհրդոց կողմէն մատուցուած աղգօգուտ առա-

ջարկութիւնները ուշադրութեամբ քննել, և անոնց կարեւորութիւնը յայտնուելէն ետքը՝ հաստատել կամ գործադրութեան արգելքները բառնալու ջանք ընել:

Յօդ. 42.— Քաղաքական ժողովը իրեն եկած գործերը ո՛ր խորհրդոյ վերաբերեալ ըլլան՝ քննուելու համար այն խորհրդոյն կը յանձնէ. և մինչև որ անոր կարծիքը չառնու՝ չկրնար գործադրութեան ձեռնարկել: Եւ թէպէտ կրնայ իրաւացի պատճառներով հերքել մէկ խորհրդոյ ըրած որոշումը, բայց ինքնին ուրիշ անօրինութիւն չկրնար ընել նոյն նիւթին վրայ. և կը պարտաւորի դարձեալ նոյն խորհրդոյն յանձնել գործը: Քաղաքական ժողովը չի կրնար նաև փոխել կամ լուծել Ազգային խորհուրդներէն մէկը, քանի որ չտեսնէ զայն Սահմանադրութեան հիմնական սկզբանց հակառակ ընթացքի մէջ: Բայց երբ տեսնէ անոնց մէկը այսպիսի ընթացքի մէջ, առաջին անգամին՝ բացատրութիւն կ'ուզէ նոյն խորհրդոյ ատենապետէն, երկրորդ անգամին՝ անոր գրով ազդարարութիւններ ընելով՝ ի կանոնապահութիւն կը հրաւիրէ իսկ երրորդին՝ անգամները կը փոխէ, միայն թէ այս մասին ունեցած պատճառները պիտի բացատրէ Ընդհանուր ժողովոյ ներկայացնելու երկամեայ տեղեկագրին մէջ:

Յօդ. 43.— Քաղաքական ժողովը երբ իրեն եկած քաղաքական գործերէն կարեւոր խնդրոյ մը լուծումը իր ձեռնհասութենէն վեր դատէ, Ընդհանուր ժողովոյն կը դիմէ:

**2.— ԳԱՂԱՔ. ԺՈՂՈՎՈՅ ԿՈՂՄԷՆ ԿՍԶՄՈՒՍՆԵ
ԱԶԳ. ԽՈՐՀՈՒՐԳՅ ԵՒ ՀՈԳԱՐԱՐՃՈՒԹԻՒՆՅԵՐ**

Յօդ. 44.— Ուսումնական, Տնտեսական և Գաղափարական գործոց և վանօրէից տեսչութեան համար չորս խորհուրդ, մասնախարարութեան պաշտօնով՝ երեք Հոգաբարձութիւն պիտի հաստատուի Քաղաքական ժողովոյ կողմէն: Այս խորհրդոց և Հոգաբարձութեանց անգամները երկու տարի պաշտօն կը վարեն. այն պայմանաւ՝ որ ամէն տարեգլուխ կիսով չափ նորոգուին:

Գաղափարական խորհրդոյ նախագահը և Պոլսոյ Պատրիարքի փոխանորդն է:

1.— Ուսումնական Խորհուրդ

Յօդ. 45.— Ուսումնական խորհուրդը եօթն ուսումնական աշխարհականներէ կը բաղկանայ:

Ուսումնական խորհրդոյն պաշտօնն է՝ Հայոց Ազգին դաստիարակութեան և կրթութեան ընդհանուր տեսչութիւնը: Իր պարտաւորութիւնքն են Ազգային վարժարանաց բարեկարգութեանը հսկել, թէ՛ մանչ և թէ՛ աղջիկ տղայոց դաստիարակութեանը հոգ տանելու նպատակաւ հաստատուած ընկերութիւններուն խրախոյս տալ և ձեռնտու ըլլալ. դպրատանց դաստիարակներուն կացութիւնը լաւցնելու և ապագան անդորրելու խնամ տանիլ, Ազգին մէջ յաջողակ և քաջամտ դասատուներ հասցնելու, և դպրոցական դասագիրքեր պատրաստելու ջանք և փոյթ ունենալ:

Ուսումնական խորհուրդը ազգային վարժարանաց մէջ ուսմունքնին լրացնող աշակերտաց վկայական կուտայ, ուսմանց դասագիրքերը կ'որոշէ. և տարեկան քննութիւնները կը կատարէ:

Խսկ կրօնական ուսմանց համար կրօնական ժողովին կը դիմէ, վասն զի այս ժողովը կ'որոշէ կրօնական գիտութեանց դասագիրքերը և դասատուները, քննութիւնները կ'ընէ և վկայականը կուտայ:

2.— Տնտեսական Խորհուրդ

Յօդ. 46.— Տնտեսական խորհուրդը կը բաղկանայ եօթն անտեսագէտ աշխարհականներէ, զորս Քաղաքական ժողովը կ'ընտրէ քուէից առաւելութեամբ:

Տնտեսական խորհրդոյն պաշտօնն է՝ և Պոլսոյ մէջ գտնուած ազգային բոլոր հաստատութեանց և անոնց կալուածներուն մատակարարութեան ընդհանուր տեսչութիւնը իր պարտաւորութիւնն է՝ նոյն հաստատութեանց բարեկարգութեանը անխնջ հսկել և հոգ տանիլ:

Տնտեսական խորհուրդը պէտք է հոգ տանի որ ամէն ազգային կալուած օրինաւոր կալուածագիր ունենայ: Թէ՛ և Պոլսոյ և թէ՛ գաւառներու մէջ գտնուած ազգային անշարժ

ստացուածոց կալուածագրերուն օրինակները՝ Տնտեսական Խորհրդոյ ձեռօք ժողովուելով՝ Պատրիարքարանի դիւանատան մէջ պիտի պահուին:

Ազգային ո՛ր և է կալուածոց գնումն ու վաճառումը չկրնար տեղի ունենալ, առանց Տնտեսական Խորհրդոյ գիտութեան, քաղաքական ժողովոյ հաճութեան և Պատրիարքի կնքով հաստատութեան:

Այս տրամադրութեանց ուժովը եկեղեցիներու ձիւթեփիլիքիսինն ըսուած բանը վերցուած է Հայոց ազգին համար:

Կ. Պոլսոյ և շրջակայից մէջ՝ ազգային ո՛ր և է շինութեանց կամ վերանորոգութեանց չկրնար ձեռնարկուիլ, առանց գիտութեան Տնտեսական Խորհրդոյ և հաճութեան քաղաքական ժողովոյ:

Տնտեսական Խորհուրդը՝ Ազգային Ելեւմտից, Կտակաց և Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւններուն, նաեւ Թագական Խորհուրդներուն մատակարարութեանը վրայ հսկողութիւն պիտի ընէ, և ասոնց ամէն մէկէն որոշեալ ժամանակներ համար պահանջելով, քաղաքական ժողովոյն պիտի հաղորդէ:

Տնտեսական Խորհուրդը տարեգլխէն երկու ամիս առաջ՝ յետագայ տարւոյ մէջ ըլլալիք հասոյթն ու ծախքը Ելեւմտից Հոգաբարձութենէն ստուգելով, հաշուեկշիւը պիտի պատրաստէ և քաղաքական ժողովոյն ներկայացնէ:

3.— Գաւառական Խորհուրդ

Յօդ. 47.— Գատաստանական Խորհուրդը կը բաղկանայ ութ իրաւագէտ, և ամուսնացեալ և քառասուն տարին լրացուցած անձերէ, որոնց չորսը եկեղեցական և չորսը աշխարհական պիտի ըլլան:

Գատաստանական Խորհրդոյ նախագահը Պատրիարքի Փոխանորդն է, և անդամներուն բոլորն ալ իրան ժողովոյ կողմէն կ'ընտրուին՝ քուէից առաւելութեամբ:

Գատաստանական Խորհրդոյ պաշտօնն է՝ ընտանեկան վէճերը լուծել, և Բ. Գրան կողմէն Պատրիարքարան յանձնուած դատերը՝ յանձնարարութեան համեմատ քննել և որոշել:

Երբ պատահի այնպիսի դատ մը զոր Գատաստանական Խորհուրդը իր ձեռնհասութենէն վեր դատէ, ըստ պահանջման խնդրոյն կամ Կրօնական կամ քաղաքական և կամ Խառն ժողովոյն յանձնուելուն հարկաւորութիւնը կը ցուցնէ:

Եթէ Գատաստանական Խորհրդոյ մէջ որոշուած դատի մը դէմ բողոքէ դատապարտեալը, խնդիրը վերստին կը քննուի յիշեալ ժողովներէն մէկուն մէջ՝ որո՛ւն որ կը վերաբերի:

4.— Վանօրէից Խորհուրդ

Յօդ. 48.— Վանքերն ազգային սեպհական ստացուածքն ըլլալով, ազգին կը վերաբերի անոնց մատակարարութեան հաստութից ու ծախուց ընդհանուր տեսչութեան և քննութեան իրաւունքը:

Ըստ որում հարկաւոր է որ ամէն Վանք իրեն համար յատուկ կանոններ ունենայ, Կեդրոնական Վարչութեան Կրօնական և քաղաքական ժողովները Խառն ժողով կազմելով, իւրաքանչիւր վանքի Միաբանութեան, նաեւ Վանօրէից Խորհուրդին կարծիքն առնելէ ետքը, պէտք եղած Կանոնադրութիւնը կը պատրաստեն, և Ազգային Ընդհանուր ժողովոյ հաստատուել կուտան:

Սոյն կանոնադրութեանց հիմնական սկզբունքն են.

Ա. Իւրաքանչիւր Վանքի մասնաւոր մատակարարութիւնը իր Միաբանութեան կը վերաբերի: Իսկ ամէնուն վրայ ընդհանուր տեսչութիւն ընելու իրաւունքը Կեդրոնական Վարչութեան կը վերաբերի, որ կը գործադրէ Վանօրէից Խորհրդին ձեռօք:

Բ. Իւրաքանչիւր Վանքի վանահայրը իր Միաբանութեան կողմէն կ'ընտրուի, և Կեդրոնական Վարչութեան Խառն ժողովոյ հաւանութեամբը Պատրիարքի ձեռօք կը հաստատուի:

Վանահայր ըլլալու անձը պէտք է որ երեսունուհինգ տարին լրացուցած, և Օսմանեան Տէրութեան հպատակ վարդապետներէն ըլլայ:

Գ. Բոլոր Վանքերը Ազգին բարոյական զարգացմանը ծառայելու պարտաւոր են, ուստի ամէն մէկը իր կարողութեան

չափով՝ ունենալու է ընծայարան, Թանգարան, Տպարան, Հիւանդանոց, և ասոնց պէս ուրիշ ազգօգուտ հաստատութիւններ :

Վանօրէից Խորհուրդը կը բաղկանայ եօթն անձերէ, զոր քաղաքական ժողովը կ'ընտրէ քուէից առաւելութեամբ :

Վանօրէից Խորհուրդին պաշտօնն ու պարտաւորութիւնն է՝ իւրաքանչիւր Վանքի կանոնաց գործադրութեանը հսկել և վերատեսչութիւն ընել, եկամուտներն ու հասոյթները ստուգել, և ծախքերը քննել ու կանոնաւորել :

Վանօրէից Խորհուրդը կ'ընտրէ վանականներուն մէջէն իւրաքանչիւր Վանքի մատակարարութեան պաշտօնին համար պէտք եղած անձինքը. Ասոնք Վանահօր նախագահութեամբ՝ և իրենց վանքին յատկացեալ կանոններուն համաձայն Վանքը անտեսելով, որոշ ժամանակներ՝ հաշուհամար կուտան Խորհուրդին :

5.— Ելեւմտից Հոգաբարձութիւն

Յօդ. 49.— Ելեւմտից Հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ եօթն հաշուագէտ անձինքէ, զոր քաղաքական ժողովը կ'ընտրէ քուէից առաւելութեամբ :

Ելեւմտից Հոգաբարձութեան պաշտօնն է ազգային կեդրոնական սնտուկին տնտեսութիւնն ու համարակալութիւնը :

Այս սնտուկին մուտքն են՝ ազգային ընդհանուր տուրք, կոստանդնուպոլսոյ Պատրիարքական Գիւանատան հասոյթք, և առանց մասնաւոր տեղ մը որոշելու ազգին անուանը եղած կտակ կամ նուէր : Եւքն են՝ Պատրիարքարանի և Գիւանատան սոփորական ծախք. կեդրոնական Վարչութեան ձեռքը եղած ազգային հաստատութեանց և կարօտեալ թաղերու տրուելիք նպաստ, և զանազան ուրիշ պատահական ծախք :

Ելեւմտից Հոգաբարձութիւնը կը հաւարէ ամէն այս հասոյթները, և իր ձեռօք կ'ըլլան յիշեալ ծախքերը, միշտ Տնտեսական Խորհուրդին գիտութեամբ և քաղաքական ժողովոյ հաւանութեամբը :

Ելեւմտից Հոգաբարձութիւնը պարտաւոր է իր անտեսութեան յանձնուած ազգային սնտուկին հաշիւը տուարատեալ :

կալութեան կանոնաւ կարգադրել, և որոշեալ ժամանակներ հաշուեցուցակ ներկայացնել Տնտեսական Խորհուրդին, որ ստուգելով և վաւերացնելով կը հաղորդէ քաղաքական ժողովոյն :

6.— Կտակաց Հոգաբարձութիւն

Յօդ. 50.— Կտակաց Հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ եօթն անձինքէ, որոց երեքը եկեղեցական և չորսը աշխարհական՝ Խառն ժողովով կ'ընտրուին քուէից առաւելութեամբ :

Կտակաց Հոգաբարձութեան պաշտօնն է՝ ազգային կտակաց տնօրէնութիւնը : Իր պարտաւորութիւնն է՝ կտակաց օրինաւոր կերպիւ և կտակարարին նպատակին և դիտաւորութեանը համեմատ գործադրութեանը հսկել :

Կտակաց Հոգաբարձութեան համար պէտք եղած մասնաւոր կանոնադրութիւնը՝ Խառն ժողովը պիտի պատրաստէ Կտակաց Հոգաբարձութեան և Տնտեսական Խորհուրդին կարծիքն առնելով, և ընդհանուր ժողովը պիտի հաստատէ :

Կտակաց Հոգաբարձութիւնը որոշեալ ժամանակներ իր պաշտօնին վերաբերեալ հաշիւները պիտի ներկայացնէ Տնտեսական Խորհուրդին, որ ստուգելով և վաւերացնելով պիտի հաղորդէ քաղաքական ժողովոյն :

7.— Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւն

Յօդ. 51.— Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը կը բաղկանայ ինն անձինքէ, զոր քաղաքական ժողովը կ'ընտրէ քուէից առաւելութեամբ : Ասոնց երկուքը վկայեալ բժիշկ պիտի ըլլան :

Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան պաշտօնն է՝ Ազգային Հիւանդանոցը և անոր սեպհական կալուածներն ու եկամուտները տնտեսել, և անոնց հասոյթովն ու ազգային սնտուկին նպաստիւր մատակարարել զայն :

Այս հաստատութիւնը չորս շրջանակի բաժնուելով, մէկը՝ աղքատիկ հիւանդները դարմանելու, երկրորդը՝ ծեր և անկար աղքատները պատասպարելու, երրորդը՝ խելագարները խնամելու, և չորրորդը՝ որը և անտէրունջ տղաքը դաստիարակելու պիտի յատկանան :

Այս շէնքին կարգադրութիւնն ու անտեսութիւնը բժշկական և առողջապահիկ կանոնաց համեմատ պիտի անօրինուին: Հիւանդանոցի Հոգաբարձութիւնը այս հաստատութեան անտեսութեան մասին՝ Տնտեսական Խորհուրդին, և դաստիարակութեան մասին՝ Ուսումնական Խորհուրդին պատասխանատու է. և սոյն Խորհուրդոց որոշեալ ժամանակներ համար պիտի տայ իր գործողութեանց վրայ:

Է.— ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԳ

Յօդ. 52.— Թաղական Խորհուրդները կը բաղկանան ըստ տեղւոյն՝ հինգէն մինչեւ տասներկու անդամներէ:

Թաղական Խորհուրդին պաշտօնն է՝ թաղին ժողովրդեան ազգային գործոց մատակարարութիւնը, եկեղեցւոյ և դպրատան հոգաբարձութիւնը, աղքատաց խնամակալութիւնը, եւ ազգայնոց մէջ պատահած վեճերուն քննութիւնն ու խաղաղարարութիւնը:

Իր պարտաւորութիւնքն են՝ թաղին եկեղեցւոյ պայծառութեանը խնամ տանիլ, թաղին մէջ թէ՛ աղջիկ և թէ՛ մանչ տղայոց դաստիարակութեան համար դպրատուններ հաստատելու ջանք ընել, և թաղին կարօտեալ ընտանեաց ձեռնտուութիւն ընել:

Յօդ. 53.— Ամեն թաղ մէկ մէկ Մնտուկ պիտի ունենայ՝ Թաղական Խորհուրդին անօրէնութեանը տակ:

Այս սնտուկին մուտքն են՝ թաղին ժողովրդեան կողմէ արուած թաղական տուրքը, եկեղեցւոյ եւ դպրատան կալուածոց եկամուտները, եկեղեցւոյն հասոյթները, կտակաւ կամ ուրիշ կերպիւ եղած նուէրները ևլն.: Եւքն են՝ թաղին եկեղեցւոյն եւ դպրատանց ծախքն ու աղքատաց արուելիք օգնութիւնները:

Ամեն Թաղական Խորհուրդ իր թաղին մէջ եղած ծննդոց, ամուսնութեանց և վախճանմանց արձանագրութիւնը պիտի ընէ կանոնաւոր կերպով մասնաւոր Տոմարի մը մէջ:

Յօդ. 54.— Թաղական Խորհուրդները՝ իրենց պաշտօնին վերաբերեալ գործոց մէջ Տեսուչ Խորհուրդներուն հետ ուղղակի յարաբերութիւն ունին, այսինքն՝ դպրատանց համար՝

Ուսումնական Խորհուրդին հետ, անտեսական և դրամական գործոց համար՝ Տնտեսական Խորհուրդին հետ, դատի վերաբերեալ գործոց համար՝ Գատաստանական Խորհուրդին հետ: Եւ ստնց ամէն մէկին որոշեալ ժամանակներ համար պիտի տան իւրաքանչիւրին վերաբերեալ գործոց վրայ:

Յօդ. 55.— Իւրաքանչիւր Թաղական Խորհուրդ իր թաղին ժողովրդեան կողմէն կ'ընտրուի:

Ամէն ազգային անհատ որ քսան և հինգ տարին լրացուցած է, և ըստ Յ7րդ յօդուածոյ Սահմանադրութեան՝ ընտրողութեան իրաւունքէն դատաստանապէս զրկուած չէ, իրաւունք ունի մասնակից ըլլալ ընտրութեան Թաղական Խորհուրդոյ անդամոց:

Յօդ. 56.— Թաղական Խորհուրդոց պարտաւորութիւնն ու ընթացքը սահմանելու համար պէտք եղած կանոնադրութիւնը Կրօնական և Քաղաքական Ժողովներուն ձեռօք պիտի շինուի:

Թաղական Խորհուրդոց անդամներուն պաշտօնը չորս տարի կը տեւէ. հինգերորդ տարւոյն սկիզբը կը նորոգուին, և անմիջապէս վերընտրելի են:

Ը.— ԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԺՈՂՈՎ, Կազմութիւն և պարտաւորութիւն

Յօդ. 57.— Ազգային Ընդհանուր Ժողովը հարիւր քառասուն երեսփոխաններէ կը բաղկանայ. որոնց՝

Ա. Մէկ եօթներորդ մասը, այսինքն՝ քսանը, եկեղեցական երեսփոխանք են, զոր կոստանդնուպօլսոյ մէջ գտնուող եկեղեցականք կ'ընտրեն:

Բ. Երկու եօթներորդ մասը, այսինքն՝ քառասունը, գաւառներէն գալիք Ազգային երեսփոխանք են:

Գ. Չորս եօթներորդ մասը, այսինքն ութսունը, կոստանդնուպօլսոյ թաղերէն ընտրուած երեսփոխանք են:

Յօդ. 58.— Կրօնական և Քաղաքական Ժողովոց անդամները Ընդհանուր Ժողովին ներկայ կը գտնուին, բայց եթէ երեսփոխան ընտրուած չեն՝ Ընդհանուր Ժողովին մէջ քուէ չունին:

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱՆ ԵՐԵՍՓՈՍԱՆԱՅ

Ա. — Ընտրուեալն եւ ընտրելուքեան պայմանք

Յօդ. 65. — Ընտրողական իրաւանց հիմն կը բռնուին՝ ազգային տուրքը, և անձնական արժանիքը:

Ազգային տուրքը ընտրողութեան իրաւունք տալու համար, պէտք է որ ընտրողը տարին դո՛նէ եօթանասուն ու հինգ դուրուշ ընդհանուր տուրք վճարէ:

Ընտրողութեան անձնական արժանեօք իրաւունք ունեցողներն են՝ արքունի զիւաններուն և տէրութեան ուրիշ պաշտօններուն մէջ գտնուողներ. վկայեալ բժիշկները. օգտակար գրքերու հեղինակները. դպրատանց ուսուցիչները, և ազգին օգտակար ծառայութիւններ մատուցած անձինք:

Յօդ. 66. — Ընտրողութեան իրաւունք ունին քսան և հինգ տարին լրացուցած անձինք. սակայն ընտրողը հարկ է որ Օսմանեան տէրութեան հպատակ ըլլան:

Յօդ. 67. — Ընտրելու իրաւունքէն դատատանապէս զրկեալ են հետեւեալ չորս դաս անձինքը.

Ա. Գրէական յանցանօք դատապարտեալները, որոնք ըստ պատժական օրինաց Տէրութեան՝ քաղաքականապէս մեղեալ կը համարուին:

Բ. Ազգային գործոց մատակարարութեանը մէջ նենգութեամբ բռնուած, և Ազգ. Ժողովներէն մէկուն կողմէն դատապարտուած անձինք, որոց համար ազգային գործերու մէջ չգործածուիլը վճռուած ըլլայ դատող ժողովին կողմէն:

Գ. Տէրութեան դատարաններուն կողմէն զգաստացուցիչ պատիժ կրողները, որոց պատժոյն պայմանաժամը դեռ լրացած չէ:

Դ. Խեղադարութեան պատճառաւ անբաւական դատեալները, որոց կատարելապէս առողջացեալ ըլլալը օրինաւոր կերպիւ հաստատուած չըլլայ:

Յօդ. 68. — Ընտրելի են ազգին այն ամէն անհատները, որոնք երեսուն տարին լրացուցած ըլլալով, Օսմանեան հպատակ, Տէրութեան օրինացը տեղեակ, և ազգային գործոց հմուտ են և ընտրողութեան իրաւունքէն ըստ 67րդ յօդուածոյ զրկուած չեն:

Բայց կոստանդնուպոլսոյ թաղերուն կողմէն ընտրուելիք ութսուն երեսօխանաց գո՛նէ եօթը՝ աստիճանաւոր անձինք ըլլալու են:

Բ. — Եղանակ ընտրուեալն

Յօդ. 69. — կոստանդնուպոլսոյ թաղերէն և գաւառներէն ընտրուելիք երեսօխանաց քաշխման ցուցակը շինելու համար, ամէն երկու տարի փետրուար ամսոյ սկիզբը՝ Ազգ. Արօնական և Քաղաքական Ժողովները, Տեսուչ Խորհրդոց ատենապետներուն հետ մեկտեղելով՝ Համախորհուրդ ժողով կը կազմեն, և Պատրիարքական Գիւանատան ընդհանուր ազգահամարին նայելով, ամէն մէկ թաղին ու գաւառին կողմէն քանի՛ երեսօխան ընտրուելիքը կ'որոշեն, Պոլսոյ թաղերուն համար՝ ընտրողաց թիւը, և գաւառներուն համար՝ բընակչաց թիւը հիմն բռնելով: Եւ այս կերպով շինուած ցուցակին համեմատ՝ իւրաքանչիւր թաղի և գաւառի տալու երեսօխանաց թիւը Պատրիարքի ձեռօք անոնց կը ծանուցանեն:

Երեսօխանաց պաշտօնը տասն տարի կը տեւէ. և երկու տարին անգամ մը՝ թէ՛ կոստանդնուպոլսոյ թաղերէն և թէ՛ գաւառներէն ընտրուած ազգային երեսօխաններուն հինգերորդ մասը կը փոխուի և կը նորոգուի: Այս հինգերորդ մասին ընտրութիւնը պիտի կատարուի ամէն երկու տարին անգամ մը, թէ՛ թաղերուն և թէ՛ գաւառներուն կողմէն, մէջերնին փոփոխակի կարգ պահելով:

Այս փոփոխակի կարգը առաջին ութ տարիներուն մէջ՝ վիճակաւ պիտի որոշուի. սա՛ պայմանաւ որ եթէ թաղի մը ընտրողները և կամ գաւառի մը բնակչաց թիւը աւելցած կամ պակասած է, այն թաղին կամ գաւառին տալու երեսօխանաց թիւն ալ համեմատութեամբ պիտի աւելնայ կամ պակսի:

Վախճանեալ կամ հրաժարեալ երեսօխանաց տեղ ընտրուելիք անձինքն ալ՝ ամէն տարի տարեգլխէն երկու ամիս առաջ պէ՛տք է ընտրուին:

Քաղաքական երեսօխանները կ'. Պոլսոյ թաղերուն բնակչաց կողմէն պիտի ընտրուին: Իսկ գաւառական երեսօխան-

ները իւրաքանչիւր գաւառի Ընդհանուր ժողովոյ կողմէն պիտի ընտրուին:

Յօդ. 70.— Թէ՛ Պոլսոյ թաղերէն և թէ՛ գաւառներէն ուզուած երեսփոխանները՝ հարկ չէ՛ որ ընտրող թաղին կամ գաւառին բնակիչներէն ըլլան. բաւական է որ կոստանդնուպոլսոյ մէջ բնակին, իրենց ներկայացուցած թաղին կամ գաւառին ազգային գործոյը հմուտ ըլլան, և ազգասիրութեամբ՝ ուղղութեամբ և արդարախոհութեամբ ընտրողաց յարգն ու համարումը ստացած անձինք ըլլան:

Ազգային երեսփոխանները ո՛չ թէ զիրենք ընտրող թաղին կամ գաւառին երեսփոխանները կը համարուին Ընդհանուր ժողովոյ մէջ, այլ Ազգին երեսփոխաններն են՝ համազօր իշխանութեամբ:

Յօդ. 71.— Երկու տարին անգամ մը Պոլսոյ թաղերուն կողմէն ընտրուելիք երեսփոխանաց հինգերորդ մասին համար՝ Պատրիարքը Փետրուար ամսոյ մէջ ընտրող թաղերուն ամէն մէկուն կը ծանուցանէ քանի՛ երեսփոխան ընտրելիքը՝ ընտրողութեան և ընտրելութեան պայմաններն ալ յիշեցնելով:

Այս ծանուցման վրայ՝ Թաղական Խորհուրդները երեսփոխանաց ընտրութեանը կը ձեռնարկին: Բայց ընտրական գործողութեանց համար թաղին քարոզիչը՝ կամ անոր չգրուած ժամանակը՝ Աւագերէցը նախագահութիւն կ'ընէ, և թաղին բնակիչներէն երեքէն մինչև վեց պատուաւոր անձինք Թաղական Խորհուրդին վրայ կ'աւելցուին:

Այս կերպով կազմուած Ընտրողական Ժողովներուն ամէն մէկը՝ իր թաղին մէջ ընտրողութեան իրաւունք ունեցողներն ստուգելով, այբուբենի կարգաւ ընտրողաց ցանկ մը կը պատրաստէ, և ութ օր բաց մնալու պայմանաւ Թաղական Խորհրդարանի մէջ կախել կուտայ:

Ընտրողական ժողովը ընտրելեաց որոշումը զիւրացնելու համար՝ ուզուած երեսփոխաններուն թիւէն եռապատիկ աւելի ընտրելեաց ցուցակ մըն ալ կը պատրաստէ, և այն ալ կախել կուտայ Խորհրդարանին մէջ: Սակայն ընտրողք ամենեւին պարտաւորեալ չեն ընտրելեաց ցուցակին հետեւելու:

Գաւառներուն մէջ ալ՝ գաւառական Ընդհանուր ժողովոց անդամները միեւնոյն կերպով կ'ընտրուին:

Գ.— Քուէարկութիւն

Յօդ. 72.— Ընտրողաց ցանկին բացուելէն շաբաթ մը ետքը՝ կիւրակէ առաւօտ, ժամերգութեան աւարտմանէն ետքը, Թաղական Խորհրդարանի մէջ քուէարկութեան կ'սկսուի սապէս:

Թաղական Խորհրդոյ Նախագահը՝ ընտրողաց ցանկը ձեռքն առած կարգաւ կը կանչէ ընտրողները, որք ընտրողաց ցանկին մէջ իրենց անուան առջև ստորագրելէն վերջը, քանի՛ երեսփոխան ուզուած է նէ՛ այնքան անձանց անուն թուղթի մը վրայ կը գրեն վերէն ի վար կարգաւ, և ամէն մէկ անուան առջև ժականուն, բնակութիւն և արուեստ նըշանակելով՝ թուղթը կը ծալլեն, և յատկապէս պատրաստուած քուէաուփին մէջ կը ձգեն: Իսկ եթէ ընտրողք պատճառաւ իւր չը կրնան գալ Խորհրդարան, ստորագրեալ նախագաւ մը քուէնին կ'ուղարկեն:

Յօդ. 73.— Քուէարկութիւնը գաղտնի է, ուստի պէտք է որ քուէարկուք առանձին գրեն իրենց քուէթուղթը, որպէս զի ուրիշ մը չկրնայ տեսնել զրոյս անունները:

Յօդ. 74.— Քուէարկութիւնը սկսած օրը պէտք է ըմնայ: Ընտրողներէն ո՛վ որ իր քուէն նոյն օրը չներկայացնէ, ետքը բողոքելու իրաւունք չունի:

Յօդ. 75.— Ոչ որ պիտի կարենայ միանգամայն երկու թաղի մէջ քուէ տալ:

Յօդ. 76.— Ընտրութեան մասին միացեալ թաղերը և թեմերը՝ եթէ իրարու մօտ ըլլան, ընտրողները մէկտեղ ժողովուելով քուէարկութիւն կ'ընեն: Իսկ եթէ իրարմէ հեռի ըլլան՝ իւրաքանչիւր թաղ կամ թեմ գաւ քուէարկութիւն կ'ընէ, և ետքը երկու կողման քուէարկութեանց արդիւնքը կը միացնեն:

Յօդ. 77.— Քուէարկութիւնը կատարուելէն ետքը նոյն օրը մի և նոյն նիստի մէջ՝ Թաղական Խորհուրդին առջև քուէաուփը կը բացուի, և այս բանիս համար որոշուած քրննիչները քուէներն համրելով, քուէարկուաց թուոյն հետ կը բաղդատեն:

Եթէ տարբերութիւն գտնուի, և Թաղական Խորհուրդը խարդախութեան կասկած ունենայ, մինչև առաջիկայ կիրառի՝ միևս օր մը նորէն քուէարկութիւն ընել կ'որոշուի:

Նմանապէս՝ եթէ ուզուած երեսփոխանաց թիւը առաջին անգամին չլլցուի, մնացածին համար երկրորդ անգամ քուէարկութիւն կ'ըլլայ միևս օր մը:

Յօդ. 78.— Եթէ պատահի որ քուէարկուներէն մէկը պէտք եղածէն աւելի թուով անուն գրած ըլլայ իր քուէթուղթին մէջ, նոյն թիւէն վերջը եկած անունները անընդունելի են. նմանապէս անվաւեր կը համարուին այն քուէթուղթերը՝ որոնց մէջ գտնուած անունները վերէն ի վար կարգաւ գրուած չեն:

Յօդ. 79.— Քուէարկուաց թուոյն կէսէն աւելի քուէ ստացողներուն մէջէն՝ առաւելագոյն քուէ ստացող անձինք՝ երեսփոխան ընտրուած են: Եւ եթէ երկու անձանց հաւասար քուէ տրուած ըլլայ, երկագոյնը ընտրեալ է:

Յօդ. 80.— Եթէ առաջին անգամ քուէարկութեամբ առաւելութիւն չստացուի, Թաղական Խորհուրդը կը ծանուցանէ առաւելագոյն քուէ ստացող երկու անձանց անունները, և երկրորդ քուէարկութիւնը օրինաւորապէս այն երկու անուննց վրայ կ'ըլլայ:

Յօդ. 81.— Ամէն Թաղական Խորհուրդ՝ իր թաղէն ընտրուած երեսփոխանաց անունները Պատրիարքին կը ներկայացնէ մասնաւոր տեղեկագրով մը, որուն մէջ պէտք է ձշգիւնշանակուած ըլլայ ընտրեալներուն անունը, մականունը, բնակութիւնը, արհեստը, և քուէարկութեան բոլոր պարագաները:

Պատրիարքը այս տեղեկագրերը կը ներկայացնէ Քաղաքական Ժողովին որ դանոնք քննելով կը ստուգէ երեսփոխանաց ընտրութեան պայմանները:

Այսպէս ստուգուելէն ետքը, Պատրիարքը պաշտօնական կերպիւ կը ծանուցանէ երեսփոխանաց ամէն մէկուն ըստ օրինի ընտրութիւնը, և կը հրաւիրէ դանոնք Ընդհանուր Ժողովոյ ատեան կազմել որոշեալ օր մը:

Յօդ. 82.— Ընդհանուր Ժողովը իր առաջին նիստին մէջ՝ Քաղաքական Ժողովին քննած տեղեկագրերը մտիկ ընելով, եղած ընտրութիւնները և երեսփոխանաց իշխանութիւնը կը վաւերացնէ, որով Ընդհանուր Ժողովը ըստ օրինի կազմուած կ'ըլլայ:

Ընդհանուր Ժողով կրնայ գումարուիլ, երբ կոստանդնուպոլսոյ երեսփոխանաց մեծագոյն մասը ընտրուած ըլլայ, առանց սպասելու գաւառական երեսփոխանաց ընտրութեան վախճանին՝ որոնց լուրը մէկ կողմէն կոստանդնուպոլսոյ հասնելու վրայ կ'ըլլայ:

Յօդ. 83.— Եթէ մէկը քանի մը թաղերու կամ գաւառներու կողմէն ընտրուած ըլլայ, ինք կ'որոշէ ո՞ր թաղին կամ ո՞ր գաւառին երեսփոխանութիւնն ընդունիլը, և եթէ ինք չուզէ որոշել, Ընդհանուր Ժողովը վիճակաւ կ'որոշէ:

Յօդ. 84.— Երեսփոխանաց անուան ցուցակը Ընդհանուր Ժողովոյ սրահին մէջ կախուած պիտի մնայ՝ այրուէնի կարգաւ շինուած. և իւրաքանչիւր անուան օտմե պիտի նշանակուի հրաժարում, վախճանում, և այլ ինչ որ պատահի: Այս ցուցակը երկու տարին անգամ մը պիտի նորոգուի:

Գ Լ ՈՒ Ն Բ.

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԿԱՆՈՆՔ ԺՈՂՈՎՈՑ ԵՒ ԽՈՐՀՐԴՈՑ

Յօդ. 85.— Ամէն Ժողով և Խորհուրդ պիտի ունենայ ատենական Գիւան մը, որ կը բաղկանայ մէկ ատենապետէ մը, մէկ ատենադպրէ, և երբեմն նա՛ն ատենապետի և ատենադպրի փոխանորդներէ: Ասոնց ամէնն ալ հարկաւ ժողովոյ անգամներէն պիտի ըլլան:

Ատենական Գիւանը տարին անգամ մը կը նորոգուի, և անդամներն անմիջապէս վերընտրելի են:

Յօդ. 86.— Առանց մեծագոյն մասի ներկայութեան Ատեան չի կրնար կազմուիլ:

Յօդ. 87.— Խնդիր մը լաւ քննուելէն, և անոր վրայ ներկայ ժողովականաց կարծիքը հասկցուելէն վերջը, քուէի կը դրուի, և ձայնից առաւելութեամբ որոշում կը տրուի: Երբ ձայնից հաւասարութիւն պատահի, եթէ նախագահը ներկայ է՝ անոր կարծեաց կողմը կը հակի որոշումը, եթէ ո՛չ՝ Ատենապետին կողմը:

Յօդ. 88.— Խառն ժողովոյ մէջ քննուած որ և է խնդրոյ որոշում տրուելու համար, պէտք է որ երկու ժողովները զատ ըուէարկութիւն ընեն: Երբ երկուքին ալ մեծագոյն մասը միեւնոյն որոշումն ըրած ըլլայ, խնդիրը լուծուած է. իսկ եթէ որոշումին տարբեր ըլլայ, կարծեաց անհամաձայնութիւն կը համարուի. և հետեւաբար խնդրոյն որոշումը ընդհանուր ժողովին կը ձգուի:

Խառն ժողովը օրինաւորապէս գումարուած համարուելու համար, պէտք է որ ժողովոց երկուքին ալ մեծագոյն մասը ներկայ գտնուին:

Յօդ. 89.— Ընդհանուր ժողով գումարուելէն գոնէ վեց օր առաջ՝ պէտք է որ Պատրիարքարանի կողմէն հրաւիրուին ց գրեր յուղարկուին անդամներուն:

Գ Լ ՈՒ Խ Գ.

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն Տ ՈՒ Ր Ք

Յօդ. 90.— Ամէն ազգային անհատ որ չափահաս է և վաստակ ու շահու տէր, պարտական է տրօք մասնակից ըլլալ Ազգային ծախուց:

Այս տուրքը տարեկան է. և բաշխման հիմը կը բռնուի բերաքանչիւր անհատի կարողութիւնը:

Յօդ. 91.— Ազգային տուրքը երկու տեսակ է. մէկը՝ ընդհանուր՝ որ ընդհանուր ծախուց յատկացեալ է, և և կը հաւաքուի Պատրիարքարանին կողմէն, Ազգ. կեդրոնական սնտուկին համար. և միւսը՝ մասնաւոր՝ որ բերաքանչիւր թաղի մասնաւոր ծախուց յատկացեալ է, և կը հաւաքուի թաղական խորհրդոյ կողմէն, թաղական սնտուկներուն համար:

Յօդ. 92.— Կոստանդնուպոլսոյ մէջ ընդհանուր տուրքի բաշխման և հաւաքման եղանակը՝ քաղաքական ժողովին մէջ կ'որոշուի, և ընդհանուր ժողովով կը հաստատուի իսկ մասնաւոր տուրքը՝ ամէն թաղ քր խորհրդոց մէջ կ'որոշէ և կը հաստատէ:

Սոյնպէս կը տնօրինուին նաեւ գաւառներուն մէջ Գաւառական ընդհանուր տուրքն ու թաղական մասնաւոր տուրքը:

Յօդ. 93.— Գաւառներուն կողմէն Ազգային Պատրիարքարանի սնտուկին տրուելու մինչև ցարդ սուլորութիւն

եղած տուրքին բաշխման և հաւաքման եղանակը՝ ընդհանուր ժողովը պիտի որոշէ, և Բարձրագոյն Գրան հաճութեամբը պիտի գործադրուի:

Գ Լ ՈՒ Խ Գ.

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն Գ Ա Ի Ա Ռ Ա Կ Ա Ն Վ Ա Ր Չ ՈՒ Թ Ի Ն

Յօդ. 94.— Առաջնորդը Գաւառական ժողովոց նախագահն է, և անոնց գործադիր իշխանութիւնը կը վարէ:

Իր պարտաւորութիւնն է գաւառին մէջ Ազգային Սահմանադրութեան գործադրութեանը հսկել:

Յօդ. 95.— Առաջնորդը չպիտի կարենայ վանքերու մէջ ընկուցութիւն հաստատելով՝ պաշտօնին տեղէն հեռանալ, այլ գաւառին գլխաւոր քաղաքին մէջ Ազգային Առաջնորդարանը պիտի բնակի, ուր կը գումարուին և Գաւառական ժողովները:

Երբ Առաջնորդ մը միանգամայն և վանահայր ըլլայ, եթէ վանքը մէկ օրուան ճամբայ հեռի է Առաջնորդանիստ քաղաքէն՝ կրնայ երկու պաշտօնն ալ մէկտեղ վարել, երբեմն երբեմն վանքին այցելութիւն ընելով: Բայց եթէ հեռաւորութիւնը օրուան մը ճանապարհէ աւելի ըլլայ, պէտք է որ վանքին մէջ իրեն փոխանորդ կարգելով, ինք քաղաքը բնակի: Սակայն հարկ եղած ժամանակը իր վիճակին ամէն կողմը այցելութեան կրնայ երթալ:

Յօդ. 96.— Կոստանդնուպոլսոյ մէջ եղածին նման՝ գաւառներուն մէջ ալ ամէն թաղ պիտի ունենայ ԹԱՂԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԳ մը, ԹԱՂԱԿԱՆ ՍՆՏՈՒԿ մը, և ԹԱՂԱԿԱՆ ԳԻՒՆԱԿԱՆ ԾԱՏՈՒՆ մը:

Նմանապէս Առաջնորդանիստ քաղաքին մէջ պիտի հաստատուին ԿՐՕՆԱԿԱՆ և ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐ: Եւ քաղաքական ժողովին տնօրէնութեան տակ՝ ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ՍՆՏՈՒԿ մը:

Նաեւ Առաջնորդարանի մէջ ԳԱԻԱՌԱԿԱՆ ԳԻՒՆԱԿԱՆ ՍՆՏՈՒՆ մը հաստատուելով, առաջնորդական վիճակին բոլոր ժողովրդոց թաղական ազգահամարի տուժարները հոն պիտի ժողովուին, և Գաւառական ընդհանուր ազգահամար պիտի կազմուի:

Յօդ. 97.— Առաջնորդի ընտրութիւնը նոյն և նման Պատրիարքի ընտրութեան, Գաւառական ընդհանուր ժողովուկ'ըլլայ, և ընտրութեան տեղեկագիրը տեղւոյն խառն ժողով

վոյն միջոցաւ Պատրիարքին կ'ուզարկուի Պատրիարքը Անդրանական Վարչութեան խառն ժողովոյ համաձայնութեամբ կ'անուանէ զԱռաջնորդը, եւ Բարձրագոյն Գրան իմաց տալով պաշտօնական հրամանագիրը կ'ընդունի:

Յօդ. 98.— Գաւառական ժողովները Անդրանական Վարչութեան ժողովներուն վերաբերեալ արամազրութեանց համեմատ պիտի կազմուին, եւ պաշտօնին ու պարտաւորութիւննին նոյն եւ նման են:

Բայց Գաւառական ժողովներուն անդամաց թիւը՝ իւրաքանչիւր վիճակի համար միանգամ պիտի սահմանուի, ամէն մէկ գաւառի բնակչաց թուոյն համեմատութեամբ:

Մինչեւ որ աղջային տուրքը դաւառներուն մէջ օրինաւոր կերպիւ հաստատուի, տէրութեան առաջին եւ երկրորդ եւ երրորդ աստիճանի տուրք տուող անձի'նք միայն պիտի ընտրեն Գաւառական Ընդհանուր ժողովոց անդամները: Եւ այս ժողովներուն կազմութեան կերպը՝ իւրաքանչիւր վիճակի բնակչաց թուոյն նայելով, Անդրանական Վարչութիւնը պիտի որոշէ, Առաջնորդաց հետ խորհրդակցելով:

Գ Լ ՈՒ Ե Ս.

ՎԵՐԱԲՆՆՈՒԹԻՒՆ ՍԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Յօդ. 99.— Աղգային Սահմանադրութեան հիմնական սկզբունքը անփոփոխելի են: Բայց երբ փորձառութեամբ ի'նչ ի'նչ արամազրութեանց փոփոխութիւնը հարկաւոր դատուի, Ընդհանուր ժողովը՝ Սահմանադրութեան հաստատութենէն հինգ տարի ետքը՝ Վերաքննութեան Յանձնաժողով մը կը կազմէ, Արօնական եւ Բազաքական ժողովներէն երեքական անդամ, չորս Տեսուչ խորհուրդներէն երկերկու անդամ, եւ ասոնցմէ զսա Ընդհանուր ժողովոյ մէջէն կամ զրոնէն վեց հոգի, ընդամենը քսան անդամ ընտրելով: Այս յանձնաժողովը կը սահմանէ հարկաւոր դատուած փոփոխութիւնները, որ Ընդհանուր ժողովը վաւերացնելէն ետքը, Բարձրագոյն Գրան կը ներկայացուին, եւ կայսերական հրամանին համեմատ կը գործադրուին:

Հ Բ Ա Տ Ա Ր Ա Կ ՈՒ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Պ Թ Թ Ի Ժ Ո Ղ Ո Վ Ր Դ Ա Կ Ա Ն Գ Ր Ա Վ Ա Ճ Ա Ռ Ա Ն Ո Յ Ի

(Առանց հաշուելու դպրոցական շաբթը)

1. ԿԱՐՄԻՐ ԼՈՒՐՆԵՐ ԲԱՐՆԿԱՄԷՍ — Սիամանթի.	3.50
2. ՀԱԶԻ ԲԷԿ, Վրբանէս Փափազեանի.	6.—
3. ՅԵՂԻՆ ՍԻՐՏԸ.— Բերթուածներ. Գ. Վարուժանի.	9.—
4. ՅԱՅԳԱԼՈՅՍ, Ռուբէն Զարդարեանի:	7.50
5. ԹՎՅԻՍ.— Վէպ Անաթոլ Ֆրանսի. Խարզմ. Շ. Մ..	7.—
6. ՍԱՆԹՕ.— Վրբանէս Փափազեանի.	5.—
7. ԱՐՈՒ ԼԱԼԱ ՄԱՀԱՐԻ.— Աւետիք Խաչատրեանի (սպառած)	
8. ՄԱՅՐԸ.— (Նոր վէպ) Ղևոնդ Մելոյեանի:	4.—
9. ՎԵՐԺԻՆ.— Վէպ Լեւոն Շանթի. Բ. Սպ.	6.—
10. ՊԱՐՏԻԱԾՆԵՐ.— Աւետիք Ախարեանի:	5.—
11. ԱՂԱ ՆԱԶԱՐ (Կէրեան. Աւետիք Խաչատրեանի.	1.50
12. ՄԵՐ ՀԱՒԱՏԱՄԲԸ, Ատոմի (Յ. Շախրիպեան):	4.—
13. ԴՐՈՒԱԳՆԵՐ ՍՅՍՈՒՆԻ ԿՈՒԻՆՆԵՐԷՆ, Անդրուշ:	2.—
14. ՆՈՐ ԿՇԻՌ, ՆՈՐ ԱՐԺԼԻՔ, Գեղամ վարդապետի:	3.50
15. ԻՆՉ Է ԱԶԳՈՒԹՅՈՒՆԸ, Գ. Խաժակի:	6.—
16. ՀԻՆ ԱՐՆԻՆԵԼԻՔ, Գ. Խաժակի:	10.—
17. ՍԳԱՊՍԱԿ ՓԻԷՌ ԳԻՅՆԱՌԻ ՅԻՇԱՑԱԿԻՆ.	2.50
18. ՊԱՏՄ. ԹՐԳԱՀԱՅ ԳՐԱԿ, Վ. Փափազեանի.	8.—
19. ՄՅՆՐԻՄ ԶՐՈՅՆԵՐ, Փղոսացի	12.50
20. ՄԵԾ ԻԿԷԱԼԻՍՏԸ, (Փրէսանտէի նկարով) Անանի:	1.—
21, 22, 23 ՄԱՏՆԱՇԱՐ ԱՐԱԾԱՆԻ (1. Ծովին ազգիկը, 2. Ուր չէհարսներ 3. Թալիման) Հատը 2.50 դրոշ.	

ԳԻՆ 4.50 ՂՐՈՒԾ

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0413418

6003

